2026

DOKTORA TEZİ

Ramazan PEHLİVANOĞLU

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İLAHİYAT FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN MÂTÜRÎDÎLİK BİLGİ DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ: BİR ÖLÇEK GELİŞTİRME VE UYGULAMA ÇALIŞMASI

DOKTORA TEZİ

Ramazan PEHLİVANOĞLU

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

Ankara, 2026

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İLAHİYAT FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN MÂTÜRÎDÎLİK BİLGİ DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ: BİR ÖLÇEK GELİŞTİRME VE UYGULAMA ÇALIŞMASI

DOKTORA TEZİ

Ramazan PEHLİVANOĞLU

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

Tez Danışmanları

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah DEMİR Dr. Öğr. Üyesi Süleyman ABANOZ

Ankara, 2026

ONAY SAYFASI

Ramazan PEHLİVANOĞLU tarafından hazırlanan "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Mâtürîdîlik Bilgi Düzeylerinin İncelenmesi: Bir Ölçek Geliştirme ve Uygulama Çalışması" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi	**Kabul / Red**	**Kurumu**	**İmza**
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah DEMİR (Danışman)	Kabul	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	
Prof. Dr. Osman DEMİR	Kabul	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	
Prof. Dr. Behlül TOKUR	Kabul	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	
Prof. Dr. Özcan GÜNGÖR	Kabul	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	
Doç. Dr. Mehmet Akif CEYHAN	Kabul	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	

Tez Savunma Tarihi: 11.02.2026

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı'nda Doktora Tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Muhammet Enes KALA
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü V.

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim. (11.02.2026)

İmza
Ramazan PEHLİVANOĞLU

TEŞEKKÜR

Tez çalışmama katkı sağlayan danışman hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Abdullah DEMİR ve Dr. Öğr. Üyesi Süleyman ABANOZ'a, değerli jüri üyeleri Prof. Dr. Özcan GÜNGÖR, Prof. Dr. Behlül TOKUR, Prof. Dr. Osman DEMİR ve Doç. Dr. Mehmet Akif Ceyhan'a, ölçek geliştirme sürecinde bilgilerine başvurduğumuz Prof. Dr. Selcen YÜKSEL ve Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem GÜLMEZ'e teşekkür ederim. Ayrıca manevi destekleri ile daima yanımda olan eşime ve evlatlarıma minnetlerimi arz ederim.

ÖZET

İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Mâtürîdîlik Bilgi Düzeylerinin İncelenmesi: Bir Ölçek Geliştirme ve Uygulama Çalışması

Bu araştırma, İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin Mâtürîdîliğe ilişkin bilgi düzeylerini ölçmeye yönelik geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı geliştirmeyi ve bu yolla öğrencilerin Mâtürîdî düşüncenin temel kelâmî görüşlerine ilişkin bilgi düzeylerini kapsamlı biçimde incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada Mâtürîdîlik, yalnızca tarihsel veya mezhepsel bir aidiyet olarak değil; bilgi, varlık, Tanrı, peygamberlik, iman, kader, âhiret, melek inancı ve hilâfet konularındaki temel yaklaşımları üzerinden sistematik bir düşünce geleneği olarak ele alınmıştır.

Araştırma nicel araştırma deseninde yürütülmüş; bu kapsamda Mâtürîdîlik Bilgi Ölçeği geliştirilmiştir. Ölçek geliştirme sürecinde ilgili literatür taranmış, madde havuzu oluşturulmuş ve uzman görüşleri doğrultusunda kapsam geçerliği sağlanmıştır. Ölçeğin psikometrik özelliklerini değerlendirmek amacıyla Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA), Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA), Madde Tepki Kuramı (IRT) ve Diferansiyel Madde Fonksiyonu (DIF) analizleri uygulanmıştır. AFA ve DFA sonuçları, ölçeğin çok boyutlu bir yapıya sahip olmakla birlikte baskın bir genel bilgi faktörü etrafında bütünleştiğini ve modelin veriye yüksek düzeyde uyum gösterdiğini ortaya koymuştur. Metodolojik açıdan bu bulgu, Mâtürîdîliğin parçalı bir bilgi yığını değil, her bir parçasının (sıfatlar, kader, nübüvvet) diğeriyle organik olarak bağlandığı bütüncül bir düşünce sistemi olduğunun istatistiksel kanıtıdır. IRT analizlerinde iki parametreli lojistik model (2PL) kullanılmış; maddelerin büyük çoğunluğunun yüksek ayırt edicilik değerlerine ve uygun zorluk düzeylerine sahip olduğu belirlenmiştir. Test Bilgi Fonksiyonu, ölçeğin özellikle düşükten orta düzeye uzanan bilgi düzeylerinde daha yüksek ölçme hassasiyeti sağladığını göstermiştir. DIF analizleri ise ölçeğin farklı gruplar arasında ölçme yanlılığı içermediğini ortaya koymuştur. Ölçeğin iç tutarlılığı, KR-20 (Kuder-Richardson 20) güvenirlik katsayısı kullanılarak değerlendirilmiştir. KR-20, 0-1 biçiminde dikotom olarak kodlanmış maddelerden oluşan ölçekler için Cronbach's Alpha katsayısının özel bir formudur. Genel test için hesaplanan KR-20 güvenirlik katsayısı .953 olup, bu değer testin çok yüksek düzeyde iç tutarlılığa sahip olduğunu göstermektedir.

Asıl uygulama, 07/12/2025-31/12/2025 tarihleri arasında gerçekleştirilmiş ve ölçek toplam 450 ilahiyat fakültesi öğrencisine uygulanmıştır. Tanımlayıcı analizler, katılımcıların genel Mâtürîdîlik bilgi düzeyinin ortalamanın üzerinde olduğunu göstermektedir. Ölçekten elde edilen genel puan ortalaması 40,89 olup bu değer 0-100 ölçeğine dönüştürüldüğünde 67,03'e karşılık gelmektedir. Bu puan aralığı, ölçeğin kuramsal yapısı ve puan dağılımı dikkate alındığında orta düzey olarak değerlendirilmiştir. Mâtürîdîlik bilgi düzeyine ilişkin daha önce yapılmış doğrudan bir alan araştırması bulunmadığından, söz konusu sınıflandırma istatistiksel dağılım ve ortalama puanın konumu esas alınarak yapılmıştır.

Alt boyutlar incelendiğinde, İlâhî Kitaplar, Kader, Varlık, Peygamberlik ve Tanrı anlayışına ilişkin bilgi düzeylerinin görece yüksek olduğu; Yorum Yöntemi ve Hilâfet anlayışına ilişkin bilgi düzeylerinin ise daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu, ilahiyat eğitiminde mezhebî görüşlerin, yöntemle ilgili bilgilere kıyasla daha güçlü biçimde merkeze alındığını ortaya koymaktadır.

Gruplar arası karşılaştırmalar, Mâtürîdîlik bilgi düzeyinin bazı akademik değişkenlere göre anlamlı biçimde farklılaştığını göstermiştir. Cinsiyete göre genel bilgi puanı açısından anlamlı bir fark bulunmazken, yaş ilerledikçe ve sınıf düzeyi yükseldikçe bilgi düzeyinin istatistiksel olarak anlamlı biçimde arttığı belirlenmiştir. Kelâm ve mezhepler tarihi alanlarında seçmeli ders alma durumu ile ilgi duyulan bilim alanı da bilgi düzeyini anlamlı biçimde farklılaştıran değişkenler arasında yer almıştır.

Sonuç olarak bu çalışma, Mâtürîdîlik Bilgi Ölçeği'nin yüksek yapı geçerliğine ve güvenirliğe sahip olduğunu ortaya koymakta; Mâtürîdîlik bilgi düzeyinin bireysel demografik özelliklerden ziyade eğitimsel maruziyet, akademik ilerleme ve ilgi alanlarıyla yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Araştırma, Mâtürîdîliğin ilahiyat eğitiminde bütüncül ve sistematik bir düşünce geleneği olarak ele alınması gerektiğine işaret etmekte ve alandaki literatüre özgün bir katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Mâtürîdîlik, Mâtürîdîlik Bilgi Düzeyi, Ölçek Geliştirme

ABSTRACT

Investigation of the Māturīdī Knowledge Levels of Faculty of Theology Students: A Scale Development and Implementation Study

This study aims to develop a valid and reliable measurement instrument to assess the knowledge levels of Faculty of Theology students regarding the Māturīdiyya school of theology and, through this instrument, to comprehensively examine students' knowledge of the fundamental theological views of Māturīdiyya. In this research, Māturīdiyya is addressed not merely as a historical or sectarian affiliation, but as a systematic intellectual tradition grounded in its core approaches to knowledge, existence, God, prophethood, faith, predestination, the hereafter, belief in angels, and the caliphate.

The study was conducted using a quantitative research design, within which the Māturīdiyya Knowledge Scale was developed. During the scale development process, the relevant literature was reviewed, an item pool was created, and content validity was ensured through expert evaluations. To assess the psychometric properties of the scale, Exploratory Factor Analysis (EFA), Confirmatory Factor Analysis (CFA), Item Response Theory (IRT), and Differential Item Functioning (DIF) analyses were employed. The results of EFA and CFA indicated that although the scale has a multidimensional structure, it is integrated around a dominant general knowledge factor, and that the model demonstrates a high level of fit to the data. From a methodological perspective, this finding constitutes statistical evidence that Māturīdism is not a fragmented body of knowledge, but a holistic system of thought in which each component (such as divine attributes, predestination, and prophethood) is organically connected to the others. In the IRT analyses, the two-parameter logistic (2PL) model was applied, revealing that the majority of items possess high discrimination parameters and appropriate difficulty levels. The Test Information Function showed that the scale provides greater measurement precision particularly across low to moderate levels of knowledge. DIF analyses further demonstrated that the scale does not exhibit measurement bias across different groups. The internal consistency of the scale was evaluated using the KR-20 (Kuder-Richardson Formula 20) reliability coefficient. KR-20 is a special form of Cronbach's alpha designed for scales composed of dichotomously scored items coded as 0 and 1. The KR-20 reliability coefficient calculated for the overall test was .953, indicating that the scale has a very high level of internal consistency.

The main implementation of the study was carried out between December 7 and December 31, 2025, and the scale was administered to a total of 450 Faculty of Theology students. Descriptive analyses indicated that participants' overall level of knowledge regarding Māturīdiyya was above the average. The mean total score obtained from the scale was 40.89, which corresponds to 67.03 when converted to a 0-100 scale. Considering the theoretical structure of the scale and the distribution of scores, this score range was interpreted as representing a moderate-to-high level of knowledge. Since no prior field study directly examining levels of Māturīdī knowledge has been conducted, this classification was based on the statistical distribution of the scores and the relative position of the mean score.

An examination of the subdimensions indicated relatively higher levels of knowledge concerning Divine Books, Predestination, Existence, Prophethood, and the concept of God, whereas lower levels of knowledge were observed in relation to the Method of Interpretation and the understanding of the Caliphate. This finding suggests that, within theology education, doctrinal views are emphasized more strongly than methodological knowledge.

Intergroup comparisons showed that the level of knowledge of Māturīdiyya differed significantly according to certain academic variables. While no significant difference was found in overall knowledge scores by gender, knowledge levels increased statistically significantly with age and higher class levels. Taking elective courses in kalām and the history of Islamic sects, as well as students' areas of academic interest, were also identified as variables that significantly differentiated knowledge levels.

In conclusion, this study demonstrates that the Māturīdiyya Knowledge Scale possesses high construct validity and reliability, and that knowledge of Māturīdiyya is more closely associated with educational exposure, academic progression, and areas of interest than with individual demographic characteristics. The findings indicate that Māturīdiyya should be addressed as a holistic and systematic school of theology within theology education, and the study makes an original contribution to the relevant literature.

Keywords: Kalām, Māturīdism, Māturīdism Knowledge Level, Scale Development

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI i
BEYAN ii
TEŞEKKÜR iii
ÖZET iv
ABSTRACT vi
İÇİNDEKİLER viii
KISALTMALAR DİZİNİ xii
ŞEKİLLER DİZİNİ xiii
TABLOLAR DİZİNİ xiv
1. GİRİŞ 1
2. KURAMSAL ÇERÇEVE 11
2.1. Mâtürîdîlik 11
2.2. Bilgi Anlayışı 14
2.3. Varlık Anlayışı 19
2.4. Yorum Yöntemi 21
2.5. Tanrı Anlayışı 23
2.6. Peygamberlik Anlayışı 30
2.7. İlahi Kitap Anlayışı 36
2.8. Melek Anlayışı 39
2.9. İman Anlayışı 43
2.10. Kader Anlayışı 46
2.11. Ahiret Anlayışı 49
2.12. Hilafet Anlayışı 54
3. YÖNTEM 59
3.1. Araştırmanın Modeli 60

3.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi 61
3.3. Araştırmanın Etik İlkeleri ve Etik Kurul İzni 64
3.4. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları 64
4. MÂTÜRÎDÎLİK BİLGİ ÖLÇEĞİ'NİN GELİŞTİRİLMESİ 66
4.1. Kuramsal Çerçevenin Oluşturulması 66
4.2. Madde Havuzunun Oluşturulması 66
4.3. Uzman Görüşü Alınması ve Kapsam Geçerliği 66
4.4. Ön Deneme 67
4.5. Pilot-1 Uygulaması ve Analizleri 67
4.5.1. Veri Hazırlığı ve Yanıt Deseni Analizleri 68
4.5.2. Madde Güçlük ve Ayırt Edicilik Analizleri 69
4.5.3. Güvenirlik Analizi (Cronbach's Alpha Özel Formu KR-20) 73
4.5.4. Yapı Geçerliğine İlişkin Ön Analizler (KMO - Bartlett Küresellik Testi) 73
4.5.5. Yapı Geçerliği İncelemesi (Açımlayıcı Faktör Analizi: AFA) 74
4.5.6. Tanımlayıcı İstatistikler 76
4.5.7. Genel Değerlendirme 82
4.6. Pilot-2 Uygulaması ve Analizleri 84
4.6.1. Faktör Sayısının Belirlenmesi (Paralel Analiz Yöntemi) 86
4.6.2. Madde Tepki Kuramı (IRT) Temelli Analizler (Ayırt Edicilik ve Zorluk Parametreleri) 87
4.6.3. Diferansiyel Madde Fonksiyonu (DIF) Analizleri (IRT-2PL) 91
4.6.4. Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) 95
5. VERİLERİN TOPLANMASI VE ANALİZİ 102
5.1. Veri Toplama Süreci 102
5.2. Veri Temizleme ve Ayıklama İşlemleri 102
5.3. Ölçek Puanlarının Oluşturulması 102
5.3.1. Genel Mâtürîdîlik Bilgi Puanı 103

5.3.2. Alt Boyut Puanları 103
5.3.3. Veri Temizliği Öncesi ve Sonrası Puan Dağılımları 105
5.3.4. Toplam Puanların Kullanılabilirliği 109
6. BULGULAR 110
6.1. Örneklemin Tanımlayıcı Özellikleri 110
6.1.1. Katılımcıların Sosyodemografik Özellikleri 110
6.1.2. Katılımcıların Dinî Arka Plan Özellikleri 111
6.1.3. Katılımcıların Akademik Özellikleri 112
6.1.4. Katılımcıların İlgi Alanları ve Mâtürîdîlikle İlişkili Deneyimleri 113
6.2. Genel ve Alt Boyut Düzeyinde Ana Bulgular 114
6.2.1. Ortalama Puanlar 114
6.2.2. Gruplar Arası Karşılaştırmalar 116
6.2.2.1. Cinsiyete Göre Puanların Karşılaştırılması 116
6.2.2.2. Yaşa Göre Puanların Karşılaştırılması 118
6.2.2.3. Bölgelere Göre Puanların Karşılaştırılması 121
6.2.2.4. Sınıf Düzeyine Göre Puanların Karşılaştırılması 122
6.2.2.5. Lise Türüne Göre Puanların Karşılaştırılması 123
6.2.2.6. Kelâm ve Mezhepler Tarihi Seçmeli Ders Alma Durumuna Göre Puanlarının Karşılaştırılması 124
6.2.2.7. Dinî Gruba Aidiyet Durumuna Göre Puanların Karşılaştırılması 126
6.2.2.8. En Çok İlgi Duyulan Bilim Alanına Göre Karşılaştırılması 128
6.2.2.9. Sosyal Medyada İlgi Duyulan Dinî İçerik Türüne Göre Puanların Karşılaştırılması 132
6.2.2.10. Mâtürîdîliği İlk Duyma Zamanına Göre Puanların Karşılaştırılması 134
7. TARTIŞMA 136
7.1. Mâtürîdîlik Bilgi Ölçeği'nin Ölçme Gücü 136
7.2. Hipotezlerin Bulgulara Dayalı Değerlendirilmesi 140

7.3. Yaş ve Sınıf Düzeyi Değişkenlerinin Etkisi 143
7.4. Cinsiyet Değişkeninin Etkisi 144
7.5. Lise Mezuniyet Türü Değişkeninin Etkisi 146
7.6. Üniversite Değişkeninin Etkisi 146
7.7. Coğrafi Bölge Değişkeninin Etkisi 147
7.8. Fıkhî Aidiyet Değişkeninin Etkisi 148
7.9. İtikâdî Aidiyet Değişkeninin Etkisi 149
7.10. Dinî Gruba Aidiyet Değişkeninin Etkisi 150
7.11. İlgi Duyulan Bilim Alanı Değişkeninin Etkisi 151
7.12. Seçmeli Ders Alma Değişkeninin Etkisi 152
7.13. Sosyal Medya Kullanım Değişkeninin Etkisi 153
7.14. Mezhebi İlk Duyma Kaynağı ve Zamanı Değişkenlerinin Etkisi 154
7.15. Kelâmî Görüşleri Bilme ile Yöntem Bilgisi Dengesizliği 155
7.16. İlahi Kitap ve Kader Alanlarındaki Yüksek Başarı 155
7.17. Nakil Merkezli Zihin Yapısı 156
7.18. Hilafet ve Siyaset Algısındaki Bulanıklık 156
8. SONUÇ VE ÖNERİLER 157
KAYNAKLAR 161
EKLER 166
EK-1: AYBÜ Etik Kurul İzni 166
EK-2: Mâtürîdîlik Bilgi Ölçeği 171

KISALTMALAR DİZİNİ

b.y.	:	Basım Yeri Yok
bk.	:	Bakınız
Haz.	:	Hazırlayan
mlf.	:	Müellif
nşr.	:	Neşreden
öl.	:	Ölüm Tarihi
thk.	:	Tahkik Eden
vd.	:	ve diğerleri
y.y.	:	Yayıncı yok

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Yamaç-Birikinti Grafiği (Scree Plot) 76

Şekil 2. Faktör Sayısına Göre Açıklanan Toplam Varyansın Kümülatif Dağılımı (%) 76

Şekil 3. Yamaç-Birikinti Grafiği (Scree Plot) 87

Şekil 4. Test Bilgi Fonksiyonu (2PL Modeli) 90

Şekil 5. Mâtürîdîlik Bilgi Ölçeği Genel Puanı ve Alt Boyut Puanlarının 0-100 Ölçeğinde Ortalamaları 115

Şekil 6. Yaşa Göre Mâtürîdîlik Bilgi Ölçeği Genel Puanı ve Alt Boyut Puanlarının 0-100 Ölçeğinde Ortalamaları 138

Şekil 7. Sınıflara Göre Mâtürîdîlik Bilgi Ölçeği Genel Puanı ve Alt Boyut Puanlarının 0-100 Ölçeğinde Ortalamaları 138

Şekil 8. Seçmeli Ders Alma Durumuna Göre Mâtürîdîlik Bilgi Ölçeği Genel Puanı ve Alt Boyut Puanlarının 0-100 Ölçeğinde Ortalamaları 139

Şekil 9. En Çok İlgi Duyulan Bilim Alanına Göre Mâtürîdîlik Bilgi Ölçeği Genel Puanı ve Alt Boyut Puanlarının 0-100 Ölçeğinde Ortalamaları 139

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1. Aşırı Yanıt Eğilimlerine Göre Katılımcı Dağılımı 69
Tablo 2. Maddelerin Madde Güçlük İndeksi (p) Değerleri 70
Tablo 3. Maddelerin Zorluk Dereceleri 70
Tablo 4. Maddelerin Madde-Toplam Korelasyonu (r) Değerleri 71
Tablo 5. Maddelerin Ayırt Edicilik Dereceleri 71
Tablo 6. Alt ve Üst Grupların Ortalamaları Arasındaki Farklara İlişkin Bağımsız Örnek T Testi ve D-İndeksi Değerleri 72
Tablo 7. Genel Test ve Alt Boyutlara Ait KR-20 Güvenirlik Katsayıları 73
Tablo 8. KMO ve Bartlett Küresellik Testi Sonuçları 74
Tablo 9. Cinsiyete Göre Katılımcı Kişi Sayısı 77
Tablo 10. Üniversitelere Göre Katılımcı Sayısı 77
Tablo 11. Sınıf Düzeyine Göre Katılımcı Sayısı 78
Tablo 12. Toplam Puan 78
Tablo 13. Alt Boyutlara Göre Bilme Düzeyi 79
Tablo 14. Sınıflara Göre Bilme Düzeyi 81
Tablo 15. Cinsiyete Göre Bilme Düzeyi 81
Tablo 16. Sınıflara ve Alt Boyutlara Göre Ortalama Bilme Düzeyi 81
Tablo 17. Cinsiyete ve Alt Boyutlara Göre Ortalama Bilme Düzeyi 81
Tablo 18. Madde Revizyon Durumu 83
Tablo 19. Paralel Analiz Sonuçları (Gerçek ve Simüle Edilmiş Özdeğer) 86
Tablo 20. 2PL Modelin Sınırlı Bilgi Uyum İstatistikleri 88
Tablo 21. 2PL Modeline Göre Madde Ayırt Edicilik (a) ve Zorluk (b) Parametreleri 88
Tablo 22. Ayırt Edicilik Parametreleri Dağılımı 89
Tablo 23. Zorluk Parametreleri Dağılımı 89
Tablo 24. Yerel Bağımsızlık İhlali Gösteren Madde Çiftleri ve 2PL Parametreleri 90
Tablo 25. Cinsiyete Göre Diferansiyel Madde İşleyişi (DIF) Sonuçları 92
Tablo 26. Sınıf Düzeyine Göre Diferansiyel Madde İşleyişi (DIF) Sonuçları 94
Tablo 27. Doğrulayıcı Faktör Analizi Uyum İndeksleri 96
Tablo 28. Birinci Düzey (Alt Boyut) DFA Faktör Yükleri (λ, SE, z, p) 97
Tablo 29. Genel Faktöre Ait Standartlaştırılmamış Madde Faktör Yükleri (DFA) 99
Tablo 30. İkinci Düzey DFA Sonuçları: Alt Boyutların Genel Faktöre Yükleri 101
Tablo 31. Maddelere Verilen Cevapların Frekans ve Yüzde Dağılımları 105
Tablo 32. Alt Boyutlara Göre Maddelerde "Bilgim Yok" Cevap Oranları (%) 107

Tablo 33. Katılımcıların Sosyodemografik Özellikleri 111
Tablo 34. Katılımcıların Dinî Arka Plan Özellikleri 111
Tablo 35. Katılımcıların Akademik Özellikleri 112
Tablo 36. Katılımcıların İlgi Alanları ve Mâtürîdîlikle İlişkili Deneyimleri 113
Tablo 37. Genel ve Alt Boyutlara Göre Mâtürîdîlik Bilgi Puanlarının Ortalaması ve Standart Sapması 114
Tablo 38. Cinsiyete Göre Genel Mâtürîdîlik Bilgi Puanlarının Karşılaştırılması 116
Tablo 39. Cinsiyete Göre Mâtürîdîlik Bilgi Ölçeği Alt Boyut Puanlarının Karşılaştırılması 117
Tablo 40. Yaş Gruplarına Göre Genel Mâtürîdîlik Bilgi Puanlarının Karşılaştırılması ... 118
Tablo 41. Yaş Gruplarına Göre Genel Mâtürîdîlik Bilgi Puanları İçin Dunn Post-hoc Testi 119
Tablo 42. Yaş Gruplarına Göre Mâtürîdîlik Bilgi Ölçeği Alt Boyut Puanlarının Karşılaştırılması 120
Tablo 43. Yaş Gruplarına Göre Mâtürîdîlik Bilgi Ölçeği Alt Boyut Puanları İçin Dunn Post-Hoc Karşılaştırmaları 120
Tablo 44. Bölgelere Göre Genel Mâtürîdîlik Bilgi Puanlarının Karşılaştırılması 121
Tablo 45. Sınıflara Göre Genel Mâtürîdîlik Bilgi Puanlarının Karşılaştırılması 122
Tablo 46. Sınıflara Göre Mâtürîdîlik Bilgi Ölçeği Alt Boyut Puanlarının Karşılaştırılması 123
Tablo 47. Lise Eğitimine Göre Mâtürîdîlik Bilgi Ölçeği Alt Boyut Puanlarının Karşılaştırılması 124
Tablo 48. Seçmeli Ders Alma Durumuna Göre Genel Mâtürîdîlik Bilgi Puanlarının Karşılaştırılması 124
Tablo 49. Seçmeli Ders Alma Durumuna Göre Mâtürîdîlik Bilgi Ölçeği Alt Boyut Puanları İçin Dunn Post-Hoc Karşılaştırmaları 125
Tablo 50. Dinî Gruba Aidiyet Durumuna Göre Genel Mâtürîdîlik Bilgi Puanlarının Karşılaştırılması 126
Tablo 51. Dinî Gruba Aidiyet Durumuna Göre Mâtürîdîlik Bilgi Ölçeği Alt Boyut Puanları İçin Dunn Post-Hoc Karşılaştırmaları 127
Tablo 52. En Çok İlgi Duyulan Bilim Alanına Göre Genel Mâtürîdîlik Bilgi Puanlarının Karşılaştırılması 129
Tablo 53. En Çok İlgi Duyulan Bilim Alanına Göre Mâtürîdîlik Bilgi Ölçeği Alt Boyut Puanları İçin Dunn Post-Hoc Karşılaştırmaları 130
Tablo 54. Sosyal Medyada İlgi Duyulan Dinî İçerik Türüne Göre Genel Mâtürîdîlik Bilgi Puanlarının Karşılaştırılması 132
Tablo 55. Sosyal Medyada İlgi Duyulan Dinî İçerik Türüne Göre Mâtürîdîlik Bilgi Ölçeği Genel Puanı İçin Dunn Post-Hoc Karşılaştırmaları 133
Tablo 56. Mâtürîdî Mezhebini İlk Duyma Zamanına Göre Genel Mâtürîdîlik Bilgi Puanlarının Karşılaştırılması 134

Tablo 57. Mâtürîdîliği İlk Duyma Zamanına Göre Mâtürîdîlik Bilgi Ölçeği Genel Puanı İçin Dunn Post-Hoc Karşılaştırmaları 135
Tablo 58. Hipotezlerin Bulgular Işığında Değerlendirilmesi 142

1. GİRİŞ

İslâm düşünce geleneğinin tarihi serüveni içinde itikadî ekoller, dinî müktesebatın sağlam temeller üzerine inşa edilmesinde, varlık-bilgi-ahlâk gibi, düşüncenin kurucu kavramlarının hangi bağlamda yorumlanması gerektiği gibi mevzularda merkezi bir konuma sahiptir. Günümüz dünyasında mezhep olgusu, toplumsal hayatın en önemli unsurlarından birisidir. Zira modern dünyada mezhepler, dinin ve dine dair ilkelerin metodolojik bir çerçevede yorumlanış şekli olarak tanımlanmaktadır.

Kelâm mezhepleri içerisinde Mâtürîdîlik, akla verdiği epistemolojik değer, iman-amel ilişkisine dair dengeli yaklaşımı, kader-irade problemine yönelik mutedil çözüm önerileri ve dinî nasların yorumlanmasında benimsediği yöntem ile İslâm düşüncesinde özgün bir konuma sahiptir. Mâtürîdî düşünce sistemi, tarihsel bir miras olmanın ötesinde, güncel dinî ve toplumsal problemlere çözüm üretme potansiyeline sahip dinamik bir kelâm geleneği olarak dikkat çekmektedir.

Toplumun zihin dünyasının oluşmasında son derece önemli olan mezhep olgusunun, ülkemizde en üst düzeyde dini eğitimin verildiği ve bilimsel, sosyo-kültürel açılardan ele alındığı devlet kurumları ilahiyat fakülteleridir. Türkiye'deki ilahiyat fakülteleri, öğrencilerin mezhebî düşünce geleneğini tanımaları, kavramsal çerçevelerini doğru biçimde inşa etmeleri ve dinî düşüncenin tarihsel seyri hakkında bilimsel temelli bir bilinç kazanmaları açısından kritik rol üstlenmektedir. Buna rağmen, Mâtürîdîlik gibi köklü ve etkili bir kelâm ekolünün ilahiyat fakültesi öğrencileri tarafından ne ölçüde bilindiği, hangi alanlarda yeterli ya da yetersiz olunduğu ve mezhebin temel ilke ve kavramlarının öğrencilerin zihninde nasıl karşılık bulduğu hususunda kapsamlı ve nicel verilere dayalı bir araştırma bulunmamaktadır.

Bu durum, ilahiyat fakültelerinde üretilen akademik bilginin öğrenciler tarafından ne ölçüde içselleştirildiği, mezhebe dair bilgilerin öğrencilerin düşünce dünyasına nasıl yansıdığı ve bu bilgilerin mezuniyet sonrasında toplumsal hayata hangi biçimlerde taşındığı sorularını gündeme getirmektedir. Dolayısıyla ilahiyat fakültelerinde verilen mezhep eğitiminin etkililiğinin, öğrencilerin bilgi düzeyleri üzerinden nesnel biçimde değerlendirilmesi bilimsel bir gereklilik hâline gelmiştir.

Bu araştırmanın konusu, ilahiyat fakültesi öğrencilerinin Mâtürîdîlik mezhebine ilişkin bilgi düzeylerinin özgün bir ölçme aracıyla belirlenmesi ve çeşitli değişkenler bağlamında yorumlanmasıdır. Çalışmada Mâtürîdî düşüncenin kurucu kavramlarından olan bilgi, varlık, peygamberlik, melekler, ahiret, kader, iman-küfür, yorum yöntemleri ve hilâfet anlayışı gibi temel kelâmî mevzularını içine alan bir bilgi testi geliştirilerek ilahiyat fakültesi öğrencilerinin bu alanlardaki bilgi seviyeleri nicel yöntem kullanmak suretiyle test edilmiştir.

Bu araştırmayla, gerek Mâtürîdîlik bilgisinin hâlihazırdaki durumu ortaya konulmakta, gerekse ilahiyat eğitiminin mezhep bilgisi öğretimindeki etkisi somut veriler üzerinden değerlendirilmektedir. Bu araştırma, Mâtürîdîlik alanında öğrenci bilgi düzeyini nicel yöntemle ortaya koyan özgün bir alan çalışması niteliği taşımakta ve söz konusu alanda daha önce gerçekleştirilmemiş sistematik bir ölçme girişimini temsil etmektedir. Ayrıca, araştırmanın temel bileşenini oluşturan ve özgün biçimde geliştirilen bilgi testi, bu çalışmayı hem kelâm ve mezhepler tarihi alanı açısından önemli kılmaktadır.

Araştırmanın Problemi ve Alt Problemleri

Türkiye'deki ilahiyat fakültelerinde Mâtürîdî düşünce, genellikle Kelâm, Mezhepler Tarihi veya İslâm Düşünce Tarihi dersleri kapsamında ele alınmaktadır. Fakat öğrenci kazanımlarının düzeyi, kavramsal netlikleri, bilgi tutarlılıkları ve temel kelâmî ilkeleri ayırt etme becerileri hakkında bütüncül veriler mevcut değildir.

> "İlahiyat fakültesi öğrencilerinin Mâtürîdîlik mezhebine ilişkin bilgi düzeyleri, çeşitli değişkenlere göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?" sorusu araştırmanın temel problemini oluşturmaktadır.

Bu temel problem doğrultusunda araştırmanın alt problemleri aşağıdaki şekilde yapılandırılmıştır:

Alt Problem 1: *Mâtürîdîlik bilgi düzeyi; sınıf, cinsiyet, lise türü, mezhep aidiyeti, seçmeli ders alma durumu ve sosyal medya kullanımına göre anlamlı farklılık göstermekte midir?*

Alt Problem 2: *Öğrencilerin Mâtürîdîliği tanıma düzeyleri (mezhebin kurucu kelâmcıları, temel eserleri, temel kavramları ve güncel mezhepsel konum) nedir?*

Alt Problem 3: *Öğrenciler Mâtürîdîliğin bilgi anlayışını ne düzeyde bilmektedir?*

Alt Problem 4: *Öğrenciler Mâtürîdîliğin varlık anlayışı hangi düzeyde kavramaktadır?*

Alt Problem 5: *Öğrencilerin Mâtürîdîliğin yorum yöntemi (te'vil, müteşâbih-muhkem ilişkisi, haberî sıfatların yorumu) hakkındaki bilgi düzeyi nedir?*

Alt Problem 6: *Öğrencilerin Mâtürîdîliğin Tanrı tasavvuruna ilişkin bilgi düzeyleri (isim-sıfat anlayışı, tekvîn sıfatı, tenzih ilkesi) hangi seviyededir?*

Alt Problem 7: *Öğrencilerin Mâtürîdîliğin peygamberlik anlayışı, risaletin gerekliliği, ismet ve mucize konularındaki bilgi düzeyleri nedir?*

Alt Problem 8: *Öğrencilerin Mâtürîdîliğin ilâhî kitaplar anlayışına ilişkin bilgi düzeyleri nasıldır?*

Alt Problem 9: *Öğrencilerin melek, cin ve şeytan gibi metafizik varlıkların Mâtürîdîliğin doktrindeki konumunu ne düzeyde bilmektedir?*

Alt Problem 10: *Mâtürîdîliğin iman-küfür anlayışı öğrenciler tarafından hangi ölçüde doğru bilinmektedir?*

Alt Problem 11: *Öğrencilerin kader, irade ve fiillerin yaratılışı hakkındaki bilgileri Mâtürîdî doktrinle ne kadar uyumludur?*

Alt Problem 12: *Öğrenciler Mâtürîdî âhiret inancı (kabir azabı, şefaat, ru'yetullah) hakkında hangi düzeyde bilgiye sahiptir?*

Alt Problem 13: *Öğrencilerin hilâfet ve yönetim anlayışına ilişkin bilgileri hangi düzeydedir?*

Bu alt problemler, çalışmada geliştirilen ölçeğin çok boyutlu yapısıyla doğrudan örtüşmekte ve öğrencilerin Mâtürîdîlik bilgisinin çeşitli teolojik alanlarda nasıl dağıldığını kapsamlı biçimde ortaya koymayı hedeflemektedir.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın temel amacı, Mâtürîdî düşüncenin temel kelâmî alanlarını kapsayan, geçerlik ve güvenirlik çalışmaları tamamlanmış çok boyutlu bir ölçme aracı olarak *"Mâtürîdîlik Bilgi Ölçeği"*ni geliştirmek ve geliştirilen bu ölçeği Türkiye'nin yedi coğrafi bölgesini temsil edecek şekilde belirlenen 21 ilahiyat fakültesinde öğrenim gören birinci ve dördüncü sınıf lisans öğrencilerine uygulayarak, öğrencilerin Mâtürîdîlik mezhebine ilişkin bilgi düzeylerini nicel yöntemle belirlemektir.

Bu doğrultuda araştırma, iki aşamalı bir yapı üzerine kurgulanmıştır. İlk aşamada, Mâtürîdîliğin bilgi, varlık, Tanrı tasavvuru, peygamberlik, melekler, âhiret, kader, iman-küfür anlayışı, yorum yöntemi ve hilâfet anlayışı gibi temel kelâmî alanlarını kapsayan kapsamlı bir madde havuzu oluşturulmuş; uzman görüşleri, pilot uygulamalar ve istatistiksel analizler yoluyla kapsam geçerliği, yapı geçerliği ve güvenirlik çalışmaları gerçekleştirilerek *"Mâtürîdîlik Bilgi Ölçeği"* nihai hâline getirilmiştir. İkinci aşamada ise geliştirilen bu ölçek, 21 ilahiyat fakültesinde öğrenim gören birinci ve dördüncü sınıf öğrencilerine uygulanmış; elde edilen veriler aracılığıyla öğrencilerin Mâtürîdîlik mezhebine ilişkin bilgi düzeyleri ile bu düzeylerin sınıf düzeyi ve çeşitli demografik değişkenlere göre nasıl farklılaştığı analiz edilmiştir.

Araştırmanın önemi hem kelâm alanına hem de ilahiyat eğitimi ve ölçme-değerlendirme alanına sağladığı katkılar çerçevesinde değerlendirilebilir. Öncelikle literatür incelendiğinde, Türkiye'de ve yurt dışında Mâtürîdîlik mezhebine ilişkin bilgi düzeyini doğrudan ölçmeye yönelik, geçerliği ve güvenirliği test edilmiş standart bir ölçme aracının bulunmadığı görülmektedir. Bu yönüyle geliştirilen *"Mâtürîdîlik Bilgi Ölçeği",* Mâtürîdîlik alanında ilk kez sistematik, nicel ve çok boyutlu ölçme imkânı sunan bir araç olma niteliği taşımaktadır.

Bununla bağlantılı olarak çalışma, ilahiyat fakültesi öğrencilerinin Mâtürîdîlik bilgilerini doğrudan ölçmeye yönelik gerçekleştirilen ilk kapsamlı alan araştırması olma özelliğine sahiptir. Daha önce Mâtürîdîlik üzerine yapılan çalışmaların büyük ölçüde tarihsel, metin merkezli ve kuramsal düzeyde kaldığı; öğrenci bilgi düzeylerini nicel verilerle ortaya koyan alan araştırmalarının ise bulunmadığı dikkate alındığında, bu araştırma önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

Araştırmanın sunduğu bulgular, ilahiyat fakültelerinde mezhep öğretiminin mevcut durumunun nesnel verilerle değerlendirilmesine imkân tanımakta; öğrencilerin Mâtürîdîliğin hangi alanlarında yeterli bilgiye sahip olduklarını, hangi konularda ise eksiklik yaşadıklarını ortaya koymaktadır. Bu durum, kelâm ve mezhepler tarihi derslerinin içeriklerinin gözden geçirilmesi, öğretim yöntemlerinin geliştirilmesi ve mezhep bilgisinin daha sistemli biçimde kazandırılmasına yönelik düzenlemeler açısından önemli bir veri temeli sunmaktadır.

Ayrıca çalışma, geliştirdiği ölçme aracı sayesinde yalnızca bu araştırmayla sınırlı kalmayıp, ileride yapılacak akademik çalışmalarda, karşılaştırmalı araştırmalarda ve farklı

örneklemler üzerinde yürütülecek uygulamalarda kullanılabilecek kalıcı bir ölçme aracı ortaya koymaktadır. Bu yönüyle araştırma hem kelâm disiplini hem de ilahiyat eğitimi araştırmaları açısından özgün ve sürdürülebilir bir katkı niteliği taşımaktadır.

Araştırmanın Hipotezleri ve Varsayımları

Bu araştırmada, Türkiye'nin yedi coğrafi bölgesini temsil edecek şekilde belirlenen 21 ilahiyat fakültesinde öğrenim gören birinci ve dördüncü sınıf öğrencilerinin Mâtürîdîlik mezhebine ilişkin bilgi düzeylerinin nicel yöntemle belirlenmesi ve bu bilgi düzeylerinin çeşitli değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığının incelenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda aşağıdaki genel ve alt hipotezler test edilmiştir:

Hipotez 1 (Genel Hipotez): İlahiyat fakültesi öğrencilerinin Mâtürîdîlik mezhebine ilişkin genel bilgi düzeyleri "orta" düzeydedir.

Sosyodemografik Değişkenlere İlişkin Hipotezler

Hipotez 2: Mâtürîdîlik bilgi düzeyi, öğrencilerin cinsiyetlerine göre anlamlı biçimde farklılaşmamaktadır.

Hipotez 3: Mâtürîdîlik bilgi düzeyi, öğrencilerin yaş gruplarına göre anlamlı biçimde farklılaşmamaktadır.

Hipotez 4: Mâtürîdîlik bilgi düzeyi, öğrencilerin yaşamlarının büyük bölümünü geçirdikleri coğrafi bölgeye göre anlamlı biçimde farklılaşmamaktadır.

Akademik Değişkenlere İlişkin Hipotezler

Hipotez 5: Mâtürîdîlik bilgi düzeyi, öğrencilerin sınıf düzeylerine göre anlamlı biçimde farklılaşmakta olup, birinci sınıf öğrencilerinin bilgi düzeyleri dördüncü sınıf öğrencilerine kıyasla anlamlı biçimde daha düşüktür.

Hipotez 6: Mâtürîdîlik bilgi düzeyi, öğrencilerin mezun oldukları lise türüne göre anlamlı biçimde farklılaşmakta olup İmam Hatip Lisesi mezunu öğrencilerin bilgi düzeyleri diğer lise türlerinden mezun olan öğrencilere kıyasla anlamlı biçimde daha yüksektir.

Hipotez 7: Kelâm ve Mezhepler Tarihi alanında seçmeli ders alma durumu, öğrencilerin Mâtürîdîlik bilgi düzeylerini anlamlı biçimde etkilemektedir.

Hipotez 8: Mâtürîdîlik bilgi düzeyi, öğrencilerin ilahiyat eğitimi kapsamında en çok ilgi duydukları bilim alanına göre anlamlı biçimde farklılaşmaktadır.

Dinî ve Deneyimsel Değişkenlere İlişkin Hipotezler

Hipotez 9: Mâtürîdîlik bilgi düzeyi, öğrencilerin dinî bir gruba aidiyet durumuna göre anlamlı biçimde farklılaşmaktadır.

Hipotez 10: Mâtürîdîlik bilgi düzeyi, öğrencilerin Mâtürîdî mezhebiyle ilk kez karşılaştıkları zamana göre anlamlı biçimde farklılaşmaktadır.

Hipotez 11: Mâtürîdîlik bilgi düzeyi, öğrencilerin sosyal medyada ilgi duydukları dinî içerik türüne göre anlamlı biçimde farklılaşmaktadır.

Alt Boyut Düzeyine İlişkin Hipotezler

Hipotez 12: Mâtürîdîlik Bilgi Ölçeği'nin alt boyutlarına ilişkin puanlar (Tanıma, Bilgi Anlayışı, Varlık Anlayışı, Yorum Yöntemi, Tanrı Anlayışı, Peygamberlik, İlahi Kitap, Melek, İman, Kader, Âhiret ve Hilâfet), öğrencilerin sosyodemografik ve akademik özelliklerine göre anlamlı farklılıklar göstermektedir.

Araştırmada; katılımcıların, ölçme aracında yer alan maddeleri doğru anladıkları ve sorulara samimi yanıtlar verdikleri, geliştirilen Mâtürîdîlik Bilgi Ölçeği'nin, Mâtürîdîliğin temel kelâmî alanlarını temsil etme gücüne sahip olduğu, ölçek uygulamasının, öğrencilerin Mâtürîdîlik mezhebine ilişkin mevcut bilgi düzeylerini yansıttığı ve veri toplama sürecinin, araştırmanın amaçlarını etkileyecek dışsal değişkenlerden arındırılmış biçimde yürütüldüğü varsayılmıştır.

Araştırmaya Dair Literatür

Bu çalışmada, ilahiyat fakültesi öğrencilerinin Mâtürîdîlik mezhebine ilişkin bilgi düzeyleri; bilgi anlayışı, varlık anlayışı, yorum yöntemi, Tanrı anlayışı, peygamberlik anlayışı, ilâhî kitap anlayışı, melek anlayışı, iman anlayışı, kader anlayışı, âhiret anlayışı ve hilâfet anlayışı olmak üzere, Mâtürîdî düşüncenin temel kelâmî alanları çerçevesinde ele alınmıştır. Bu kısımda, söz konusu tematik başlıklar çerçevesinde Mâtürîdîliğe dair yapılan doktora düzeyindeki akademik çalışmalar literatür bağlamında değerlendirilmiştir.

Mâtürîdîliğin bilgi anlayışına doğrudan ya da dolaylı biçimde ele alan dört doktora tezi tespit edilmiştir.[1] İncelenen tezlerde, Mâtürîdî'nin bilgi anlayışı; duyular, akıl ve haberi

[1] Hanefi Özcan, *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1985); Kayhan Özaykal, *Teolojik-Etik ve Epistemoloji,* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017); Ahmet AK, *Matüridi Kaynaklarda Matüridi ve Matüridilik,* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006); Osman Oral,

birbirini tamamlayan kaynaklar olarak değerlendiren, delil merkezli ve dengeli bir epistemoloji olarak ele alınmaktadır.

Mâtürîdîliğin varlık anlayışına doğrudan ya da dolaylı biçimde konu edinen dört doktora tezi bulunmaktadır.[2] Bu çalışmalarda, Mâtürîdî'nin varlık anlayışının, zorunlu varlık olarak Allah'ın kabul edilmesi üzerine inşa edildiği görülür. O'nun dışındaki bütün mevcudatın akıl ve ontoloji ekseninde anlam kazandığı ifade edilir. Bu konuda yapılan çalışmalar çoğunlukla Tanrı-alem ilişkisi, yaratılmışlık prensibi ve insanoğlunun bu ahenk içindeki konumu üzerinde odaklanır.

Mâtürîdîliğin yorum yöntemine dair bilgi içeren dokuz doktora tezi bulunmaktadır.[3] Mâtürîdî'nin yorum metoduna dair yapılan doktora tezlerinde, O'nun *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* isimli eserine çoğunlukla atıfta bulunulmuş, akıl, bağlam ve dilsel delillerin uyumuna dikkat çekilmiştir. Bu akademik araştırmalar, Mâtürîdî'nin rivayetleri eleştiri süzgecinden geçirmek suretiyle değerlendirdiğini, kelâma dair prensipleri tutarlı bir şekilde yoruma tabi tuttuğunu ve nassın sınırını geçmeksizin akılcı bir metot ürettiğini ortaya koyar.

Mâtürîdîliğin Tanrı anlayışına dair bilgi içeren yedi doktora tezi bulunmaktadır.[4] Türkiye'de çalışılan doktora tezlerinde Mâtürîdî'nin Tanrı anlayışı, Allah'ın zatı, sıfatları ve

---

Matüridi'nin Hikmet Anlayışı, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014).

2 Fatma Aygün*, Mâtürîdî'ye Göre Allah'ın Varlığını Aklen Bilmenin İmkânı,* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015); Osman Nuri Demir, *Mâtürîdî'de İnsan Tasavvuru,* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019); Mehmet Şükrü Kılıç, *İlk Dönem Sünnî Kelamında Ulûhiyet Anlayışı-Tahâvî ve Mâtürîdî Örneği,* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011); Sami Şekeroğlu, *Mâtürîdî'de Ahlak Problemi,* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007).

3 Talip Özdeş, *Mâtürîdî'nin Te'vilâtu Ehli's-Sünne Adlı Eserinin Tefsir Metodolojisi Açısından Tahlil ve Tanıtımı*, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997); Ömer Faruk Bilgin, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ının Dirâyet Tefsiri Açısından Tahlili,* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012); Ali Karataş, *Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ında Kur'ân'ı Kur'ân'la Tefsir,* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010); Kılıç Aslan Mavil, *Klasik Dönem Mâtürîdiyye Kelâmında Te"vîl Anlayışı*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012); Mairambek Jusupov, *Mâturîdî'nin Te'vîlât Adlı Eserinde Hadis Anlayışı-Nisâ Sûresi Örneği*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016); Veysel Gengil, *Tefsir-Te'vîl Ayrımı Bağlamında Mâturîdî'de tefsirin İmkânı Meselesi,* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018); Kerim Özmen, *Mâtürîdî Ve Kādī Abdülcebbâr'ın Tefsirlerinde Yüce Allah'a Dair Müteşabihlerin Yorumu,* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018); Esat Sabırlı, *Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân İsimli Tefsirinde Mu'tezilî Söylemin Eleştirisi,* (Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020); Gülhan Maden, *Mâtürîdî'nin Te'vîlātu'l-Kur'an'ında Makāsıd Eksenli Tefsir Yöntemi,* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023).

4 Mehmet Şükrü Kılıç, *İlk Dönem Sünnî Kelamında Ulûhiyet Anlayışı-Tahâvî ve Mâtürîdî Örneği,* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011); Osman Oral, *Mâtürîdî'nin Hikmet Anlayışı,* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014); Emine Öğük, *Mâtürîdî'nin Düşünce Sisteminde Şer-Hikmet İlişkisi*, (İstabul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007); Recep Önal, *Mâtürîdî'ye Göre İslâm Dışı Dinler*, (Sakarya: Sakarya

fiilleri bağlamında temerküz eden rasyonel ve tevhid odaklı bir ulûhiyet tasavvuru olarak işlenir. Söz konusu araştırmalarda, Mâtürîdî'nin ilâhî fiilleri, adalet, hikmet ve gaye prensipleriyle delillendirdiğinin, kötülük sorununu da bu eksende izah ettiğinin altı çizilir. Tezlerin genel sonuçları, Mâtürîdî'nin Tanrı tasavvurunun akıl ile vahyi dengeli biçimde uzlaştıran, sistematik ve tutarlı bir ulûhiyet anlayışı sunduğunu göstermektedir.

Mâtürîdîliğin peygamberlik anlayışına doğrudan ya da dolaylı temas eden dört doktora tezi tespit edilmiştir.[5] Türkiye'de Mâtürîdî'liğin nübüvvet anlayışını konu edinen doktora tezleri incelendiğinde, Mâtürîdî'nin peygamberlik anlayışını gerek akli gerekse ilahi hikmet boyutlarıyla delillendirdiğini görülmektedir. Bu araştırmalarda Mâtürîdî'nin, elçi olarak seçilen insanların ismeti, Allah'ın izniyle göstermiş oldukları mucizenin doğrulayıcı niteliği ve vahyin güvenilirliği gibi ana çıkış noktalarını rasyonel ilkelerle izah ettiği; risaleti ise insanoğlunun hakiki bilgiye ulaşmasında zorunlu bir ilahî rehberlik olarak değerlendirdiği belirtilir. İncelenen tezlerin ortak sonucu, Mâtürîdî'nin nübüvvet anlayışını akıl ile vahyin uyumunu esas alan, bilgi ve hidayet merkezli bir çerçevede temellendirdiği yönündedir.

Mâtürîdîliğin ilahi kitap anlayışına temas eden üç doktora tezi bulunmaktadır. Mâtürîdîlik düşüncesi içerisinde ilahi kitaplar konusu üzerinde yapılan çalışmalar genel itibariyle, nübüvvet, vahiy ve Kur'an merkezli bölümlere ayrılmaktadır. Yapılan tezlerde ele alınan konular, kutsal kitapların kaynağının tek olduğu, temel inanç ve ahlak ilkelerinin müşterek olduğu, şeriatların değişebileceği ancak tevhit ilkesinin asla değişmeyeceği gibi hususlarda yoğunlaşmaktadır.[6]

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013); Osman Nuri Demir, *Mâtürîdî'de İnsan Tasavvuru,* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019); Esra Çelik, *Ebû Mansûr Mâtürîdî'de İyilik ve Kötülük Problemi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024); Fatma Aygün, *Mâtürîdî'ye göre Allah'ın Varlığını Aklen Bilmenin İmkânı,* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015).

5 Kalmahan Erjan, *İmam-ı Mâtürîdî'de Peygamberlik*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003); Fatma Günaydın, *Mâtürîdî'nin Kelâm Sisteminde Peygamberlerin İsmeti,* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013); Hacı İsmail Doğan, *Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ile Nûreddin es-Sâbûnî'nin Nübüvvet Anlayışlarının Mukayesesi,* (Sivas: Sivas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023); Muhammed Fatih Eren, *Mâtürîdî Kelâmında Peygamberliğin İspatı,* (İzmir: Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2025.)

6 Talip Özdeş, *Mâtürîdî'nin Te'vîlâtu'l-Kur'ân Adlı Eserinin Tefsir Metodolojisi Açısından Tahlili ve Tanıtımı,* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997); Mahmut Nebati, *Mâturîdîlik'te Kur'an ve Sünnet'in Belirleyiciliği: Bilgi, Mucize Ve Kabir Azabı Örnekleri*, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2019); Mustafa Cihad Bakkal, *Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân Adlı Eserġnde Esbâb-I Nüzûl*, (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018).

Mâtürîdîliğin melek anlayışına dair bilgi içeren iki doktora tezi bulunmaktadır.[7] Melek bahsi, Mâtürîdîlik'te çoğunlukla insan tasavvuru, gayb, hikmet, nübüvvet gibi ana konuların içinde alt başlık olarak değerlendirilmiştir.

Mâtürîdîliğin iman anlayışı hakkında bilgi bulunan altı doktora tezi tespit edilmiştir.[8] Mâtürîdîlik mezhebi bağlamında iman konusu üzerinde yapılan doktora tezleri genel olarak, imanın muhtevası, iman ve bilgi arasındaki bağlantı, imanın amelle münasebeti ve insanın mesuliyeti gibi ana kelâm konularını çıkış noktası olarak ele alır.

Mâtürîdîliğin kader anlayışına doğrudan ya da dolaylı temas eden beş doktora tezi bulunmaktadır.[9] Mâtürîdî düşüncede kader bahsini ele alan doktora tezlerinin büyük kısmı, konuyu doğrudan tez başlıklarında dile getirmemişlerdir. Ancak söz konusu tezlerde kader, insan fiilleri, ilahî kudret, özgür irade ve ahlâkî sorumluluk, halk-kesb ayrımı, cüz'î irade tartışmaları bağlamında ele alınmıştır. Bu konuya dair yapılan çalışmalar birlikte değerlendirildiğinde, Mâtürîdî düşüncede kader kavramı; insanın hakiki manada fiillerinden ötürü sorumlu olduğu, ancak bu durumun ilahî kudretin âlemdeki tasarrufuyla çatışmadığı, aksine dengeci bir sistem olarak işlendiği şeklinde yorumlanır.

Mâtürîdîliğin ahiret anlayışına dair bilgi içeren dört doktora tezi bulunmaktadır.[10] Mâtürîdî düşüncede ahiret bahsini ele alan doktora tezleri genel olarak, ilahî adalet, insan

---

7 Osman Nuri Demir, *Mâtürîdî'de İnsan Tasavvuru,* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019); Osman Oral, *Mâtürîdî'nin Hikmet Anlayışı,* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014).

8 Selim Gülverdi, *Mâtürîdî'ye Göre Gayb Meselesi, (*Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019); Mustafa Yalçınkaya, *Mâtürîdî'de İman-Amel İlişkisi, (*Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014); Osman Nuri Demir, *Mâtürîdî'de İnsan Tasavvuru, (*İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019); Adil Bebek, *Mâtürîdî'de Günah Problemi*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1989); Fatma Aygün, *Mâtürîdî'ye Göre Allah'ın Varlığını Aklen Bilmenin İmkânı, (*İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014); Nimet Ateş, *Mâtürîdî'nin Düşünce Sisteminde Ahlak, (*Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020).

9 Harun Işık, *Maturidi'ye Göre Kaza ve Kader,* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011); Abdulrahman Taha Bdaiwi Alalwani, *Mâtürîdî'de İrâde ve Meşîet,* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019); Talip Kızılkaya, *Mâturîdî'de İlâhî Hikmet ve İnsan Fiilleriyle İlişkisi*, (Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022); Sami Şekeroğlu, *Mâtürîdî'de Ahlak Problemi,* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007); Nimet Ateş, *Mâtürîdî'nin Düşünce Sisteminde Ahlak, (*Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2020).

10 Mehmet Malkoç, *Klasik Dönem Matüridiyye'de Kıyamet ve Ahiret,* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009); Mahmut Nebati, *Mâturîdîlik'te Kur'an ve Sünnet'in Belirleyiciliği: Bilgi, Mucize Ve Kabir Azabı Örnekleri*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019); Osman Verim, *Mâtürîdî'nin Kelam Anlayışında Mükâfat ve Ceza,* İzmir: Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2025); Souleymane Ouedraogo, *Tarihselci Düşünce Bağlamında Mâtürîdî'nin Te'vilatü'l-Kur'an'ında Cennet*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2025).

sorumluluğu, özgür irade ve nübüvvet çerçevesinde konuyu incelemektedir. Bu çalışmaların ortak neticeleri, Mâtürîdî'nin ahiret anlayışının aklî temellere dayalı, adalet merkezli ve insanın sorumluluğunu merkeze alan bütüncül bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Mâtürîdîliğin hilafet anlayışına doğrudan ya da dolaylı bilgi içeren dört doktora tezi tespit edilmiştir.[11] Mâtürîdîlik mezhebinde hilafet bahsini ele alan tezler incelendiğinde konunun nübüvvet, ahlâk, insan tasavvuru ve toplum düzeni üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu tezlerde Mâtürîdî'nin hilafeti; toplumsal düzeni sağlamak, dini korumak ve adaleti tesis etmek için gerekli bir kurum olarak gördüğü, yöneticinin meşruiyetinin ise ehliyet, adalet ve kamu yararı ilkelerine dayandığı vurgulanır. Mâtürîdîliğin siyaset teorisine ilişkin görüşleri, özellikle son yıllarda artan akademik ilgiyle birlikte yeniden incelenmektedir.

Gelinen noktada, Türkiye'de Mâtürîdîlik alanında yapılan doktora düzeyindeki çalışmalar birlikte değerlendirildiğinde, bu çalışmaların büyük ölçüde teorik ve metin merkezli olduğu görülmektedir. Özellikle ilahiyat fakültesi öğrencilerinin bu konudaki bilgi düzeylerini nicel verilerle ortaya koyan, sistematik ve ölçmeye dayalı alan araştırmalarının bulunmadığı dikkat çekmektedir.

Bu çalışmanın yenilik değeri iki temel boyutta kendini göstermektedir. Birincisi, özgün olarak hazırlanan ölçme aracının geçerlik-güvenirlik analizlerine dayanan metodolojik sağlamlığı, ikincisi ise Mâtürîdî düşüncesinin kurucu kavramlarının ilahiyat fakültesi öğrencileri tarafından anlaşılma biçimini tahlil eden ayrıntılı teolojik içerik analizidir.

[11] Maksut Çetin, *Mâturidiliğin Siyaset (Hilâfet/İmâmet) Anlayışı,* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013); Mehmet Taşdelen, *Mâtürîdî'nin Düşüncesinde Emri Bi'l-Ma'rûf ve Nehyi Ani'l-Münker*, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016); Hanefi Şola, *İmâm Mâtürîdî'nin Din-Şeriat İlişkisi Bağlamında Toplumsal Düzen ve Hukuk ile İlgili Ayetlere Yaklaşımı*, (Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020); Mehmet Fatih Tunç, *Mâtürîdî'de Din-Siyaset İlişkisi*, (Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024).

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Mâtürîdîlik

Semerkant'ın Mâtürîd nahiyesine nispetle anılan Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin (öl. 333/944), doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Türk kökenli olduğu yönünde bazı değerlendirmeler mevcut olmakla birlikte[12] ailesi ve yetiştiği çevre hakkında kaynaklarda son derece sınırlı bilgi bulunmaktadır.[13]

Hanefî bir ilmî gelenekten beslendiği anlaşılan Mâtürîdî'nin eğitim hayatını büyük oranda Semerkant'ta sürdürdüğü düşünülmektedir. Muteber kaynaklarda onun Semerkant dışına çıkıp çıkmadığına dair net bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte, çağının ilmî gelenekleri ve döneminin âlimleri arasındaki bağı dikkate alındığında, farklı ilim merkezlerine yolculuk yapmış olma ihtimalinin yüksek olduğu düşünülmektedir.[14]

İslam düşünce hayatına farklı bir açılım getiren İmam Mâtürîdî, fikirleri ve kurduğu sistemle kendisinden sonra gelen öğrencilerine yol göstermiştir. Özellikle Mâtürîdî'nin ders arkadaşlarından *"Sevâdü'l-a'zam"* müellifi Hakîm es-Semerkandî (öl. 342/953) ve Ebû Nasr el-İyâzî'nin oğulları Ebû Ahmed ve Ebû Bekir el-İyâzî geleneğin teşekkülünde ve sonraki nesillere aktarılmasında etkili olmuşlardır. Hakîm ve Ebû Ahmed, dönemin en büyük kelâmcıları olarak takdim edilmektedir. Ebû Bekir el-İyâzî ise *"Aşru mesâil min usûli'd-dîn"* adlı eserinde Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet arasındaki temel ayrılıkları ortaya koymuştur. Mâtürîdî'nin bir başka öğrencisi olan Ebü'l-Hasan Ali b. Saîd er-Rüstüğfanî (öl. 350/961) ise yazdığı *"İrşâdü'l-mühtedî"* isimli eserinde hocasının görüşlerine iştirak ettiğini belirtmiş, onun öğrencisi Ebû Seleme es-Semerkandî ise *"Cümelü usüli'd-dîn"* adlı eserinde aynı yolda devam etmiştir. Yine Rüstüfağnî'nin bir başka öğrencisi olan İbn Yahya, *"Cümelü usüli'd-dîn"*'i şerh etmiştir. Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî'ye (öl. 493/1100) varıncaya kadar bu bölgede yüz kadar kelâm âliminin yetiştiği kabul edilmektedir.[15]

Mâtürîdî düşünce metodolojisine bakıldığında, bu ekolün iki ayrı gelişim döneminden oluştuğu görülür. Birinci dönem, İmam Mâtürîdî ile başlar ve Pezdevî ile son

---

[12] Şükrü Özen, *"Mâtürîdî"*, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/148.

[13] Mehmet Saffet Sarıkaya - Mehmet Ümit, *İslam Mezhepler Tarihi* (Ankara: Nobel Yayınları, 2020), 237-239.

[14] Hafızüddin Muhammed el-Bezzâzî, *Menâḳıbü Ebî Ḥanîfe* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-ʿArabî, 1981), 2/198-199.

[15] Yusuf Şevki Yavuz, "Mâtürîdiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/165-175.

bulur. Bu düşünce sürecine Mütekaddimîn Mâtürîdîliği denilmektedir. İkinci dönem ise Ebû'l-Muîn en-Nesefî (öl. 508/1114) ile başlar ve ondan sonra gelenlere müteahhirin âlimleri ismi verilir. Nesefî, Mâtürîdî kelâmının sistemleşmesinde önemli bir dönüm noktasıdır. Bu noktada, Gazzalî'nin Eş'ariyye içindeki konumuna benzer bir mevkidedir.

Nesefî, *et-Temhîd fî uṣûli'd-dîn*, *Tebṣıratü'l-edille* ve *Baḥrü'l-kelâm* isimli eserleriyle mezhep kurucusu İmam Mâtürîdî'nin görüşlerini açıklayıp geliştirdiği gibi aynı zamanda bu ekolün önemli temsilcileri ve tarihçesi hakkında da bilgiler sunmuştur. Müteahhirîn uleması diyebileceğimiz Mâtürîdî âlimleri arasında *et-Temhîd fî beyani't-tevhîd* sahibi, Ebû Şekûr es-Sâlimî (öl. 473/1080), *el-Ḥâvî fi'l-fetâvâ* müellifi Muhammed b. İbrahim el-Hasîrî (öl. 500/1106), *Telḫîṣü'l-edille* sahibi Ebû İshak es-Saffâr (öl. 534/1139), meşhur *"Akide"* sahibi Necmeddin en-Nesefî (öl. 537/1142) ve *"Emâlî"* sahibi Ali b. Osman el-Uşî (öl. 575/1179) zikredilmesi gereken önemli şahsiyetlerdir. Mâtürîdîlik ekolünün günümüz dünyasında yayıldığı bölgelere bakıldığında, bu yerlerin Hanefîliğin güçlü olduğu bölgeler olan; Türkiye, Balkanlar, Orta Asya ile Güney Asya'da (özellikle Hindistan ve Pakistan havzası) olduğu görülmektedir.[16]

Mâtürîdîliğin, Hanefîliğin yaygın olduğu yerlerde makes bulması şaşırtıcı değildir. Zira Mâtürîdî düşünce sistematiği, Ebû Hanîfe'nin, Mâverâünnehir bölgesindeki müntesiplerince aktarılan ve olgunlaştırılan itikadî görüşlerin, 10. asırda İmam Mâtürîdî tarafından epistemolojik bir kelâmî temele oturtulması ve daha sonraki kuşaklar tarafından doktrinel olarak derinleştirilmesi sonucunda vücud bulmuştur. Bu mezhep, özellikle 11. yüzyılda Pezdevî ve Nesefî gibi âlimlerin kaleme aldığı sistematik eserler vesilesiyle tekvîn sıfatı başta olmak üzere özgün görüşlerini daha tutarlı bir kelâmî çerçevede temellendirmiştir.[17]

İmam Mâtürîdî'nin doğduğu topraklarda olgunlaşan Hanefîlik, Irak, Şam ve Mısır'daki Hanefî muhitlerden farklılık arz etmektedir. Bu farklılığın temel nedeni, itikadî meselelerin söz konusu coğrafyada Hanefî geleneğinin merkezine yerleşmiş olmasıdır. Bu bağlamda, 8. asırda sistematikleşen bu gelenek, ilk başlarda bağımsız bir ekol ismi kullanmaktan ziyade; *"Mâverâünnehir Fakihleri", "Semerkant Meşâyihi", "Hanefîler", "Hanefî Fakihler*"[18] ve daha kapsayıcı bir tanımlama ifadesi olarak *"Ehl-i sünnet*" gibi

[16] Yusuf Şevki Yavuz, "Mâtürîdiyye", 165-175.
[17] Sönmez Kutlu, İ*mam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik* (Ankara: Otto Yayınları, 2012), 45-60.
[18] Ebü'l-Hasan el-Eş'ari, *Makālatü'l-İslamiyyin ve iḫtilafü'l-musallin*, thk. H. Ritter (Wiesbaden, y.y. 1963), 139.

isimlerle zikredilmeyi tercih etmiştir. Zira ekolün, kurucu şahsiyeti olarak kabul edilen Mâtürîdî'ye nispetle "Mâtürîdîlik" (Mâtürîdiyye) şeklinde adlandırılması ise onun vefatından yaklaşık iki asır sonra gerçekleşmiştir. [19]

Mâtürîdî düşüncenin tek başına kelâmî bir statü kazanmasına ortam hazırlayan sürece bakıldığında, İmam Mâtürîdî'ye yapılan en net atıfların, 11. yüzyılda yaşayan bilginlerden Pezdevî ve Nesefî tarafından yapıldığı görülmektedir. Kaldı ki, Nesefî'nin, Mâtürîdî'yi Hanefî kelâm geleneğinin en önde ve en yetkin temsilcisi olarak sunması; hatta diğer isimlerin bulunmadığı varsayılsa dahi tek başına yeterli bir otorite olarak nitelemesi dikkat çekicidir. Bu tanımlama, Mâtürîdî'nin Hanefî düşünce içerisindeki konumunun sonraki literatürde nasıl inşa edildiğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir.[20] Buradan anlaşılacağı üzere, bu ekolün dinî-toplumsal arka planını, Ebû Hanîfe'nin fıkhî ve itikādî görüşlerini benimseyen Hanefîler oluşturur.[21]

Ebû Hanîfe, Kur'ân'ı Hz. Peygamberin sünnetini ve sahabilerin reylerini çıkış noktası kabul etmek suretiyle dinin ana umdelerini ortaya koymaya çalışmıştır.[22] Bu nedenle, Mâtürîdî düşünce sistemi inşa edilirken her fırsatta Ebû Hanîfe'nin fikirlerinin, Kur'ân'a uygun olduğunun altı çizilmiştir. O'nu eleştirenlere karşı ise son derece şedid bir tavır sergilenilmesi dikkat çekici bir durumdur.[23] Bununla birlikte, Mâtürîdî düşünceyi sistematik hale getiren Mâtürîdîliğin en önemli âlimlerinden biri olan Nesefî'nin, Ebû Hanîfe'yi mezhebin öncüsü olarak kabul etmesi dikkate değer bir durumdur. Bu kabul, Ebû Hanîfe'nin Mâtürîdî düşünce sistematiğini ne denli etkilediğinin bir diğer kanıtıdır.[24]

Mâtürîdî düşünce sistematiği, dini düşüncenin teşekkülünde sadece nakli yeterli gören Selefiyye ile nakli geri plana atıp aklı önceleyen Mu'tezile'nin din anlayışlarını yerinde bulmamıştır. Mâtürîdîlik anlayışı, nakille aklı birleştirme cihetine gitmiş ve bunu uygulayıp geliştirmiştir. Mâtürîdî'nin kelâm ilmini gereksiz görüp, selefi mezhebe tabi olduğu veya Eş'ariyye'yi kabul ettiğine dair iddiaların tam zıddına; nasları ihmal etmemekle

---

19 Ulrich Rudolph, *Matüridiliğin Ortaya Çıkışı*, çev. Ali Dere (Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2003), 294-303.

20 Ebü'l-Muîn en-Nesefî, thk. Hüseyin Atay, Şaban Ali Düzgün, *Tabsıratül-edille fî usûli'd-dîn* (Ankara: TDV, 2003), 1/210.

21 Mâtürîdîliği besleyen dinî-toplumsal aidiyetler hakkında bk. Kalaycı, *Eşarilik-Maturidilik İlişkisi*, 113-128; Evkuran, *"Mâtürîdîliğin Teolojik ve Sosyolojik Bileşenleri Üzerine",* 495-523.

22 Ebû Hanîfe, *el-ʿAlim ve'l-müteʿallim*, çev. Abdülvehhab Öztürk (İstanbul: Şamil Yayınları, 2019), 11-12.

23 Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevḥid*, thk. Muhammed Aruçi - Bekir Topaloğlu (Ankara: İSAM Yayınları, 2003), 486.

24 Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *et-Temhid fi usuli'd-din*, thk. Ali Tarık Ziyat Yılmaz (İstanbul: İSAM Yayınları, 2020), 16-17.

birlikte itikadi prensipleri ve İslam'ın diğer ilkelerini akli çıkarımlarla temellendirmeye çalışmıştır.[25]

İmam Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhid* ve *Te'vilatü'l-Kur'an* adlı eserlerinde, nasları, epistemolojik ve hikmet felsefesi diye tanımlayabileceğimiz bir düşünce metodolojisi ekseninde analiz etmiştir.[26] Bu bakış açısından ötürü, çağdaşlarından çok farklı düşünce yapısına sahip bir kelâmcı olduğunu göstermiştir. Öte yandan Mâtürîdî, Sünni kelâm metodunu son derece başarılı ve tutarlı bir şekilde uygulamakla kalmayıp ileri bir aşamaya taşımıştır. Hocası Ebu Nasr el-İyazi'nin Mâtürîdî'nin derin vukufuna olan hayranlığını dile getirirken, *"Senin rabbin dilediğini yaratır ve seçer*" mealindeki âyete[27] atıfta bulunması onun üstün yorumlama yeteneğini anlatır.[28]

Bu bağlamda, İmam Mâtürîdî'yi ve onun takipçilerini diğer ekollerden ayıran en önemli unsur, aklın, vahyin karşısındaki fonksiyonelliğine yaptıkları vurgudur. Mâtürîdî düşüncede, nasların yorumlanış şekli, sadece metin veya rivayet endeksli olmamıştır. Bununla birlikte, naslar mantık ve hikmet çerçevesinde analiz edilmiş ve bu da ekolün temel metotlarından biri olmuştur. Bu yaklaşım tarzı, Mâtürîdî ekolü âlimlerine hem vahye bağlı kalmayı hem de aklî istidlalleri dengeli biçimde kullanmayı öğretmiştir. Takip edilen bu düşünce metodolojisi, sünnî kelâmının rasyonel bir derinlik kazanmasına öncülük etmiştir.[29]

2.2. Bilgi Anlayışı

İslam düşüncesinde bilginin tanımı, imkânı, değeri ve bilgi edinme yolları ve dini bilginin mahiyeti konusunu sistemli bir şekilde ele alıp inceleyen ve erken dönemde kendine özgü bir bilgi kuramı ortaya koyan ekollerden biri de Mâtürîdîlik'tir.[30] Mâtürîdî kelâm ekolünde insan, varlık sahasına dair bilgiye ulaşabilecek epistemik kabiliyetlerle tezyin edilmiş bir fail olarak tanımlanmaktadır. Söz konusu metodolojide, duyular, akıl ve sahih haber, bilginin temel kaynakları olarak kabul edilmektedir.[31]

---

25 Nesefî, *Tebsıratü'l-edille*, 1/359.

26 Osman Oral, *Mâtürîdî'nin Hikmet Anlayışı* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 45-82.

27 Kasas 28/68.

28 Nesefî, *Tebsıratü'l-edille,* 1/358.

29 Sönmez Kutlu, *"Ebu Mansur El-Maturidi'nin Mezhebi Arka Planı". İmam Maturidi ve Maturidilik : Tarihi Arka Plan, Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Maturidilik Mezhebi.* ed. Sönmez Kutlu. 127-146. (Ankara: Otto Yayınları, 2018),

30 Sönmez Kutlu - Hasan Onat, *İslam Mezhepleri Tarihi* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 381.

31 Ebü'l-Yüsr Muhammed el-Pezdevi*, Ehl-i Sünnet Akaidi,* çev. Şerafettin Gölcük (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1994), 9.

Mâtürîdî düşüncede, her zaman özne konumunda olan insanın, bu yetiler vasıtasıyla objektif bilgi üretme istidadına sahip olduğu sistematik şekilde anlatılmaktadır. Bu bağlamda, bilgi edinme faaliyeti, insanoğlunun ontolojik yapısıyla insicamlı ve imkân dâhilinde bir süreç olarak yorumlanmaktadır. Zira mezhebin kurucu kavramlarından olan bilgi tanımlanırken onun, duyuların ve aklın sahasına giren hususların bilinmesine imkân tanıyan nitelik olduğuna dikkat çekilmektedir.[32]

Mâtürîdî mezhebinde, duyular aracılığıyla kazanılan bilgi, bütün bilgi yollarının temel unsuru ve objektif olanıdır. Her duyu organı kendisi için tevdi edilen görevi yerine getirir. Duyu bilgilerinin gerçeği yansıtmadığına ilişkin iddialar, sağlıksız duyuların ürettiği bilgi için geçerlidir.[33] Bu çerçevede, ekolün ileri gelen mütekellimleri tarafından, araz ve cevherlerden oluşan ve sonradan yaratılmışlık vasfına sahip olan görünen âlem ile görünmeyen varlık sahası, insan idraki bakımından kesinlikle müphem bir alan olarak düşünülmez. Zira insan aklı, duyular vasıtasıyla görünen âlemi, kavramlar ve deliller aracılığıyla da gözle görünmeyen sahayı idrak eden ruhi bir güçtür. Zira akıl gerek zorunlu gerekse istidlâlî bilgileri ortaya koyabilen bir yetidir.[34]

Dolayısıyla Mâtürîdî sistematiğinde, insanoğlunun varlığa ilişkin ulaştığı bilgilerden bahisle, kaninâtın yaratıcısının varlığına ve birliğine ulaşması gerek epistemolojik gerekse de ontolojik temeller üzerinden gerekçelendirilen bir süreç olarak kabul edilmektedir. Bu yaklaşımın ayırt edici özelliği, tevhid itikadının akli temellendirilmesinde aklın belirli bir istidlâl alanına sahip kılınmasından ileri gelir.[35]

Bununla birlikte, Kur'ân'da insanın uluhiyyet, nübüvvet ve ahiret hayatının gerçekliği hakkında bilgi sahibi olması için aklını devreye sokmasına ısrarla vurgu yapılmıştır. Ayrıca, hak ile batılı tefrik edebilmesi için doğru düşünce yöntemleri emredilmiş ve dini prensiplerin hakikatine ilişkinse akli deliller öne sürülmüştür.[36] Bu nedenledir ki sağlıklı bir akla sahip olan her insan, kendisine bir ilahi mesaj gelmese bile dinen yaratıcıyı bulmakla sorumludur. Mâtürîdî âlimlere göre akıl, belli başlı bilgilere ulaşma noktasında hem dünyevi hem de dini sorumluluğu gerektirici bir yetiye sahiptir.[37] Bununla birlikte,

---

32 Nesefî, *Tebsıratü'l-edille*, 1-2/10-13.
33 Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhid*, 11.
34 Beyâzîzâde Ahmed Efendi, *İşârâtü'l-merâm min ʿibârâti'l-imâm*, thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007), 66-77.
35 Sönmez Kutlu, "Zeydilik, İsmailiyye, İmamiyye", *İslam Düşünce Ekolleri Tarihi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006), 167-168.
36 Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhid*, 138-141.
37 Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhid*, 137-221.

Mâtürîdî âlimlerin büyük çoğunluğu, insanın birtakım bilgilere ulaşmış olmasının onun her şeyden tam anlamıyla sorumlu kılınamayacağını savunur. Zira insanın akli istidlaller sonucunda ortaya koyduğu bilgiler doğru olarak gördüğü değerleri içselleştirmeyi ve bunlara tabi olanları övmeyi gerektirmektedir. Bununla birlikte, yanlışları benimseyerek kötülük işleyenlerin yerilmeyi hak ettiği düşünülür ki, bu durum bile mesuliyet için yeterli değildir. Bu nedenle mezkûr ekole göre sorumluluk ancak Allah'ın emretmesiyle söz konusu olur.[38]

Mâtürîdî ekolüne göre insan, beş duyu organını ve akli çıkarımlarını kullanmak suretiyle bir bilgiye ulaşamadığı durumlarda doğru habere başvurmalıdır. Çünkü duyular ve akıl yürütmeye başvurularak üretilemeyen bilgiye ancak bu şekilde ulaşılabilir. Ne var ki insanoğlunun, soy kökünden tutun, sağlık durumuna değin günlük hayata dair birçok bilgiyi, doğru haber haricinde bir kaynakla öğrenmesi pek olağan gözükmemektedir.[39]

Bu bağlamda, mütevatir ve peygamber haberi olmak üzere iki doğru haber çeşidi devreye girer. Mütevatir haber, yalan olduğunu aklın asla kabul etmeyeceği bir içerik ihtiva etmesinden ötürü net bilgiye delalet eder. Bununla birlikte, doğruluğu noktasında kesin bir delil bulunan peygamber sözünün de kabul edilmesi akli bir zorunluluk gereğidir.

Doğru haber verdiğini kesin bir şekilde kanıtlayan peygamberin haberinin de doğruluğunun kabul edilmesi aklen zaruridir.[40] Peygamber'den gelen haber mütevatir ve ahad olmak üzere iki kısma ayrılır. Peygamberden gelen mütevatir niteliğindeki haberler kesin hüküm ifade eder ve bağlayıcıdır. Ahad haberler ise zan ifade eder, kabul edilmesinin ve bağlayıcılık arz etmesinin birtakım kuralları vardır.[41]

Mâtürîdî âlimlerin akla ve bilgiye yaklaşımları, içtihat meselesindeki tutumlarında da ortaya çıkmaktadır. Zira ekole göre, umum ifade eden hükümlerin haricinde kalan ictihadi mevzularda müctehid bilginler yerinde hüküm verebileceği gibi hatalı kararlar da alabilirler. Bu noktada son derece mütesahil bir bakış açısı geliştirmişlerdir. Ayrıca, Mâtürîdî âlimlerin kayda değer bir kısmı, bir delille irtibatlandırılması şartıyla müctehidlerin tamamının ihsas

[38] Beyazizade Ahmet Efendi, *İşârâtü'l-merâm min ʿibârâti'l-İmâm*. thk. Muhammed Zahid el-Kevseri (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007), 66-77.
[39] Nesefî, *Tebsıratü'l-edille*, 1/15-16.
[40] Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhid*, 14-15.
[41] Sönmez Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri* (Ankara: Otto Yayınları, 2016), 193-194.

ettikleri reylerinde isabet edecekleri kanaatindedirler.[42] Başka bir ifadeyle Mâtürîdî düşüncede, bilgi ve akla dayalı her fikir kıymetli ve değerli bulunmuştur.

Bilgiye bu denli önem veren ekol mensupları, bilgiye ulaşma noktasında bir yöntem ortaya koymayı da ihmal etmemişlerdir. Zira Mâtürîdî âlimlere göre, dini kaidelerin isabetli bir şekilde yorumlanabilmesi ancak usulü'd-din diye tanımlanan metodu takip etmekle mümkündür.[43] Akli deliller bakımından naslar bizler için çok önem taşır. Çünkü elçilerin tebliğlerini yaparken inkârcılara yönelik getirmiş olduğu deliller akli çıkarsamaların en güzel örneklerini oluşturur.[44] Hülasa; Mâtürîdî kelâm sisteminde bilgi hem bireysel sorumluluğun temeli hem de dini hakikatin kavranmasının aracıdır. Diğer taraftan bilgi meselesi, sadece teorik değil, aynı zamanda ahlaki ve epistemolojik bir çerçevede ele alınır. Mâtürîdî ekolüne göre insan, bilgi elde edebilen, doğruyu yanlıştan ayırt edebilecek donanımda yaratılmıştır. Bu sebeple bilgi sahibi olmak, iman etmenin hem şartı hem de sonucudur. Bilgi olmadan sorumluluk da iman da anlam kazanmaz[45]

Mâtürîdî düşüncede bilginin olmazsa olmaz unsuru olan akıl, sadece bir bilgi aracı değil, aynı zamanda dini sorumluluğun da temelidir. Allah'ı bilmek ve O'na inanmak, yalnızca peygamber gönderildiği için değil, insanın akıl sahibi olması sebebiyle de zorunludur. Bu görüş, Mâtürîdîliğin *"akli iman"* ilkesinin dayanağını oluşturur. Mâtürîdî düşünceye göre, vahiy henüz gelmemiş olsa bile insan aklı, evrende gözlemlediği düzen sayesinde bir yaratıcıya ulaşabilir. Dolayısıyla iman, bilgiye; bilgi ise akıl yürütmeye dayanır.[46]

Ayrıca Mâtürîdî düşünce sistemi, bilgi alanını kategorik olarak tanımlamak suretiyle ona bir çerçeve çizmiştir. Bu taksimat, ekolün bilgi anlayışının alt başlıkları içinde son derece önemli bir yere sahiptir. Mesela ekole göre, taklit yoluyla elde edilen bilgi gerçek bilgi değildir. Taklit edilen bir görüş, kişinin iradi onayı olmadan sadece aktarılanı kabul etmesidir ve bu da imanda sahihlik doğurmaz. Aynı şekilde rüya, ilham, sezgi gibi sübjektif yollar da bilgi doğurmaz; zira doğrulanabilir değildir. Akıl tarafından sınanamayan, evrensel

---

42 Bekir Topaloğlu, *"Mâtürîdî"*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/151-157.

43 Beyazizade, *İşaratü'l-meram*, 28.

44 Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vilat'ül- Kur'an Tercümesi*, thk. Yusuf Şevki Yavuz (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020), 69.

45 Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 119-125.

46 Halil İbrahim Bulut, *Dünden Bugüne Siyasi-İtikadi İslam Mezhepleri Tarihi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012), 285-286.

ilkelerle test edilemeyen veriler, Mâtürîdî düşünce sistemi içinde "zan" kategorisinde değerlendirilir. Bilgi, ya zorunlu (bedihi) ya da kazanılmış (iktisabi) olmalıdır.[47]

Bilgi konuyla ilgili ölçek maddeleri aşağıda sunulmuştur:

"Madde 6: Mâtürîdîliğin bilgi anlayışına göre vahiy ile akıl birbirlerinin yerine geçmez". Bu ifade, Mâtürîdîliğin bilgi kaynakları arasında hiyerarşik değil tamamlayıcı bir ilişki kurduğunu gösterir.

"Madde 7: Mâtürîdîliğin bilgi anlayışına göre insan, aklıyla Yaratıcı'nın varlığına ulaşabilir." Akla yüklenen sorumluluk doğurucu işlev, Mâtürîdî kelâmının temel önermelerindendir.

"Madde 8: Mâtürîdîliğin bilgi anlayışına göre iyilik ve kötülük yalnızca vahiy ile bilinebilir; akıl bu konuda yeterli değildir." Bu ifade, Mâtürîdî düşüncede aklın ahlaki bilgiyi de üretebildiği ilkesini test etmek için ters bir ifadeyle kurulmuştur.

"Madde 9: Mâtürîdîliğin bilgi anlayışına göre Kur'an'da her şeyin bilgisi yer almaz." Bu madde, bilgi kaynaklarının sınırını ve Kur'an'ın epistemik kapsamının öğrenciler tarafından nasıl algılandığını ortaya koyar.

"Madde 10: Mâtürîdîliğin bilgi anlayışına göre haber-i vahide dayanarak bir kimse tekfir edilemez." Bu madde, bilgi düzeyinin "kesinlik" derecesiyle ilişkili epistemolojik bir sorudur.

"Madde 11: Mâtürîdîliğin bilgi anlayışına göre taklit, bir düşünceyi ispatlamak ya da reddetmek için geçerli bir delil değildir." Bu madde, taklide dayalı iman anlayışının geçersizliği, öğrencinin kritik epistemik ayrımları kavrayıp kavrayamadığını ölçer.

"Madde 12: Mâtürîdîliğin bilgi anlayışına göre ilham, bir düşünceyi ispatlamak ya da reddetmek için geçerli bir delildir." Bu madde, doğruluğu test edilemeyen sübjektif bilgi kaynaklarının epistemolojik konumunu sorgular.

"Madde 13: Mâtürîdîliğin bilgi anlayışına göre rüya, bir düşünceyi ispatlamak ya da reddetmek için geçerli bir delil değildir." Bu madde, rüya bilgisinin geçersizliği üzerinden sübjektif bilgi ile objektif bilgi ayrımının anlaşılıp anlaşılmadığı değerlendirilmektedir.

[47] Kutlu, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 145-160.

Bu maddeler aracılığıyla öğrencilerin bilgi kaynaklarını tanıma, aklın ve vahyin konumunu değerlendirme, bilgiye dayalı sorumluluğu anlama ve epistemolojik kriterleri içselleştirme düzeyleri ölçülmektedir.

2.3. Varlık Anlayışı

Mâtürîdî kelâmının temel konularından birisi de *"Varlık"* meselesidir. Bu bağlamda Mâtürîdî âlimler hem metafizik hem de fizik âlemindeki varlıkların mahiyeti ve statüsü üzerine değerlendirmelerde bulunmuştur. Ekolün varlık tasavvurunda en temel ayrım, yaratıcı (Halık) ile yaratılmış (mahluk) arasındaki mutlak farktır. Hiçbir yaratılmış varlık, ezeli olamaz; çünkü bu durum Allah'ın ulûhiyetini ihlal eder.[48] Bu anlayışta, Allah ezeli ve ebedidir; yarattığı her varlık ise belirli bir başlangıç noktasına sahip olmuştur. Evren aynlar veya cevherler ile sıfatlar veya arazlardan, yani öz madde ile madde kütlesinin algılanmasını sağlayan niteliklerinden oluşmuştur. Mâtürîdî varlığın tanımına dair açıklamalarında, cevher yerine daha çok ayn tabirini kullanır, bazen ise ayn yerine cisim terimini tercih ederse de cismi, özlerden oluşmuş ve duyularla algılanabilen birleşik madde anlamında kullanmıştır. Maddenin özünü teşkil eden unsuruna ayn, niteliklerine ise araz denilir. Mâtürîdî cevherin bölünemeyeceğine ilişkin herhangi bir açıklama yapmamış ve konuya ilişkin tartışmalara girmemiştir.[49]

Mâtürîdî düşünce metodolojisinde, evrenin düzenli işleyişinin bir yaratıcının varlığına işaret ettiği savunulur. Bu anlamda tabiatta bulunan nedensellik ilişkileri (illet-ma'lul) Allah'ın kudretinin ve hikmetinin bir yansımasıdır. Yine de Mâtürîdî düşüncede *"doğa yasaları"* Allah'ın iradesinden bağımsız işlemez, her şey Allah'ın yaratması ve dilemesiyle var olur. Bu anlayışa göre varlık, nedensellik ilkesi içerisinde değerlendirilir ve rastlantıya yer bırakmaz.[50]

Mâtürîdîliğe göre fiziki olmayan bazı varlıklar da vardır. Melekler, cinler, şeytan ve ruh gibi varlıklar maddi olmasa da gerçek varlıklardır. Bu varlıkların kabulü, akli imkânsızlık taşımamaları ve vahiy ile sabit olmaları şartına bağlıdır. Bu kabul, Mâtürîdî düşüncede metafizik varlıkların inkâr edilmediğini, ancak onların mahiyetinin sınırlı şekilde

---

48 Musa Koçar, *Mâturîdî'de Allah-Alem ilişkisi* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2004), 115.

49 Yusuf Şevki Yavuz, "Mâturîdî'nin Tabiat ve İlliyete Bakışı", *Büyük Türk Bilgini İmam Mâturîdî ve Mâturîdîlik -Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2012), 54-64.

50 Mehmet Şükrü Kılıç, *İlk Dönem Sünnî Kelâmında Ulûhiyet Anlayışı: Tahâvî ve Mâtürîdî Örneği* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 73-91.

bilinebileceğini göstermektedir. Özellikle meleklerin varlığı vahiy kaynaklıdır; aklen inkârı mümkün görülmemekle birlikte delili vahiyle sabittir.[51]

Bu çerçevede, Mâtürîdî düşünce, hem pozitivist-materyalist görüşlerden hem de aşırı mistik anlayışlardan ayrılır. Varlık kategorilerinde *"Yaratılmışlık"* ve "*İlahi kudretle var edilme"* ilkesi belirleyicidir. Mâtürîdî düşüncede ontolojik yaklaşımın bir diğer önemli yönü, *"tekvin"* (yaratma) sıfatı konusundaki yorumdur. Mezhebin düşünce sistematiği içinden tekvin, Allah'ın ezeli sıfatlarından biridir; ancak bu sıfatın konusu olan mahlûkat hadistir. Bu durumda Allah'ın tekvin sıfatı ezeli, fakat mahlûklar yaratılmıştır. Bu, yaratma fiilinin sürekli ve zamana bağlı olmaksızın Allah'ın zatına ait olduğunu ifade eder.[52]

Mâtürîdî'den sonra gelen klasik kelâmcılar da bu ontolojik çerçeveyi sürdürmüşlerdir. Nesefî, *Tabsıratü'l-edille*'de varlığın mahiyetini tartışırken, varlığın dış dünyadaki karşılığının inkâr edilemeyeceğini, gerçekliğin aklen ve hissi olarak ispatlanabileceğini savunur.[53] Sâbûnî, varlığın izafi değil, mutlak anlamda gerçek olduğunu kabul eder ve Allah'ın varlığına dair akli delillerle bu görüşü pekiştirir.[54] Saffâr ise Allah'ın varlık kategorileri içinde vasıflanamayacağını, zira bu kategorilerin yaratılmışlar için uygun olacağını, yaratılmışlara atfedilemeyeceğini dile getir.[55] Sonuç olarak, Mâtürîdîlikte varlık anlayışı, Allah'ın mutlak ve zorunlu varlık olduğu, diğer tüm varlıkların ise yaratılmış ve izafi olduğu ilkesine dayanır. Bu yaklaşım hem tevhid inancının korunmasını sağlar hem de insanın evrendeki yerini ontolojik bir düzlemde anlamlandırmasına imkân tanır.

Mâtürîdî düşüncenin *"Varlık"* anlayışına dair ölçek maddeleri aşağıda sunulmuştur:

"Madde 14: Mâtürîdîliğe göre fiziksel (cismani) olmayan varlıklar, gerçektir." Bu madde, Mâtürîdîliğin sadece fiziksel âlemi değil, gaybi âlemi de kabul eden varlık tasavvuruna dayanır. Melekler, cinler gibi fizik-ötesi varlıklar bu çerçevede değerlendirilir.

"Madde 15: Mâtürîdîliğe göre Allah dışında her şey, özü itibarıyla sonludur (muhdestir)." Bu ifade, yaratılmışlık ilkesini esas alan Mâtürîdî varlık teorisinin temelini yansıtır. Allah dışındaki her şey hadistir ve sonradan yaratılmıştır.

"Madde 16: Mâtürîdîliğe göre varlıkların meydana gelişi, ilahi iradeye bağlıdır." Bu madde, Mâtürîdî düşüncenin yalnızca metafizik değil, yorumsal alanlarda da nedensellik

---

[51] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 75-77.
[52] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 90-93.
[53] Nesefî, *Tabsıratül-edille*, 1/ 20-23.
[54] Nûreddin Sâbûnî, *el-Bidâye fî uṣûli'd-dîn,* çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1979), 11-12.
[55] Angelika Brodersen, *Bilinmeyen Kelâm*, çev. Özcan Taşçı (İstanbul: Albaraka Yayınları, 2022), 188-193.

ilkesine önem verdiğini göstermektedir. Mâtürîdîlik, anlam üretiminde gelişigüzel bir sezgicilik yerine rasyonel bağlara dayanır.

Bu üç madde ile öğrencilerin Mâtürîdîliğin metafizik kabullerini ve yaratma teorisini ne ölçüde kavradıkları belirlenmekte, *"Ontolojik bilinç"* düzeyleri ortaya konmaktadır.

2.4. Yorum Yöntemi

Mâtürîdî kelâm düşüncesinde nasların (vahiy metinlerinin) yorumu, akli muhakemeyi ve dilsel analizleri birlikte merkeze alan bütüncül bir yöntemle gerçekleştirilir. Mâtürîdî âlimlere göre Kur'ân'ın lafızları, sadece zahiri anlamlarıyla değil, bağlamı ve amaçlarıyla birlikte değerlendirilmelidir. Mezhebin kurucusu olan İmam Mâtürîdî'nin yoruma ilişkin yaklaşımı, onun hem bir kelâmcı hem de müfessir kimliğiyle yakından ilgilidir. Bu yönüyle *"Teʾvilatü'l-Kur'an"* adlı tefsirinde akıl-vahiy dengesine dayalı yorum ilkeleri belirgin şekilde izlenebilir.[56]

Mâtürîdî mezhebi, metin yorumunda ne literalizme (zahirciliğe) ne de keyfi akılcılığa kapı aralayan bir yaklaşım benimsemiştir. Bu sistemde yorum (te'vil), vahyin lafzi sınırları içinde kalarak aklın rehberliğinde derinleştirilmiş bir anlama çabasıdır. Mâtürîdî düşüncede akıl ve nakil arasında ontolojik bir çatışma yoktur; aksine bunlar birbirini tamamlayan bilgi yolları olarak değerlendirilir.[57]

Aklın rehberliği, ekolün metodolojisinde önemli bir yere sahiptir. Yorum faaliyetinde akıl dışlanmaz. Aksine, akıl, anlamı inşa eden en önemli unsurdur. Ancak akıl, metne hükmeden değil, onu anlamaya çalışan bir vasıta olarak konumlandırılır. Mâtürîdîliğe göre bazı meselelerde vahiy açık bir bilgi sunmuyorsa ve akıl da bu konuda kesin bir bilgi üretemiyorsa, susmak (tevakkuf) gerekir.[58] Bu, spekülatif yorumlara karşı bir yöntemsel ihtiyattır. Bu bakış açısı, Mâtürîdîliği gerek lafızcı (zâhirî) akımlardan gerekse aklı nakle tercih eden Mu'tezilî yorumdan tefrik eder. Ekolün metodu, akıl-nakil birlikteliğini temele koyan rasyonel tefsir anlayışıdır.[59]

Mâtürîdîliğin yorum yönteminin bir başka önemli yönü de haberi sıfatların yorumlanmasına dair bakış açısıdır. Haberi sıfatların te'vili, Mâtürîdîlik ile Eşʿarilik

---

[56] Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân,* thk. Ahmet Vanlıoğlu (İstanbul: Mizan Yayınları, 2011), 1/10-25.

[57] Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 2/ 103.

[58] Erhan Çakır, *Tefsirde Bir İlke Olarak Tevakkuf -Ebû Mansûr Mâturîdî Örneği*, İslami Araştırmalar Dergisi, 29/3 (2018), 626-641.

[59] Bekir Topaloğlu, "*İmam Mâtürîdî'nin Kelâmi Görüşleri, Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ı ve Tefsir İlmindeki Yeri*" İmam Mâtürîdî ve Te'vîlâtü'l-Kur'ân, ed. Hatice K. Arpaguş vd. (İstanbul: İFAV Yayınları, 2019), 44-58.

arasındaki önemli ayrışma noktalarındandır. Kur'an'da Allah hakkında geçen *"el", "yüz", "oturmak"* gibi antropomorfik ifadelere literal değil, mecazi anlamlar yüklenir. Bu tür sıfatlara ya mecazi anlam yüklenir ya da *"bilinir ama keyfiyeti bilinemez"* ilkesi gereği yorum yapmaktan tevakkuf edilir. Bu yorum tarzı, hem Allah'ı mahlukata benzetme (teşbih) riskinden sakınmak, hem de metnin anlamını akıl ile uyumlu hale getirmek için benimsenmiştir.[60]

Mâtürîdî yorum anlayışı, âyetlerin anlamlandırılmasında diğer ayetlerle ilişki kurmayı zorunlu görür. Yani bir âyetin hükmü veya anlamı, Kur'ân'ın bütünlüğü içinde yorumlanmalıdır. Bu bağlamda Kur'ân tefsiri yalnızca lafızlarla değil, bağlamsal okumayla gerçekleştirilir.[61]

Mâtürîdî'ye göre te'vil, metnin zahiri anlamını tümüyle terk etmek değil; lafzın makul ve dinin bütünlüğü ile uyumlu bir yoruma kavuşturulmasıdır. Bu çerçevede Mâtürîdî, aklın metni anlamada taşıyıcı bir işlev gördüğünü savunur. Onun yaklaşımı, te'vil ile teşbihi ayırt etme, tashih etmeden inkâr etmeme, tahkiksiz tasdik etmeme prensipleriyle özetlenebilir. Mâtürîdî yorum yöntemi, sadece sıfatlara dair meselelerde değil; iman, kader, peygamberlik, ahiret ve hükümler gibi alanlarda da uygulanır. Mâtürîdî, nasların tarihsel bağlamdan koparılmadan, içsel tutarlılık ve maslahat ilkesi çerçevesinde ele alınmasını savunur. Bu yönüyle onun yaklaşımı, usuli düşünce ile kelâmi yorumu bir araya getiren sentetik bir yapı sunar.[62]

Klasik Mâtürîdî kelâmcılar da bu yorum ilkesini sürdürmüşlerdir. Saffar, *Telhîsü'l-edille* adlı eserinde Allah'ın sıfatlarının yorumunda akli ilkelerle hareket ederken,[63] Nesefî, *Tabsıratü'l-edille'*de nasların bütüncül yorumunu esas alır. Özellikle haberi sıfatların te'vili, bu eserlerde delillendirilmiş biçimde açıklanır.[64] Sâbûnî, *el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn* isimli eserinde, metin yorumunda, lugat ilmi, lafızlar arası bağ, bağlam ve tarihsel arka planı dikkate alarak kelâmi çözümlemeler yapmıştır.[65]

Sonuç olarak, Mâtürîdî düşüncenin ürettiği yorum metodu, nasların yetkinliğini muhafaza ederken aklî çıkarımları ve tarihsel müktesabatı devre dışı bırakmayan kontrollü bir hermenötik perspektif sunmaktadır. Bu bakış açısı, günümüzde dinî metinlerin günümüz

---

60 Sarıkaya, *İslam Mezhepler Tarihi*, 246-247.
61 Topaloğlu, "*İmam Mâtürîdî'nin Kelâmi Görüşleri, Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ı ve Tefsir İlmindeki Yeri",* 44-58.
62 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 2/203.
63 Ebü'l-İshâk es-Saffâr, *Telhîsü'l-edille li-kavâ'idi't-tevhîd,* nşr. Hişâm İbrâhim Mahmûd, (Kahire: Dârü's-Selâm, 2010), 58.
64 Nesefî, *Tabsıratül-edille*, 1/35
65 Sâbûnî, *el-Bidâye,* 35-39.

sorunlarına uygulanması, dinî çoğulculuk, yorum teorileri, kadın meselesi ve ahlâkî evrensellik gibi münazaalı alanlarda hem metne sadakati hem de anlamın dinamikliğini birlikte gözeten bir imkân üretmektedir. Mâtürîdî bakış açısının ürettiği bu esneklik, literalizmin katı ve indirgemeci tutumuna karşı tenkitçi bir açılım sunarken; sınırsız yoruma kapı aralayan yorum fetişmini de nassın kural koyucu çerçevesiyle sınırlandırmaktadır. Böylece Mâtürîdîlik, gelenek ile modernlik arasında köprü kurabilen, itidal eksenli ve teorik tutarlılığı güçlü bir yorum modeli olarak önemini sürdürmektedir.

Mâtürîdî ekolünün *"Te'vil"* anlayışına dair ölçek maddeleri aşağıda sunulmuştur:

"Madde 17: Mâtürîdîliğe göre müteşâbih âyetler, açık anlamlı (muhkem) âyetler esas alınarak te'vil edilir." Bu madde, Mâtürîdî'nin en temel yorum ilkelerinden birini yansıtır ve öğrencinin ayet türlerine göre yorum farkındalığını ölçmeyi amaçlar.

"Madde 18: Mâtürîdîliğe göre âyet ve sahih hadislerde yer alan "Allah'ın eli" vb. şeklindeki haberî sıfatlar, akla ve nakle uygun biçimde yorumlanır." Bu madde, antropomorfik ifadelerin nasıl anlamlandırılması gerektiğine ilişkin Mâtürîdî yaklaşımın kavranıp kavranmadığını test eder.

"Madde 19: Mâtürîdîliğe göre "Kim bir mümini kasten öldürürse, cezası cehennemde ebedî kalmaktır." (en-Nisâ 93) âyeti, diğer ilgili âyetlerle birlikte değerlendirilir; bu nedenle, "kasten öldüren herkesin mutlaka cehennemlik olduğu" şeklinde genel bir hükme varılmaz. Bu madde, Kur'an bütünlüğü içinde bağlamsal anlam üretimi yapılıp yapılmadığını ölçer. Mâtürîdî tefsirde ayetler birbirini açıklayıcı bütünlük içinde okunur.

"Madde 20: Mâtürîdîliğin yorum anlayışına göre Hz. Âdem'in çocuklarının nasıl çoğaldığı konusunda Kur'an'da açık bir bilgi bulunmadığından ve bu konuda başka bir kesin bilgiye ulaşmak da mümkün olmadığından, bu hususta konuşmaktan kaçınmak (tevakkuf etmek) gerekir." Bu madde, spekülatif ve zanna dayalı açıklamalardan uzak durma ilkesini test etmektedir. Mâtürîdî'ye göre, naslarda açıklık yoksa tevakkuf etmek bir erdemdir.

Bu sorular, Mâtürîdî yorum geleneğinin dört temel ilkesini *(te'vil, akıl, tevakkuf, bağlam bütünlüğü)* içeren kapsamlı bir bilgi ölçümü sunmakta ve öğrencilerin bu yöntemleri ne derece anladığını sınamaktadır.

2.5. Tanrı Anlayışı

Mâtürîdî düşünce sistemi içinde Allah tasavvuru, akıl-vahiy bütünlüğünü esas alan bir sistematiğe sahiptir. Bu sistematik anlayışın temeli tenzih ilkesi üzerine inşa edilir.

Ekolün ileri gelen âlimlerinden olan Nesefî ve Saffar, söz konusu ilkeye atıfta bulunarak, âlemin yaratıcısının araz olmadığını, zira arazın varlık bakımından devamlılığının olmadığını, bundan dolayıda sonsuz olamayacağını eserlerinde ayrıntılı bir şekilde anlatır.66 Bu cümleden hareketle, Mâtürîdî mezhebinin Allah tasavvurruna dair çıkış noktası, O'nun ezeli ve ebedi olduğu üzerine inşa edilir. Hal böyleyken, Allah'ın varlığını akli delillerle ispatlanmak elbetteki mümkündür. Elçilerin muhataplarını bir olan Allah'a davet etmesinden de anlaşılacağı üzere yaratıcının varlığı, kâinatın yaratılışına dair yüzeysel bir tefekkür neticesinde kabul edilebilecek bir hakikattir.

Bununla birlikte, farklı zaman ve durumlarda ayan beyan ortada olan gerçekler bile insan tarafından görülemeyebilir. Bu durumdan hareketle Tanrı'nın varlığını ispata yönelik farklı yöntem ve içeriklere sahip hudus, imkân, fıtrat, gaye-nizam, ahlaki delil, ontolojik delil gibi değişik argümanlarla çıkarımlarda bulunan akli metotlar zaman içerisinde âlimler tarafından geliştirilmiştir.

Örneğin, kâinatın meydana gelişi incelendiği vakit, onun kudret, ilim ve irade sahibi aşkın bir varlık tarafından yaratıldığı sonucuna varmak akli bir zorunluluktur.[67] Bu çerçevede Allah'ın mevcudiyetini kabul etmemenin nedeni de nesnel bilgilere aykırı oluşundan değil aksine psikolojik bir rahatsızlık sebebiyledir. Çünkü yaratıcıyı kabul etmeyenlerin sorunu akli istidlallerden değil konuyu duyuların verileriyle değerlendirmeye tabi tutmalarından kaynaklanır. Bu durum varlık sahasının tamamını duyusal alana indirmeyi gerekli kılar. Hâlbuki duyularla algılanmamak hiçliği beraberinde getirmez. Örneğin, görme organını kaybetmiş birinin çevresinde olanları kabul etmemesi onun doğru olduğu anlamına gelmez. Bu açıklamalardan hareketle, duyularla idrak edilemeyen varlık sahasını bilmenin yegâne yolu akli istidlallerden geçer. Ne var ki, bu sahayı da yine duyuları kullanmak suretiyle anlamaya çalışmak bariz bir usul hatasını beraberinde getirir. Bu durum da gözle görülebilecek renkleri kulakla, kulakla işitilebilecek sesleri gözle algılamaya benzer.[68]

İnsanoğlu, Allah'ın zatına dair aklında canlandıramadığı bilgiye ancak onun isim ve sıfatları aracılığıyla ulaşabilir. Bu nedenle Tanrı'nın mahiyetine dair bir soruya, sadece *"Görendir, bilendir, rızıklandırandır*" şeklinde cevaplar vermesi mümkündür. Bir familyaya aidiyeti olan canlılarda olduğu gibi Tanrı için de mahiyet tavsif edilemez. Çünkü Tanrı

66 Brodersen, *Bilinmeyen Kelâm*, 105-125.
67 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, Cilt/89-91.
68 Ömer Nasuhi Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm* (İstanbul: Muallim Neşriyat, 2022), 120-142.

hacimli bir varlık değildir, zira bir şeyin hacminin olması onun yaratılmış olduğu manasına gelir. Allah zatını algılama yöntemlerine göre tanıtmıştır, çünkü insanlar bir şeyi idrak etmek için mevcut algılama tarzından başka bir yeteneğe sahip değildir. O'nun âlim, kadir, mürid olması, aynı zamanda ilim, kudret ve irade sıfatlarının da onda var olduğuna işaret eder. Bu durum başlangıçta Tanrı'yı yaratıklarına benzetmeyi hatırlatsa da O'nu ulvi üstün sıfatlarla vasıflandırmak teşbihi zorunlu kılmaz. Bu yönüyle Mâtürîdî ekolünün Tanrı tasavvuru, hem Mu'tezilî rasyonalizmi hem de Selefî literalizmi arasında itidalli bir Sünnî kelâm çizgisi oluşturmuştur.[69] Çünkü söz konusu sıfatlar kendisiyle benzetme kurulamayacak olan ulvi bir varlığa aittir. Aynı zamanda bu sıfatlar O'nun zatından kaynaklı bir zorunluluk anlamı taşırlar. Tanrı'nın ulvi sıfatlarla nitelendirilmesi, O'nun muktedir olmakta acziyet göstermesini aklın ihtimal dahilinde görmemesi, kainattaki mükemmel uyumun bir yaratıcıyı zorunlu kılması, ayrıca dil mantığının ilahi sıfatların zorunluluğuna işaret etmesi gibi sebeplerden ötürüdür.

İlâhî sıfatlar, vasıfları bakımından ezelidir. Ancak bu kadîmlik özelliği, müstakil bir "kıdem sıfatı"nın varlığından iktiza etmez. Bilakis, ilâhî sıfatların ezeli olması, onların doğrudan ilâhî zâta ait olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle sıfatların varlığı, başka bir sıfata bağlı olarak değil, Allah'ın zâtına atıfla izah edilebilir. Çünkü Allah'a ait sıfatların varlığı, kendisinden başka bir sıfatla ilişkilendirilemez.[70]

Müteahhir dönem Mâtürîdî bilginlerinin öne çıkan özelliği, ilâhî sıfatları Allah'ın zatından gayrı müstakil varlıklar olarak değil, zâtın nitelikleri olarak ayrı ve ilave varlıklar şeklinde tanımlamaktan çekinmemeleridir. Buna mukabil, mütekaddimun dönemi Mâtürîdî âlimleri, aynı meseleyi doğrudan dile getirmekten sakınmışlar, bunun yerine sıfatların zat ile organik birlikteliğini vurgulamayı tercih etmişlerdir.[71] Örneğin Irak'da yaşayan Hanefi âlimlerden Ebü'l-Hasan el-Kerhi ve Cessas manaya dair sıfatları reddetmişlerdir ve Allah'ın zatıyla âlim, kadir, mürid olduğunu ileri sürmüşlerdir.[72]

Yukarıda yapılan açıklamalardan hareketle gerek mütekaddimun gerekse müteahhirun dönemi bilginleri, ilahi zat ile sıfatlar arasında bir farklılığın söz konusu olamayacağını bunların birbirinden ayrı düşünülemeyeceğini ifade etmişlerdir.[73] Bu cümleden bahisle, hayat, ilim, irade, kudret, sem, basar ve kelâma ilaveten tekvin de kadim

---

69 Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi: Giriş* (İstanbul: Damla Yayınları, 1981), 45-60.
70 Mâtürîdî, *Te'vilat'ül-Kur'an Tercümesi*, 1/162-166.
71 Sâbûnî, *el-Bidaye*, 27.
72 Ebû Bekr el-Cessâs, *Ahkamü'l-Kur'an* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988), 1/162-166.
73 Nesefî, *Tebsıratü'l-edille,* 1/258.

olan sübuti sıfatlardandır. Kaldı ki ilahi fiiller bu ezeli tekvin sıfatıyla ortaya çıkar. Tekvin aynı zamanda yaratma, diriltme, öldürme, rızık verme gibi eylemlerin kaynağı olan bir sıfattır. Tekvinin ezeli olması yaratıkların da ezeli olmasını zorunlu kılmaz. Şayet tekvin hadis olsaydı Allah da ezelde yoksun bulunurdu; bunun doğru olmadığı da izahtan varestedir.[74]

İbn Ebu Şerif, ilk dönem Mâtürîdî bilginlerinin tekvini kadim bir sıfat olarak kabul etmedikleri iddiasının gerçeği yansıtmadığını ifade eder. Ebû Hanîfe'den başlayarak Mâtürîdî bilginleri tekvin sıfatının kadimliği ile ilgili olarak ittifak halindedirler. Davud-i Karsi'ye göre ilahi fiillerin menşei olan tekvin sıfatı ezeli, buna mukabil *"ihya, imate, inşa*, *icad"* gibi tekvinle irtibatlı olarak gerçekleşen fiili sıfatlar ise ne hadisdir ne de kadimdir. Bunlar itibaridir. Bazı Maveraünnehir alimleri ise tekvin sıfatını tekvini hakiki ve itibari gibi tasniflere bölmeden ezeli olarak değerlendirmişlerdir. Mâtürîdî düşünürlerin çoğunluğu ise hakiki sıfat olan tekvinin ezeli, itibari-izafi tekvinin ise ne kadim ne de hadis olduğu görüşündedir.[75]

Mâtürîdî âlimlerin çoğunluğuna göre ilahi isimler tevkifi olup naslarda geçmeyen ismi Allah'a izafe etmek doğru değildir. Öte yandan eksiklik özelliği içermeyen *"sani', vacibü'l-vücud"* gibi isimler Allah'a atfedilebilir. Allah'a *"şey"* denmesi durumunda manası *"mevcut"* anlamına gelir.[76]

Zat-ı ilahiyye, maddeye, sıfatları da maddenin özelliklerine benzemediğinden Allah sonsuz ve sınırsızdır, bir yerde ve yönde var olmakla vasıflanamaz, ayrıca Tanrı fiziki ve psikolojik keyfiyetlerden de uzaktır. Mâtürîdî düşünürlerin büyük çoğunluğu kıdem sıfatını zatın fevkinde bir sıfat olduğunu düşünürken, bir kısım düşünür ise Allah'ın zatından dolayı kadim olduğu, dolayısıyla kıdem sıfatının olmadığını savunurlar.[77]

Beka sıfatı Allah'ın zatından ötürü, diğer sıfatlar da ilahi zattan bağımsız olmadığı için onlar da aynı beka ile bakidir. Beka ilahi zatın ikinci zamanda var olması demektir. Mâtürîdî düşünürlerin çoğunluğunun bu görüşü kabul etmesine müteahhir dönem kelâmcıları ilahi zatın ötesinde bir beka sıfatını kabul eder.[78]

---

74 Nesefî, *Tebsıratü'l-edille,* 1/345-354.
75 Yavuz, "Matüridiyye", 28/165-175.
76 Nesefî, *Tebsıratü'l-edille,* 1/138-140.
77 Beyazizade, *İşaratü'l-meram*, 124.
78 Nesefî, *Tebsıratü'l-edille*, 1/237-238.

İrade sıfatı Allah'ın, fiillerini istediği şekilde tanzim edip gerçekleştirmesi anlamını ifade eder. Dolayısıyla bütün varlık ve olayları içine alan ezeli bir sıfattır. Allah kafirin tercihi olarak inkârı, müminin tercihi olarak da imanı dilemiştir. Bu sebeple her var olan Allah'ın dilemesi, kaderi ve kazasının bir neticesi olarak ortaya çıkar.

Allah, kâfirin iman etmesini dilememiştir, dileseydi inkârı seçen kâfirin iradesi geçerli, Allah'ın iradesi geçersiz olurdu; bunun uluhiyyetle bağdaşması mümkün değildir. Allah'ın, kalbini daraltarak kâfirin dalaletini dilemesi ve kalbini imana açarak müminin hidayetini istemesi irade sıfatının bir sonucudur.[79]

Mâtürîdî âlimler, kelâm sıfatının, Tanrı'nın zatıyla kaim olduğunu ve ezeli bir manayı ifade ettiğini dile getirirler. Ayrıca, kelâm sıfatı onlara göre iki kısma ayrılır. Birincisi, kelâm-ı nefsi diye adlandırılır. Diğeri ise Hz. Muhammed'in gönderildiği toplumun lisanıyla dile getirilen ve onun aracılığıyla dönemin insanlarına aktarılan kelâm-ı lafzidir. Onlara göre, Kelâm-ı lafzinin hadis olduğuna dair bir tereddüt söz konusu değildir ancak kelâm-ı nefsinin hadis olduğunu kabul etmek bununla birlikte harf ve seslerden oluşmayan kelâmın bulunmadığını ileri sürmek ilahi kelâmı beşer kelâmı konumunda tutmak manasına gelir. Bir başka ifadeyle, *"Kur'an mahluktur"* demek yanlıştır. Bu hususa dair lafızlarının mahluk olduğunu belirtmek ise isabetli olur. [80] Öte yandan mütekaddim dönem Mâtürîdî düşünürleri, Kur'ân lafızlarının ilahi kelâmı *"hikaye"* ettiğini dile getirirlerken, müteahhir dönem Mâtürîdîler ise bu tanımlamanın Kur'ân'ı beşer kelâmına benzettiği gerekçesiyle uygun bulmamışlardır.[81]

Kemal sıfatlarından birini teşkil eden hikmetin Allah'a nisbet edilmesi, ayrıca karşıtı olan sefehin ise O'ndan nefyi zaruriyet arz eder. Allah'ın hâkim oluşu fiillerinin hikmet dairesi içerisinde olmasını zorunlu kılar.[82] İnsanlar, ilahi fiillerden bir kısmının hikmetine vakıfsa da aklın hikmetini kavramakta yetersiz kaldığı ilahi fiiller de vardır. Bazı fiillere ait hikmetlerin bilinmemesi, ayrıca şer niteliğindeki fiillerin Allah'ın fiilleri olarak düşünülmesi neticesinde ilahi fiillerin hikmetsiz ve şer olarak kabul edilmesi durumu yanlıştır. Şunu ifade etmek gerekir ki, şerler mutlak değil izafidir, bu cümleden olarak bir açıdan şer olan diğer yönden hayrı içinde bulundurabilir. Hikmetsiz fiil cahillikten ve ihtiyaçtan

[79] Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhid*, 468-469.
[80] Brodersen, *Bilinmeyen Kelâm*, 536-549.
[81] Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhid*, 88-91.
[82] Brodersen, *Bilinmeyen Kelâm*, 506-509.

kaynaklanmasından ötürü Allah'ın fiillerinin hikmetsiz olması düşünülemez. Mâtürîdî düşünürlerin birçoğu bu kanaattedir.[83]

Naslarda Allah'a atfedilen *"Arşa istiva, gitmek (zehab), oturmak (kuud), gelmek (meci'), yakın olmak (kurb)"* gibi tabirler Allah'ın yaratıklara teşbihini nefyeden manalar ihtiva eder. Nurdan veya muhteviyatı bilinmeyen bir şeyden ibaret olan arşa istiva Allah'ın yüksek bir yerde bulunduğunu değil ulvilik, yücelik ve hükümranlığını ifade eder. Zira bir yerde ve yönde bulunmak değişmeyi zorunlu kılan yaratıklara has bir niteliktir.

Mâtürîdî düşüncede Allah'a mekânsal bir konum atfedilemez. Zira bir yerde bulunmak değişmeyi ve sınırlılığı zorunlu kılan, hadis varlıklara özgü bir niteliktir. Bu bağlamda Allah'ın her yerde cismanî olarak hazır bulunduğunu ima eden yaklaşımlar tenzih ilkesiyle bağdaşmaz. Bu anlamı ihtiva eden naslar zahiri anlamda yorumlanmaz, makul bir yoruma tabi tutulur. Mâtürîdî düşünürlerin çoğunluğu bu görüşe katılırlar. Söz konusu ayetlere yorumlanmadan inanılması gerektiğini kabul den Mâtürîdîler de vardır.[84]

Allah'ın cennette cisimlere has özelliklerden bağımsız olarak inananlarca görülmesi gereklidir. Şayet Allah görülemez olsaydı dünyada gözle görülmesinin nefyedilmesi[85] bir anlam ifade etmezdi. Ayrıca akıl da inananların Allah'ı görmesini zorunlu kılar. Çünkü dünyada görmeden söz konusu olan inancın ödülü, ahirette görmekten başka bir şey olamaz. Bu konudaki ayetlerde bu durumu desteklemektedir.[86]

Öte yandan, Allah'ın dünyada görülmesi imkân dâhilinde olmakla birlikte söz konusu olmamıştır. Bu konuya dair Mâtürîdî âlimlerin çoğunluğu Allah'ın rüyada görülemeyeceğini ifade ederken, Sâbûnî ve Nesefî gibi âlimler ruhani bir müşahede ile Allah'ın rüyada görülebileceği görüşündedir.[87] Cessas'a göre ise Allah ne dünyada ne de ahirette görülemez, zorunlu bilgi ile bilinir.[88]

Sonuç olarak, Mâtürîdî ekolünün Tanrı tasavvuru, O'nu akıl yoluyla temellendiren, sıfatlarıyla niteleyen, yaratıcı fiillerini hikmetle açıklayan ve haberi sıfatlara dair metinleri tenzih ilkesi doğrultusunda yorumlayan bir sistem olarak ortaya çıkar. Bu yaklaşım, Allah'a dair inancı sadece teslimiyet değil, aynı zamanda akli ve kelâmi muhakeme temelli bir

[83] Nesefî, *Tebsıratü'l-edille,* 2/661-670.
[84] Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhid*, 107-119.
[85] En'am 6/103.
[86] Brodersen, *Bilinmeyen Kelâm*, 557.
[87] Beyazizade, *İşaratü'l-meram,* 210.
[88] Ebû Bekr el-Cessâs, *Ahkamü'l-Kur'an*, 1/169-170.

bilinçle inşa eder. Günümüz inanç problemlerine cevap verirken de Tanrı'nın aşkınlığı ile kurulan bu dengeli ilişki oldukça işlevsel bir teolojik çerçeve sunar.

Mâtürîdî ekolünün "Uluhiyet" anlayışına dair ölçek maddeleri aşağıda sunulmuştur:

"Madde 21: Mâtürîdîliğe göre Allah'ın varlığı, akıl yoluyla temellendirilebilir." Bu soruyla, ilahiyat fakültesi öğrencininin Mâtürîdî düşüncede aklın epistemolojik değeri hakkında bilgi sahibi olup olmadığı ölçülecektir.

"Madde 22: Mâtürîdîliğe göre "Allah'ın 99 ismi" ifadesi, Allah'ın isimlerinin sadece bu sayıyla sınırlı olmadığını; O'nun bundan daha fazla isme sahip olduğunu belirtir." Bu soruyla, öğrencilerin Mâtürîdîliğin Allah'ın isimleri noktasında esnek ve akla dayalı isim teorisini anlayıp anlamadığı test edilecektir.

"Madde 23: Mâtürîdîliğe göre ihtiyaçların yalnızca Allah'tan dilenmesi gerekir; doğrudan türbeden istemek doğru değildir." Bu soruyla, öğrencilerin, Mâtürîdî düşünce sistematiğinde akılcı ve tevhit çıkış noktalı anlayışını bilip bilmediği test edilecektir.

"Madde 24: Mâtürîdîliğe göre dünyada Allah'ın görülmesi mümkün değildir." Bu soruyla, öğrencilerin Mâtürîdî mezhebinde rü'yetullah meselesinin iki boyutlu bir yapısının olduğunu bilip bilmediği test edilecektir.

"Madde 25: Mâtürîdîliğe göre tekvîn, ezelî bir sıfattır." Bu soruyla, öğrencilerin Mâtürîdî mezhebinde tekvin sıfatının diğer mezheplerden ayrı olarak yorumlandığı, tekvi-mükevven arasındaki farkı bilip bilmediği test edilecektir.

"Madde 26: Mâtürîdîliğe göre Allah'ın sıfatları, zatının aynısıdır." Bu soruyla, öğrencilerin Mâtürîdî sistematiğinde sıfat-zat farkının tevhidi korumak için alınmış bir önlem olduğunu bilip bilmediklerinin test edilmesi amaçlanır.

"Madde 27: Mâtürîdîliğe göre Allah bir mekânda bulunmakla nitelenemez." Bu soruyla, fakülte öğrencilerinin gerek temel akaid bilgisi gerekse Mâtürîdî mezhebinin bu konuya dair ayırt edici yorumunu bilip bilmedikleri test edilecektir.

"Madde 28: Mâtürîdîliğe göre "yedullah" gibi müteşâbih Kur'an ifadeleri, Allah'ı yaratılmışlara benzetmekten kaçınmak için mecazi anlamda yorumlanır." Bu soruyla, öğrencinin Mâtürîdî yorum sistematiğini anlayıp anlamadığı test edilecektir.

"Madde 29: Mâtürîdîliğe göre Allah, kulunu gücünün yetmeyeceği bir işle sorumlu tutmaz." Bu soruyla, fakülte öğrencilerinin insan fiilleri, sorumluluk, adalet gibi konuları kavrayıp kavramadıkları test edilecektir.

2.6. Peygamberlik Anlayışı

Kelâm'ın en önemli bahislerinden birisi olan risalet konusu, vahye muhatap olan insanoğlunun tarihi serüveninde dini anlama ve yaşama pratikleri bakımından merkezi bir konuma sahiptir. Mâtürîdîlik ekolü, nübüvvet konusunu akli ve nakli boyutlar üzerinde temellendirerek Ehl-i Sünnet kelâmı ekseninde kendine has bir bakış açısı geliştirmiştir. Varlık âlemine çıkan insan gerek bireysel gerekse toplumsal olarak varlığını yaşamda sürdürebilmesi için farklı bilgiler edinme zorunluluğu hisseder.

İnsanoğlunda bulunan şehevi arzular zaman zaman aklın gösterdiği yoldan çıkmaya ve bu nedenle huzurunun bozulmasına neden olur. Dolayısıyla böyle bir durumda şehevi isteklere uymanın kötü sonuçlar doğuracağını gösterecek ve sosyal hayatın düzenini tesis edecek bir rehberin zorunluluğunu yine akıl bize hissettirir. Bu nedenledir ki, Mâtürîdî düşünceye göre, peygamberlik, Allah'ın hikmet, adalet ve rahmet sıfatlarının bir gereği olarak insanlık için zorunlu bir kurumdur.[89] Bu rehber, ancak her şeye gücü yeten ve ilim sahibi bir yaratıcının elçisi olması durumunda, insanlar tarafından kabul görebilir. Bu uyarıcının manevi bir yaptırım gücünün olması da kendisine uyumu kolaylaştırır. Peygamber olduğunu iddia eden bir kişinin gerçekten peygamber olduğu mucizelerin sübut bulmasıyla teyit edilebileceği gibi bir insanın eğitim yoluyla elde etmesi asla mümkün olmayan yüce erdemlere sahip bulunması, iyiyi ve doğruyu tavsiye etmesi, kötü arzuların arkasından koşmayı yasaklaması ve ülke yönetimi için evrensel prensipler koyması ile de bilinebilir.[90]

Allah'ın, var ettiği insanoğluna ihsanda bulunmak suretiyle, onu dünyevi ve dini mevzularda aydınlatması, doğru yola yönlendirmek suretiyle onun üst mertebelere ulaşmasını sağlaması aklen mümkün olup, hikmet açısından ise elzem bir durumdur. Zira insan, bu dünyayı şekillendirme de sadece aklı ve duyularıyla baş başa bırakılırsa, işte o zaman arzu ve hırsları devreye girebilir ve hemcinslerini yok etmekten geri durmaz, bu da dünyada zulüm ve bozgunculuğa neden olur.

Risalet, bütün bunlarla birlikte insanoğlunun varoluş maksadını ve bu amaca uygun hayat şeklini de öğretmeyi hedef alır.[91] Peygamberlik müessesinin tarih içinde fiilen gerçekleşmesi bu teorik düzlemi teyit edici mahiyettedir.[92]

---

89 Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 274.
90 Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhid*, 271-293.
91 Nesefî, *et-Temhid,* 41-45.
92 Nesefî, *Tebşıratü'l-edille,* 1/455-463.

Mâtürîdî alimler, mucizeyi nübüvvetin ispat edici delilleri arasında kabul etmektedirler. Bununla birlikte nübüvveti daha çok imkân, gereklilik, tarihi gerçeklik ve beşeri ihtiyaç gibi sosyolojik açılardan zorunlu görmüşlerdir. Son devir Mâtürîdî düşünürleri ise özellikle hissi mucizeler ve velilerce gösterilen kerametler vasıtasıyla nübüvveti ispat çabası içine girmişlerdir.[93]

Peygamberler yalan konuşmayan, günah işlemeyen, güvenilir, akıllı, zeki erkekler içerisinden belirlenmiştir. Kadınlar peygamber olarak gönderilmemiştir, konuya dair ayetler bu hususu net bir şekilde izah etmiştir. Peygamberler günah işlemekten korunmuştur. Bu durum onların günaha yeltenmeleri halinde uyarılmaları anlamındadır. Allah tarafından korunmuş olmaları, irade ve sorumluluklarının ortadan kalktığı anlamına gelmez. Aynı zamanda ismet sıfatı, nübüvvetin delillerinden biridir.[94]

Elçiler peygamberlikle görevlendirildikten sonra günahı kebireden ve kasıtlı olarak küçük günah işlemekten korunmuşlardır. Bununla birlikte elçilerin günah işlediği kanaatini uyandıran naslar zahiri anlamda olmayıp te'vil edilmelidir veya doğru olup olmadıkları araştırmaya tabi tutulmalıdır. Gönderilen elçilerin sayısına dair ise hiçbir kesin bilgi söz konusu değildir.[95]

Elçilerin sonuncusu ise Hz. Muhammed'dir. Onun mucizelerinin en büyüğü Kur'an-ı Kerim'dir. Lafız ve mana yönünden benzerinin ortaya konulamaması, birey ve toplumların ihtiyaçlarına dair önemli bilgiler ihtiva etmesi, gayba dair bilgileri içermesi, hayatında hiç öğrenim görmemiş bir insan tarafından getirilmesi Kur'an'ın en önemli mucizevi özellikleridir.[96]

Teoride Kur'an'ın benzeri olabilecek bir metin getirmek mümkün gibi gözükse de Allah'ın bu gücü özel olarak insanlardan aldığı (sarfe) şeklindeki görüş kendi içinde pek tutarlı olarak değerlendirilmez. Hz. Muhammed'in getirdiği dinin önceki dönemde yaşayan peygamberlerin getirdiği mesajları destekler nitelikte olması ve o peygamberlerce geleceğinin müjdelenmesi, insanlığı iyilik yapmaya davet etmesi, dünya hayatına düşkün olmaması, insanı maddi ve manevi kirlerden arındıracak hikmet dolu ibadetler öğretmesi, güçlülere karşı zayıfları gözeten, sosyal adaleti tesis edip toplumsal barışı sağlayan ilkeler uygulamayı telkin etmesi, getirdiği dinin her ilkesinde bireysel ve toplumsal faydaların

[93] Beyazizade, *İşaratü'l-meram,* 313-318.
[94] Nesefî, *Tebşıratü'l-edille*, 1/480-485.
[95] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 221-237.
[96] Nesefî, Tebşıratü'l-*edille*, 2/431-437.

bulunması, ayrıca ahad haberlerle sabit olsa da hissi mucizeler göstermesi peygamberliğinin delillerini oluşturur.[97]

Velilerin elinde gerçekleşen kerametler ise Hz. Peygamber'in devam eden hissi mucizeleri olarak değerlendirilmelidir. Bu konuda sahabilerden itibaren pek çok salih müslüman tarafından geçekleştirilen olağanüstü olaylar söz konusu olmuştur. Takvaya yaklaştıran yollardan biri, insanın yaşamış olduğu ömür hakkında ibret nazarı ile düşünmesi, ölünce kabre konulacağını aklından çıkarmaması ve nefsini tezkiye etmesi, sonuç olarak da ilahi emirlere her daim uyması gerektiğini görmesidir.

Keramet diye nitelendirilen olağanüstü hallerin bir kısmını, ileri derecede ilim ve takvaya sahip olunması gibi manevi kerametler teşkil eder. Bu anlayışın sonucu olarak Mâtürîdî düşünceye sahip olanların büyük kısmı, keramet inancının bir sonucu olarak tasavvufi anlayışı benimsemiştir.[98]

Mâtürîdî düşünce sisteminde, insanlar arasında doğru-yanlış, helal-haram, güzel-çirkin gibi değer yargıları konusunda akıl bir yere kadar yol göstericidir; ancak akıl, detayda farklılaşabilir ve hata yapabilir. Bu nedenle Allah, insan aklını desteklemek, onu hakikate yönlendirmek ve teklifin sınırlarını belirlemek için peygamberler göndermiştir. *Kitabü't-Tevhid*'de bu konu şu şekilde temellendirilir:

Allah'ın kullarına olan lütfu ve hikmeti, onlara kendisini tanıtacak ve emirlerini bildirecek elçiler göndermesini gerekli kılar.[99] Mâtürîdî konuya dair Kur'an'daki "*Ta ki insanlar, peygamber geldikten sonra Allah'a karşı bir bahane ileri sürmesinler*.[100] ayetine dayandırır. Bu yaklaşım, nübüvvetin sadece nakli değil, akli temellere de oturtulduğu bir sistemi ortaya koyar. Başka bir ifadeyle bu ayet, risaletin, ilâhî adaletin ve sonsuz rahmetin bir sonucu olduğunu da beyan eder. Aksi takdirde elçiler peyderpey gönderilmemiş olsaydı, insanlar kıyamet günü *"bize bir uyarıcı gelmedi"* diyerek mazeret beyanında bulunabilirlerdi.

Zira insan aklı, risaletin zorunluluğunu algılayabilir, çünkü insanı diğer canlılardan ayıran alametifarikası akıldır, fakat o da hakikati bilme bakımından sınırlıdır. İşte tam da bu

[97] Nesefî, *Tebsıratü'l-edille,* 1/480-530.
[98] Mâtürîdî, *Te'vilat'ül-Kur'an Tercümesi*, 93.
[99] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 150.
[100] Nisa 4/165

noktadan itibaren nübüvvet müessesi devreye girer ve aklın ulaşamadığı bilgileri tamamlar.[101]

Mâtürîdî mezhebinde, elçilerin en temel özelliği onların ismet sıfatıyla korunmuş olmalarıdır. Başka bir ifadeyle onlar büyük hatalardan ve Allah adına yalan söylemekten muhafaza altına alınmışlardır. Kaldı ki vahyin güvenilirliğinin olmazsa olmaz şartı elçinin güvenilir olmasından geçer. Mâtürîdî kelâmında peygamberlerin sahip olması gereken temel vasıflar sıdk (doğruluk), emanet (güvenilirlik), fetanet (akli yetkinlik), ismet (günahsızlık) ve tebliğ (bildirme) olarak sıralanır. Bu vasıflar hem Kur'ani bağlamda hem de akli gereklilik açısından ele alınır. Peygamberler hem mesajın güvenilir taşıyıcısı hem de örnek şahsiyetlerdir.[102]

İsmet sıfatı, özellikle vahyin aktarımında hata yapılmaması açısından vazgeçilmezdir; ancak Mâtürîdî ekolüne göre, peygamberler vahiy dışı alanlarda (örneğin sosyal kararlar, şahsi davranışlar) hata yapabilirler. Bu görüş, Mâtürîdîliğin peygamberlik anlayışının idealizm ile realizm arasında dengeli olduğunu gösterir. Mâtürîdî düşüncede mucize, peygamberliğin doğruluğunu destekleyen olağanüstü fiiller olarak tanımlanır. Bununla birlikte Mâtürîdî kelâmında, mucizenin, kendi başına inancı zorunlu kılan bir delil değil, akli ve kalbi yatkınlıkla birlikte anlam kazanan bir işaret olduğuna vurgu yapılır. Peygamberliğin en güçlü delili, Mâtürîdîliğe göre, getirdiği mesajın tutarlılığı ve taşıdığı hikmettir.[103]

Kur'an'ın mucize oluşu da bu bağlamda değerlendirilir. Mâtürîdî ekolünde, Kur'an'ın yalnızca lafzi belagatiyle değil; aynı zamanda içerdiği hikmet, teşrii bütünlük ve gaybi haberlerle mucizevi bir kitap olduğu belirtilir. Söz konusu ekole göre, Kur'an, lafzı ve anlamı itibariyle beşer kelâmından üstün olup, peygamberliğin en büyük delilidir.[104]

Mâtürîdî düşünce sistematiğinde, *"nübüvvetü'n-nisâ"* (kadın peygamberliği) başlığı altında temel kaynaklarda tartışma konusu olmuş mesele, kendi düşünce formatı içerisinde cevaplandırmıştır. Zira söz konusu meselenin tartışma konusu olmasına neden olan sebepler, gerek Kur'an'da ismi geçen bazı kadın şahsiyetlerin (Hz. Meryem, Hz. Âsiye, Hz. Hacer,

[101] Yusuf Şevki Yavuz, "Mâtürîdî'nin Nübüvvet Anlayışı," *İslâmî Araştırmalar Dergisi 2* (1988), 43-60.
[102] Topaloğlu, *Kelâm İlmi: Giriş*, 162.
[103] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 283-287.
[104] Topaloğlu, *Kelâm İlmi: Giriş*, 163-165.

Hz. Musa'nın annesi vb.) vahiy ile muhatap olmalarıyla, gerekse nübüvvetin şartları bahisleriyle doğrudan ilintilidir.[105]

Mâtürîdîliğe göre, Allah, peygamberleri erkeklerden seçmiştir; zira onlar kendilerine gönderilen vahyi muhataplarına iletmede, cihad ve toplum önderliği gibi ağır sorumlulukları taşımada kadınlara göre daha uygun fıtrata sahiptirler.[106]

Öte yandan peygamberlik, sadece bilgi veya ilham almakla sınırlı bir konum değil, aynı zamanda tebliğ, yöneticilik ve mücadele görevlerini de kapsar. Bu görevler, toplumsal bağlamda fiziksel güç, kamusal temsil ve siyasi mücadele gibi nitelikler gerektirdiğinden, bu sorumluluğun erkeklere verilmiş olması hikmete uygundur.[107] Bu sebepten ötürü Mâtürîdî ekolü, nübüvvet ile velayet arasındaki temel farklılığı net bir şekilde ortaya koyar: Velayet (velîlik): Kadın ve erkek herkese açık bir ilâhî yakınlık derecesidir. Nübüvvet (peygamberlik): Topluma yönelik tebliğ ve risalet görevi içerdiği için erkeklerle sınırlıdır.[108]

Sonuç olarak, Mâtürîdîliğe göre peygamberlik, erkeklere özgü bir görevdir. Bu görüş, tarihsel veriler ve toplumsal koşullarla birlikte değerlendirildiğinde, daha çok görevlendirme (teklif) hikmeti çerçevesinde açıklanır. Ayrıca, peygamberlerin sayısının kesin olarak bilinmediği, Kur'an'da yalnızca bazı peygamberlerin isimlerinin zikredildiği ifade edilir. Bu yaklaşım, mutlak bilginin Allah'a ait olduğu ilkesinin bir yansımasıdır.

Mâtürîdî mezhebi, Allah'ın insanlara yol göstermek için gönderdiği peygamberlerin sadece bir milletle ya da belirli bir dönemle sınırlandırılamayacağını aksine bu misyonun insanoğlunun tarihi serüveninin bütününe teşmil edilebileceğini, başka bir ifadeyle peygamberlik misyonunu, insanlık tarihinin bütününe yayılan, evrensel bir ilahî tebliğ kurumu olarak görür. Mezhebe göre risalet, insan aklının tahakküm edemediği alanlarda insanlığa yol gösteren hidayet mekanizmasıdır. Bu bakış açısı, Mâtürîdî kelâm metodolojisinin taşıyıcı kolonlarından olan "ilâhî hikmet", "adl" ve "rahmet" kavramlarıyla bağlantılıdır.[109]

Mâtürîdîliğe göre, insanlık tarihi boyunca gönderilen peygamberlerin insanlığa aktarmış oldukları mesajlarda içerik farklılığı olmasına rağmen temelde şu üç ilke; hidayet (doğru yolu gösterme), adalet (toplumsal düzeni sağlama) ve tevhid (Allah'ın birliğini

[105] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 281-283.
[106] Topaloğlu, *Kelâm İlmi: Giriş*, 166-168.
[107] Hanifi Özcan, *Mâtürîdî Düşüncede Bilgi ve İnanç Problemi* (Ankara: İSAM Yayınları, 2018), 203-207.
[108] Nesefî, *Tabsıratül-edille*, 2/ 48-51.
[109] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 278-280.

öğretme) hiçbir zaman değişmemiştir. Bu üç unsur, insanlığın tüm dönemlerinde geçerli olan değişmez ilkelerdir.[110]

Mâtürîdîlikte peygamberlik, sadece belli bir topluma veya zamana değil, insanlığın evrensel ihtiyaçlarına hitap eden bir kurumdur. Bu nedenle mezheb göre, geçmiş dinlerin ve ilahi kitapların gönderen açısından hak olduğu kabul edilir. Fakat daha sonra bu dinlerin insanlar tarafından tahrif edildiğinin altı çizilir. Bu bağlamda, Hz. Muhammed'in peygamberliği, evrensel bir risalet olarak görülür ve Kur'an bu risaletin hem doğrulayıcısı hem de tamamlayıcısıdır.[111]

Son tahlilde; Mâtürîdî ekolü peygamberlik anlayışını, vahyin hikmetle temellendirildiği, bu konuda aklın destekleyici bir unsur olarak görev aldığı, peygamberlerin hem örnek hem tebliğci kimliğiyle değerlendirildiği bir kelâmi çerçevede sunar. Bu düşünce sistematiğinde nübüvvet teorisi hem Kur'an merkezli hem de rasyonel gerekçelerle güçlendirilmiştir. Bu sağlam alt yapı sayesinde, modern çağda peygamberliğe yönelik eleştirilere karşı son derece etkin savunulabilir bir inanç doktrini inşa edilmiştir.

Mâtürîdî ekolünün peygamberlik anlayışına dair ölçek maddeleri aşağıda sunulmuştur:

"Madde 30: Mâtürîdîliğe göre peygamberlik, Allah'ın hikmeti gereği zorunlu bir kurumdur." Bu maddeyle peygamberlik müessesesinin zorunlu bir kurum olduğu bilgisinin bilinip bilinmediği ölçülmektedir.

"Madde 31: Mâtürîdîliğe göre peygamberlerin sayısı kesin olarak bilinmemektedir." Bu soruyla, ilahiyat fakültesi öğrencilerinin, Mâtürîdî Mezhebinde peygamberlerin tam sayısına dair kesin bir bilginin belirtilmediği görüşünü bilip bilmediği test edilecektir.

"Madde 32: Mâtürîdîliğe göre peygamberlikle görevlendirilenler arasında kadınlar yer almaz." Bu soruyla, öğrencilerin Mâtürîdî düşüncede nübüvvet anlayışını bilme düzeyi test edilecektir.

"Madde 33: Mâtürîdîliğe göre peygamberler, Allah'tan aldıkları vahyin aktarımında hata yapmazlar." Bu soruyla, ilahiyat fakültesi öğrencilerinin Mâtürîdî sistematiğinde, vahyin aktarımıyla ilgili, peygamberlerin hata yapıp yapmayacağına dair görüşü bilip bilmediği test edilecektir.

---

[110] Nesefî, *Tabsıratül-edille*, 2/ 48-51.
[111] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 281-283.

“Madde 34: Mâtürîdîliğe göre peygamberler, vahiy dışı konularda insani yanılmalar yaşayabilirler.” Bu maddeyle, öğrencilerin peygamberin masumiyeti kavramına dair bilgilerinin testi hedeflenmektedir.

“Madde 35: Mâtürîdîliğe göre Hz. Muhammed’in peygamberliğinin en büyük delili, Kur’an’dır.” Bu soruyla, öğrencilerin Mâtürîdî mezhebinde Kur’an’ın, nübüvvetin ispatında ana unsur olarak yorumlandığını bilip bilmediği test edilecektir.

“Madde 36: Mâtürîdîliğe göre Hz. Muhammed’in risâletini bildiği hâlde inkâr eden bir Hristiyan cennete giremez.” Bu soruyla, fakülte öğrencilerinin, Mâtürîdî düşüncede, bir kimseye risaletin mesajı ulaştıktan sonra onu inkâr etmesi durumunda hangi tür muameleye muhatap olacağına dair bilgiyi bilip bilmediği test edilecektir.

“Madde 37: Mâtürîdîliğe göre hiçbir şeyh, bir peygamberden üstün olamaz.” Bu soruyla, öğrencinin Mâtürîdîlikte nübüvvet ile velayet arasındaki farkı, bununla birlikte risalet görevi ve şeyh statüsüne dair tartışmaları bilip bilmediği test edilecektir.

“Madde 38: Mâtürîdîliğe göre Allah, dilediği kullarına keramet verebilir.” Bu soruyla, öğrencinin Mâtürîdîlikte keramet kavramını, mucize ile keramet arasındaki farkı, Allah’ın izniyle gerçekleşen kerametin mahiyetini bilip bilmediği test edilecektir.

“Madde 39: Hz. Muhammed son peygamberdir.” Bu madde, ölçekte yer alan ifadelerin rastgele veya dikkatsiz biçimde yanıtlanıp yanıtlanmadığını kontrol etmek amacıyla yanıt tutarlılığı ve dikkat düzeyini test eden bir kontrol maddesi olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda söz konusu madde, içerik ölçümünden ziyade ölçeğin güvenirliğini destekleyici bir araç niteliği taşımaktadır.

2.7. İlahi Kitap Anlayışı

Mâtürîdî düşünce sisteminde vahiy, akıl yoluyla ulaşılamayan alanlarda ilahi bilginin insanlığa aktarılma biçimidir. Vahyin taşıyıcısı olan kitaplar, yalnızca bir bilgi kaynağı değil, aynı zamanda bir rehber, ölçü ve hüküm kaynağı olarak değerlendirilir. Bu bağlamda ilahi kitaplar ve vahiy hem epistemolojik hem de ahlaki boyutları olan teolojik olgulardır. Bu hitap, insana dair hiçbir unsur barındırmaz. Başka bir ifadeyle insanın ne sözüdür ne de düşüncesidir. Allah’ın kelâm sıfatının bir tezahürüdür. Mâtürîdî ekolde “kelâm” sıfatı ezelîdir ve kadimdir. Bununla birlikte, kelâmın lafızla insanlara ulaşması hadis (yaratılmış)

bir fiildir. Mâtürîdî düşünürler, bu ayrımı "kelâm-ı nefsî" ve "kelâm-ı lafzî" kavramlarıyla açıklarlar.[112]

Mâtürîdî düşüncede, akıl temel birtakım ilkeleri kavrayabilir: Allah'ın varlığı, yaratmanın gerekliliği, iyilik-kötülük gibi, ancak bu bilgilerin detaylandırılması, teşrii sistemin oluşturulması ve dinin toplumsal yönünün şekillendirilmesi ancak vahiy ile mümkündür. Aklın sınırlı olduğu alanlarda ilahi bildirim zorunludur. *"Akıl, temel ilkeleri kavrar; ancak Allah'ın muradını, ibadet şekillerini, uhrevi sorumlulukları ancak vahiy ortaya koyar."*[113] Bu ifade, Mâtürîdî kelâmında akıl-vahiy dengesinin nasıl kurulduğunu çok güzel özetler. Söz konusu ekole göre vahiy, aklın alternatifi değil, tamamlayıcısıdır.

Mâtürîdî mezhebinde ilahi kitaplar, insanlığa Allah'ın rahmeti olarak gönderilmiştir. Bu kitaplar, yalnızca inanç esaslarını bildirmez; aynı zamanda ahlaki değerleri, toplumsal düzeni ve bireysel sorumluluğu da içerir. İlahi kitapların gönderilişi, Allah'ın kullarına karşı adalet ve lütfunun bir göstergesidir. Bu bağlamda Mâtürîdî, Kur'an'ın insanlığa gönderiliş hikmetini *"insanın dünya ve ahiret saadetine ulaşmasını temin eden ilahî bir rehberlik"* olarak yorumlar.[114]

Mâtürîdî anlayışa göre, kutsal kitapların gönderiliş gayelerinden birisi de insanlık mirasının tarih boyunca oluşturduğu aklî kabiliyetlerini vahyin ışığı altında yeni bir formata sokmak ve ortak değerler kümesini oluşturmaktır. Söz konusu ekol her fırsatta, Kur'an'ın *"evrensel bir hitap"* özelliğinin olduğunun altını çizer. Bu yönüyle Kur'an, daha önce gönderilen kutsal kitapların bir devamı değil, aksine vahiy serüveninin zirveye ulaşmış formudur.[115]

Mâtürîdî kelâmında, Kur'an'ın evrensel mesajlar içerdiği savunulur. Zira Kur'an, geçmiş kitapları tasdik edici ve düzeltici (müheymin) bir özelliğe sahiptir.[116] Ekole göre ilâhî vahiy, sadece sınırlı bir dönemle yorumlanamayacak evrensel mesajlar içermektedir. Bu nedenledir ki insanlığın bütün çağlarında tecelli edecek ilahî rahmettir. Mâtürîdî, bu evrensellik ilkesini, Allah'ın *"hikmet sahibi"* ve *"adaletli"* oluşuyla temellendirir.[117] Öte yandan, *Te'vilatü'l-Kur'an* adlı eserinde Kur'an'ı lafız-merkezli değil, anlam-merkezli bir bakış açısıyla tefsir etmiş; te'vil yöntemini kullanmıştır. Bu yönüyle Mâtürîdî, Kur'an'ın

[112] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 361-364.
[113] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 178.
[114] Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 32-34.
[115] Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 128-130.
[116] Maide 5/48.
[117] Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 55-56.

tarihsel bağlamla ilişkisini kurarken, yorumun akıl ve maslahat temelli yapılması gerektiğini başka bir ifadeyle evrenselliğini vurgulamıştır.

Mâtürîdî düşünce sisteminin temeli konumundaki bilgi anlayışı (*epistemolojisi*), klasik kelâm müktesabatında akıl, duyular ve haber olmak üzere üç ana unsur üzerine bina edilmiştir. Bu bağlamda *"haber",* insanın gözlem ve deney yoluyla elde ettiği bilginin dışında kalan şeylere dair malumat sahibi olabilmesi için başvurduğu önemli bir araçtır. Bununla birlikte; Mâtürîdî, haberin bilgi hüviyeti taşıması cihetiyle farklı derecelerinin olduğunu dile getirir. Zira O'nun düşünce sistematiği içinde *"mütevatir haber"* ile *"haber-i vâhid"* arasında epistemolojik bir ayrım söz konusudur.[118]

Mâtürîdî kelâmında, mütevatir haber, zorunlu bilgi (ilm-i zaruri) ifade ederken; haber-i vahid, yani tek bir kişi veya sınırlı ravilerce aktarılan haberler, zan ifade eder. Bu tür haberler, özellikle inanç konularında hüccet kabul edilmez. Ahad haberle iman esasları tesis edilmez; zira bu, zanna götürür.[119] Bu yaklaşım, Mâtürîdîliğin akıl, nakil ve sahih haber dengesi kurma çabasının açık bir göstergesidir.

Mâtürîdî'nin temsil ettiği düşünce sistematiğinde vahiy ve kutsal kitap kavramları, vahye ilk muhatap olan insandan, Hz. Peygamber'e kadar geçen süre zarfında gönderilen bütün kitapları insanlık tarihinin evrensel bir bilgi süreci olarak ele alır. Yaratıcı, insanı istikamet üzere tutmak için tarihin çeşitli dönemlerinde farklı peygamberler göndermiş ve onlara *"kitap"* veya *"suhuf"* (sayfalar) indirmiştir. Bu vahiy süreci hem ilahî adaletin hem de rahmetin bir tezahürüdür. Çünkü Allah, insanı kendi haline bırakmamış, onun akıl ve iradesine rehberlik edecek ilahî ölçüler göndermiştir.[120]

Mâtürîdî kelâmında, insanlığın vahiyle olan tarihi serüveni, tevhidî epistemolojiye dayandırılır. Ekole göre, daha önce gönderilen bütün ilahi mesajlardaki değişmeyen gerçeğin (tevhid), değişik yansımalarla gönderilselerde aynı olduğu kabul edilir. Ancak Mâtürîdî mezhebinde, önceki kitaplar şeriat bakımından bağlayıcı değildir; nesh yoluyla Kur'an onların yerini almıştır.

Sonuç olarak Mâtürîdîlikte ilahi kitaplar ve vahiy anlayışı, bilgi, sorumluluk ve hidayet arasında kurulan güçlü bir üçgen üzerine inşa edilmiştir. Vahiy, aklı dışlamadan onu yönlendiren bir yol gösterici olarak değerlendirilir. Bu anlayış, özellikle çağdaş hermenötik

[118] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 23-28.
[119] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 184.
[120] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 278-280.

tartışmalarda, Kur'an'ın tarihi anlamı ile çağdaş yorumu arasında denge kurmak isteyenler için işlevsel bir epistemolojik zemin sunar.

Mâtürîdîliğin ilahi kitaplara dair ölçek maddeleri aşağıda sunulmuştur:

"Madde 40: Mâtürîdîliğe göre ilahi kitaplar, Allah'ın insanlar üzerindeki rahmetinin bir göstergesidir." Bu soruyla, fakülte öğrencilerinin Mâtürîdî mezhebinde kutsal kitapların gönderiliş hedefini, rahmet kavramıyla kitap gönderilme eyleminin teolojik çerçevedeki yerini bilip bilmedikleri test edilecektir.

"Madde 41: Mâtürîdîliğe göre suhuflar, Allah'ın peygamberlerine vahiy yoluyla gönderdiği ilâhî metinlerdir." Bu soruyla, öğrencilerin Mâtürîdî mezhebinde vahiy ve ilâhî kitap kavramlarına dair temel bilgi seviyeleri test edilecektir.

"Madde 42: Mâtürîdîliğe göre kelâmullah, kelâm-ı lafzî ve kelâm-ı nefsî olmak üzere iki şekilde anlaşılır." Bu soruyla, fakülte öğrencilerinin Mâtürîdî kelâmında kelâmullah meselesini, özellikle de kelâm-ı lafzî / kelâm-ı nefsî ayrımını, doğru anlayıp anlamadıkları test edilecektir.

"Madde 43: Mâtürîdîliğe göre Kur'an, edebî açıdan bir mucizedir." Bu soruyla, öğrencilerin Mâtürîdî mezhebinde Kur'an'ın edebî i'câzına dair konuyu kavrayıp kavramadıkları bilgisi test edilecektir.

2.8. Melek Anlayışı

Mâtürîdî düşünce sistemini diğer ekollerden farklı kılan temel unsur, akıl ile nakil arasındaki benzersiz uyumun öne çıkarılmasıdır. Mâtürîdî kelâmında, bilgi elde etme yolları akıl, duyular ve sahih haber olarak sınıflandırılmış; gayb sahasına dair bilginin ise ancak vahiy aracılığıyla bilinebileceğinin altı çizilmiştir. Ekol düşünürlerine göre gayb, insanın idrak sahasının haricinde kalan, ancak Allah'ın bildirmesiyle bilinebilen bir alandır.[121]

Mâtürîdî düşüncede melekler, gayb âleminin en temel unsurlarındandır ve iman esasları arasında yer alır.[122] Bu varlıkların mahiyetine dair bilgi, esas itibarıyla vahiy temellidir. Melekler, Allah tarafından var edilmiş, nuranî, irade sahibi olmayan ve sadece Allah'ın emirlerini yapmakla mükellef varlıklardır. Onlar, cismanî niteliklerden arındırılmış,

[121] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 80.
[122] Bakara 2/285.

duyularla algılanamayan bir varlık türünü temsil eder. Varlıkları vahiyle tescillenmiş olan meleklerin varlığını inkâr etmek, nakli inkâr etmekle eşdeğer görülür.[123]

Mâtürîdî ekolü, bu bilgiyi akli bir zeminle destekleyerek rasyonel bir temellendirmede sunar. Meleklerin yanı sıra cinler, şeytan ve ruh gibi diğer gaybi varlıklar da ontolojik olarak kabul edilmekte; ancak haklarında detaylı bilgi vermede Kur'an ve sahih sünnet sınırları içinde kalınmaktadır.

Mâtürîdî kelâmında melekler, Allah'ın nurdan yarattığı, fiziksel ihtiyaçlardan arınmış, günah işlemeyen, vahiy ve emanet taşıyıcısı varlıklardır. Onlar, Allah'tan aldıkları görevleri şaşmadan yerine getirirler.[124] Meleklerin varlığına inanmak, sadece metafizik bir kabul değil; aynı zamanda ilahi düzenin sürekliliğini kabul etmenin bir gereğidir.

Mâtürîdî düşünce sisteminde melekler gaybi varlıklardır; fakat bu durum onların olmadığı anlamına gelmez. İnsan aklı, sınırlı duyulara bağlıdır; dolayısıyla gaybi varlıkları doğrudan gözlemleyememek, onların yokluğuna delil oluşturmaz: "Aklın ulaşamadığı şeyi inkâr etmesi, yokluğa değil bilginin sınırlılığına delalet eder."[125] Bu nedenle melekler, haber-i sadıkla sabit olup inkârı küfre götürecek bir inanç ilkesidir.

Mâtürîdîliğe göre melekler farklı görevlerle yükümlüdür: Vahiy melekleri (Cebrail), Hayat ve ölüm melekleri (Azrail, Münker-Nekir), Rızık melekleri (Mikail), Koruyucu melekler (Kiramen kâtibin). Her biri Allah'ın emriyle hareket eder. Bu görev dağılımı, meleklerin kozmik düzen içerisindeki yerlerini ve ilahi iradenin icrasında oynadıkları rolü gösterir.

Kelâm ilminde, akıl ile nakil arasındaki dengeyi tesis etmiş bir ekol olarak bilinen Mâtürîdîliğin, cin ve şeytan'a dair yorumları nakli delillere dayanır. Bu itibarla şeytan ve cin gibi varlıklarla ilgili kesin bilgi, Kur'an ve sünnetle sabit olmuştur. Bununla birlikte, söz konusu mesele mahiyet ve işlev açısından insan bilincinin fevkinde bir konuma sahiptir. Mâtürîdî mezhebi, bu hususa dair aklın kavrama sınırlarını çizmiş ve halk arasında konuşulan batıl inançlara dair söylemleri de tevhid merkezli bir anlayışla toptan reddetmiştir.[126]

---

[123] Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 2/75.
[124] Enbiya 21/26-27.
[125] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 191.
[126] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 80.

Mâtürîdî düşüncede, cinlerin ve şeytanın varlığı kabul edilir. Cinler, ateşten yaratılmış, akıl sahibi fakat sorumlu varlıklardır. Cinler arasında mümin ve inkârcılar bulunur. [127] Bu bilgi, Kur'an'da sarahaten dile getirildiği için onların varlığını kabul etmek imanî bir zorunluluk niteliği taşır. Başka bir ifadeyle, insan, cinlerin yaratılış tarzını veya fiziksel özelliklerini bilmekle değil, onların varlığına inanmakla mükelleftir.[128]

Şeytan ise cin cinsinden olan ve Allah'a isyan eden bir varlıktır. Kur'an'da *"O, cinlerdendi; Rabbinin emrinden çıktı"*[129] ifadesi bu hususu açıkça ortaya koyar. Bu nedenle şeytan, ontolojik olarak cinlerle aynı cinsten olan, fakat işlevsel olarak ilahi emre karşı gelmiş bir varlıktır. Mâtürîdî ekolü, şeytanı tek başına müstakil bir güç olarak değil, ilahi iradenin kendisine çizdiği hudutlar dâhilinde hareket eden bir varlık olarak görür. Başka bir ifadeyle şeytan, insana sadece vesvese verebilir. Onun insan üzerinde doğrudan zorlayıcı bir etkisi söz konusu değildir. Bu bakış açısı, kader ve irade anlayışıyla eşgüdümlü bir şekilde, şeytanı sorumluluğu ortadan kaldıran bir unsur olmaktan çıkarır: "Şeytan çağırır, insan ise kabul veya reddeder."[130] Bu anlayış, insanın özgür iradesini koruyarak onu ahlaki sorumluluğun öznesi yapar.

Mâtürîdî'nin düşünce sistematiği içinde *"ruh, insanın bedeninden tamamen ayrı, ancak bedenle sıkı bir bağı olan mânevî bir cevherdir."* Başka bir ifadeyle ruh, bedenin hayat bulmasına imkân veren *"nefs-i nâtıka"* yani "*idrak edici ve akleden öz"*dür. Ekole göre ruh, insanın bilme, irade etme ve ahlaki sorumluluk taşıma kapasitesinin de kaynağıdır. Söz konusu bakış açısına göre ruh, *"yaratılmış fakat latif bir cevher"*"dir. Mâtürîdî metodolojide, insan bedenine anlam katan ruhun mahiyetinin, yine insan aklıyla tam olarak idrak edilemeyeceğinin, bu hususta vahyin rehberliğine ihtiyaç duyulacağının altı çizilir.[131]

Kur'an'ı Kerim'de yer alan *"Sana ruhtan sorarlar. De ki: Ruh, Rabbimin emrindendir."*[132] ayetini te'vil ederken Mâtürîdî, ruhun cevherine dair bilgilerin insanın kavrayışının üzerinde olduğunu, bu nedenle üzerinde fazla konuşulmaması gerektiğini dile getirir. Öte yandan Mâtürîdî; ruhun *"emr âleminden"* olduğu kanaatine sahiptir. Ona göre ruh, fizikî ve maddî varlık sahasının fevkinde, Allah'ın doğrudan kudretine bağlı bir varlıktır.[133]

---

127 Cin 72/11-14.
128 Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 102.
129 Kehf 18/50.
130 Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 200.
131 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 4/321.
132 İsrâ 17/85.
133 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 5/17.

Mâtürîdîliğe göre ruh, insanın ölümünden sonra da varlığını korumaya ve kabir hayatında (berzah âleminde) bir tür idrak ve bilinç hâli içinde olmaya devam eder. Ekol âlimleri, ruhun bu dönemde azaba veya nimetlere muhatap olabileceğini kabul ederler. Bu yorum, Mâtürîdî düşünce sistematiğinde, ahiret inancı ile ruha dair bakış açısı arasındaki birbirini tamamlayan kuvvetli bağın mahiyetini ortaya koymada önem arz eder. Ekolün kurucusu olan İmam Mâtürîdî, kabir hayatını kabul etmeyenleri şiddetli bir şekilde tenkit eder ve bu dönemin, kıyametle başlayacak olan yeniden diriliş sürecinin bir ön evresi olduğunu söyler.[134] Bu itibarla; ahirette ruh, tekrar yaratılan bedenle bir araya gelir. Bu birleşme, aynı zamanda insanın dünya hayatındaki kimliğinin ve mesuliyetlerinin yeniden bütünleşmesi olarak yorumlanır. Başka bir ifadeyle, hesap, mükâfat ve ceza aşamaları ruh-beden birlikteliğiyle vuku bulur. Mâtürîdî düşünce metodolojisinde insan hem maddî hem manevî yönleriyle bir bütün olarak değerlendirilir.

Mâtürîdî kelâmı, gaybi varlıklarla ilgili konularda itikadi sınırlar içinde kalmayı, spekülatif detaylardan kaçınmayı öğütler. Bu yönüyle Mâtürîdî düşünce, hem batını/ezoterik eğilimleri hem de literalist tefsirleri eleştirerek, makul ve dengeli bir anlayışı benimser.[135] Örneğin İmam Mâtürîdî'ye göre, melekler Allah'ın emirlerine harfiyyen uyan ulvi varlıklardır. Bununla birlikte onlar, tanrısal nitelik taşıyan varlıklar olarak tanımlanamaz. Bu yorum şekli, ekolün düşünce sistematiğinin ana gövdesini tevhid merkezli konumlandırdığını gösterir.[136]

Mâtürîdî mezhebi âlimleri, müteşabihata dair mevzularda, tevakkufun son derece önemli olduğunu, hatta susmanın bir imtihan sebebi olduğunu dile getirirler. [137] Ekolün düşünce metodolojisi, te'vîlde ihtiyat ve tevakkuf prensipleri üzerinde yükselir. Zira bu bakış açısının temelini, gaybı Allah'tan başka kimsenin bilmediğine, çünkü gaybı bilmenin O'na mahsus olduğuna, Allah'ın peygamberlerinden dilediğine gayba dair haberler verdiğine dair Kur'an ayetleri oluşturur.[138]

Sonuç olarak, Mâtürîdîliğin melek ve gaybi varlıklar anlayışı, aklın sınırlarını kabul eden, vahyin bildirdiğiyle yetinen ve insanın sorumluluğunu merkeze alan dengeli bir kelâmi yapı arz eder. Bu yapı hem Kur'ani ilkelerle hem de insanın ahlaki özgürlüğüyle uyumludur.

---

[134] Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 6/114.
[135] Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 2/48-49.
[136] Nesefî, *Tabsıratül-edille*, 2/50.
[137] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 353.
[138] Cin, 72/26-27.

Günümüz teolojik tartışmalarında, gaybi alanlara dair spekülatif yaklaşımların çoğaldığı bir zeminde Mâtürîdî çizgi, nasla kayıtlı rasyonel bir teizm örneği sunmaktadır.

Mâtürîdî ekolünün melek anlayışına dair ölçek maddeleri aşağıda sunulmuştur:

"Madde 44: Mâtürîdîliğe göre melekler günah işlemezler." Bu soruyla, fakülte öğrencilerinin Mâtürîdî mezhebindeki melek anlayışına dair ana kavramları bilip bilmediği test edilir.

"Madde 45: Mâtürîdîliğe göre melekler, kendi kabiliyetleriyle gelecekte olacakları bilemezler." Bu soruyla, fakülte öğrencilerinin Mâtürîdî gelenekte, meleklerin bilgisinin sınırlı olduğu**,** geleceğe dair hiçbir bilgiye muttali olamayacakları, geleceği ancak Allah'ın bildirmesi hâlinde bilebileceklerini, bilip bilmediği test edilir.

"Madde 46: Mâtürîdîliğe göre cinler, hakiki varlıklar olarak kabul edilmez." Bu soruyla, fakülte öğrencilerinin, Mâtürîdî mezhebinde cinlerin gerçek varlıklar olarak kabul edildiğini bilip bilmediği test edilir.

"Madde 47: Mâtürîdîliğe göre Şeytan'ın insan üzerinde doğrudan zorlayıcı bir etkisi yoktur." Bu soruyla, öğrencilerin Mâtürîdî mezhebinde şeytanın insan üzerinde zorlayıcı bir etkisinin olmadığını, insanın ise özgür irade sahibi olarak kendi seçimlerinden sorumlu tutulduğunu bilip bilmediği ölçülür.

2.9. İman Anlayışı

Mâtürîdî kelâm sisteminde iman, insanın bilgi, tasdik ve iradi yönelimiyle şekillenen bilinçli bir inanç tercihidir**.** İman sadece duygusal ya da taklidi bir kabul değil; bilgiye dayalı, akli temellere sahip ve özgür iradeyle seçilen bir tavırdır. Başka bir ifadeyle iman için dil ile ikrar, onun dünyevî boyutuyla ilgilidir; kalpteki tasdik ise hakikî imandır.[139]

Mâtürîdî düşüncede, akıl vahye muhatap olmanın, başka bir ifadeyle imanın olmazsa olmaz zorunluluğudur. Çünkü Tanrı'nın varlığına giden ilk çıkarım aklî tefekkürdür. Bu sebepledir ki Mâtürîdî ekolü, iman mükellefiyetini bilgiyi elde etme fırsatı yakalayan her insana yükler.[140] Bu çerçevede, Mâtürîdî düşünce sistematiği, Ehl-i Sünnet kelâmı içerisinde iman tanımı, imanın mahiyeti, artıp eksilmesi, küfrün tanımı ve tekfir ölçütleri konusunda ayırt edici bir çizgiye sahiptir. Bu hususta ekol, Haricî ve Mu'tezilî düşünceden ayrılır. Zira

[139] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 366.
[140] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 9-11.

söz konusu her iki mezhep, ameli imanın bir cüzü kabul eder ve büyük günah işleyenleri imandan çıkmakla itham ederler.

Mâtürîdîliğe göre iman; kalbin tam bir şekilde kabulüdür. Dil ile ifade ise tasdikin sosyolojik bir yansıması ve şer'i hükümlerin uygulanması bakımından önem arz eder. İmanın mekânı esas itibarıyla kalptir. Çünkü Allah nazarında muteber olan iman kalpte olanla ilgilidir. *"İman kalple olur; dil ile ikrar ise insanlar nezdinde kişinin müslüman sayılması içindir."*[141] Bu yönüyle Mâtürîdî ekolü, kalp-dil ayrımını yaparak, amelin imanın bir parçası olmadığını net biçimde ortaya koyar.

Mâtürîdî kelâmında amel, imanın hakiki unsuru değil; onun meyvesi, sonucu ve göstergesidir. Bir kişinin farzları yerine getirmemesi ya da günah işlemesi, onu dinden çıkarmaz; zira büyük günahlar, imanla birlikte var olabilir. Bu görüş, Mâtürîdîliği Harici ve Mu'tezili anlayışlardan ayıran temel ilkelerden biridir. "İman ile büyük günah bir arada bulunabilir. Günah, kişiyi mü'minlikten çıkarmaz; fakat imanını zayıflatır."[142] Bu görüş, toplumda dini aidiyetin muhafazasına yönelik de koruyucu bir işleve sahiptir.

Mâtürîdîliğe göre iman, mahiyet olarak artıp eksilmez. Çünkü tasdik tek bir hakikattir. Ancak imanın kemali, yani kişideki tezahürleri ve ameller yoluyla görünürlüğü artıp eksilebilir. Bu yaklaşım, kelâmi tartışmalarda *"kemalen artma"* ile *"zaten artma"* ayrımını esas alır.[143] Bu bakış açısı, iman terimini duygusal ve eylemsel yönlerden ayıran akılcı bir perspektifi ortaya koyma bakımından önem arz eder. Mâtürîdîliğe göre, kalpteki imanın değeri ancak bir bilgi ve bilinçle kabule bağlıdır. Aksi takdirde ne ameldeki artış ne de duygusal yoğunluk onun özünü etkilemez. Bu yönüyle Mâtürîdî ekol, murcieci gelenekten farklılaşarak imanı pasif bir kabul değil, aktif bir yöneliş olarak görür.

Mâtürîdîliğe göre küfür, Allah'ın varlığını inkâr etmek, onun sıfatlarını reddetmek ya da peygamberliğini kabul etmemek gibi temel esaslara karşı çıkmaktır. Bilgiye rağmen inkâr (cehud), küfrün temel biçimidir. "Küfür ya cehaletle inkâr ya da kibirle reddediştir."[144]

Mâtürîdî kelâmı, tekfirde oldukça temkinli bir tavır takınır. Haricîlerin *"büyük günah küfürdür"* prensiplerine karşı çıkar ve Allah'ın adaletini ve rahmetini öne çıkaran ve bu iki kurucu kavramı dengeleyen bir yorum tarzını benimser. Zahiri söz ya da davranışlar üzerinden hüküm vermek yerine, kişinin niyetini, bağlamını ve bilgisini dikkate almayı

[141] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 355.
[142] Nesefî, *Tebsıratü'l-edille*, 1/372.
[143] Nesefî, *Tabsıratül-edille*, 2/42-43.
[144] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 358.

önerir. Özellikle müteşabih ayetlerin yanlış anlaşılmasından doğan yorum farklılıklarını küfür sebebi saymaz. Bu görüş, Mâtürîdîliğin yükümlülükte bireysel kapasiteyi esas almasının bir sonucudur. Kur'an'daki *"Biz peygamber göndermedikçe kimseye azap etmeyiz"*[145] ilkesi, bu yaklaşımın nas temelli olduğunu gösterir. Başka bir ifadeyle, Mâtürîdîliğin iman ve küfür anlayışı, özgür irade, bilgi temelli inanç ve amel-iman ayrımı ilkeleri üzerine kurulu sistemli bir kelâmi çerçeve sunar. Bu yapı, hem bireyin dini kimliğini muhafaza etmeyi hem de toplumsal uyumu sağlamayı amaçlar. Ayrıca çağdaş dönemde dini çoğulculuk, tekfircilik ve ahlaki sorumluluk gibi meselelerde ölçülü ve savunulabilir bir referans noktası sunar.

Mâtürîdî mezhebi, taklidî imana dair meselede son derece ihtiyatlı bir usul takip eder. Ekol mensupları taklidi imanı, muteber kabul etmekle birlikte, her zaman eksik ve dış etkenlere açık bir iman olarak yorumlamaktan da geri durmaz. Diğer bir ifadeyle taklide dayanan bir iman, kişiyi islam yurdunda Müslüman kabul ettirebilir, ancak onu gerçek manada imanın zirvesine eriştirmez. Zira bu çeşit bir iman, şüphe ve sarsıntılardan her zaman etkilenmeye açıktır. "Bir kimse aklını kullanmadan, sadece başkalarına uyarak iman ederse, bu iman zayıftır; delil ile sabit olmadığından sarsılabilir."[146] Son tahlilde, Mâtürîdî düşünce sistematiğinde, taklidî iman, dünyevî yönüyle makbul, ahiret yönüyle ise eksik bir imandır.

Mâtürîdî mezhebinin, iman ve küfür bahsine dair ölçek maddeleri aşağıda sunulmuştur:

"Madde 48: Mâtürîdîliğe göre imanın aslı, kalp ile tasdiktir. Bu soruyla, fakülte öğrencilerinin, Mâtürîdîlik anlayışında imanın tanımına dair yapılan ayırt edici unsuru bilip bilmedikleri test edilir.

"Madde 49: Mâtürîdîliğe göre şirk ve küfür dışındaki günahlar kişiyi dinden çıkarmaz." Bu soruyla, fakülte öğrencilerinin Mâtürîdî sistematiğinde, günah işleyen bir insanın imanına herhangi bir zarar gelmeyeceği, ancak inkâr ettiği vakit dinden çıkacağı hususunu bilip bilmedikleri test edilir.

"Madde 50: Mâtürîdîliğe göre ibadetler, imanın kuvvetini artırabilir." Bu soruyla, öğrencilerin, Mâtürîdîliğe göre ibadetlerin, imanın kuvvetini artırıp artırmayacağını bilip bilmedikleri hususu test edilir.

---

[145] İsra 17/75.
[146] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 10-11.

"Madde 51: Mâtürîdîliğe göre takliden inanan kişinin imanı geçerli değildir." Bu soruyla, öğrencilerin, Mâtürîdîliğe göre taklidî imanın geçerli olup olmadığı hususundaki bilgisi test edilir.

2.10. Kader Anlayışı

Kelâm ilminde kader ve irade bahisleri, mutlak güç sahibi olan yaratıcı ile insanın kendi eylemleri arasındaki bağı konu edinen ve bu hususu izah etmeye çalışan İslam düşünce hayatının en kırılgan konularından birisidir. Mâtürîdî kelâmı bu hassas mevzuyu, Ehl-i Sünnet'in mutedil yol olarak tanımladığı çizgiden hareketle sistematikleştirmiş ve bu hususta pratik çözümler üretmiştir. Ekole göre kader kavramının doğru yorumlanabilmesi hem Allah'ın kudretini hem de insanın sorumluluğunu birlikte korumayı gerektirir.[147]

Mâtürîdî düşünce sistemi, Cebriyye'nin insanı tamamen fiillerinde etkisiz bir varlık gibi gören yaklaşımını da Kaderiyye (veya Mu'tezile)'nin insan fiillerinde mutlak bağımsızlık iddiasını da reddeder. Bu dengeci tutum, Mâtürîdî kelâmının en ayırt edici özelliğidir.[148]

Mâtürîdî mezhebine mensup âlimlere göre, insanoğlu gerçek anlamda eylemde bulunan (fail) bir canlıdır. Kur'ân'da insanın istediği şeyi yapabileceğinin ve eylemlerine karşılık mükâfat veya ceza göreceğinin ifade edilmesi bunu göstermektedir.[149] Kur'ân'ı Kerimde, insan eylemlerinin, sadece kendisiyle bağlantılı olmayıp Allah'a da atfedilmesi, kulun sorumluluğunu ortadan kaldırmaz. Bu durumda eylemler gerçekleştirilişleri yönüyle (kesb) insanın, yaratılmaları bakımından ise Allah'ın yaratmasıyla meydana gelir.[150]Aksi takdirde müstakil olarak bir eyleme güç yetiremeyen birine talimat verip yapmasını istemek veya ona yasaklar koymak makul değildir. Bu bağlamda, insanın kendisine ait özgür iradesi olduğunu bilerek, istediği her şeyi hiçbir baskı altında kalmadan yapabilme ehliyetine sahip olması, onu fiillerinin faili yapar. Bununla birlikte, söz konusu fillerin var edeni Allah olmasaydı, bu durumda O'nun yaratma vasfı noksan kalır ve yaratmasının kapsamına girmeyen konular bahse konu olurdu.[151]

Mâtürîdî kelâmına göre, insanın fiillerini kendi yarattığını var saymak, yaratıcılık bakımından Allah'ın ortağı ve benzeri bulunmasını gerektirir. Öte yandan insanın, fiillerini

147 Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 372.
148 Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 287-289.
149 Fussilet 41/40.
150 Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 229.
151 Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 228.

öngördüğü şekilde her zaman yapamayışı kendisi dışında bir varlığın fiillerine doğrudan etkili olduğu sonucunu ortaya koyar. Öte yandan, insanın eylemlerinin Allah tarafından yaratılmış olması, kişiyi sorumlu olmaktan da kurtarmaz. Çünkü eylemlerini gerçekleştirmeyi mümkün kılacak güç ve irade insana bahşedilmiştir. Mâtürîdîlere göre pratik hayattaki tecrübelerimiz de fiillerimizde zorlama altında olmadığımızı kanıtlamaktadır.[152]

Bu itibarla, ödül veya cezayı insan hak eder. İnsanın külli iradesi yaratılmış olmakla birlikte cüzi iradesi zihni bir fonksiyondur ve zihnin dışında varlığı söz konusu değildir. Bu nedenle, Allah'ın yaratması bağlamında değerlendirilmez. Bu cümleden olarak, cüz'i irade yaratılmış değildir ve insanın eylemlerinde özgür olması için yeterlidir. İnsanın harekete geçmeden önce o eylemi yapma noktasında müsait olması (istitaat) gerektiğinde şüphe yoktur. Bu bağlamda, insanoğlu eyleme geçmeden önce fiili işleme noktasında güç sahibi olarak donatılmıştır.[153]

Mâtürîdî kelâmına göre, insanın irade ve eyleme geçme potansiyeli, iman ile inkâr veya itaat ile isyan gibi zıt fiillere yönelmeye müsaittir. Buna mukabil, Nesefî'nin aktardığına göre, Mâtürîdî'nin de içinde bulunduğu bazı âlimler, insanın irade ve kudretinin direk olarak zıt fiillere müsait olmadığını; bu nedenle, zıt fiillerin her biri için Allah tarafından müstakil irade ve kudret var edildiğini ileri sürmektedirler.[154]

Hızır Bey, insanın hidayet ve dalalet noktasında, adeta bir zorlamaya tabi tutulduğunu ileri sürerken, Mâtürîdî düşünürlerin çoğunluğu sıratı müstakimin, insanın doğruya ulaşmak ya da delalette kalmak istemesine bağlı olarak, Allah'ın lütuf ve inayetiyle gerçekleştiğini ifade ederler. Öte yandan, İbn Cessas'a göre ise insanoğlu, fiillerinin hakiki yaratıcısıdır. Bu eylemin gerçekleşmesi için gerekli olan istitaat önceden Allah tarafından insana verilmiştir.[155]

Mâtürîdî kelâmına göre fiillerin yaratılması Allah'a, kazanılması (kesb) ise insana aittir. İnsan, bir fiili yapmak ya da yapmamak hususunda hür iradeye sahiptir. Ancak bu fiil, vuku bulduğu anda Allah'ın yaratmasıyla meydana gelir: *"Allah, kulun fiilini yaratır; kul ise o fiili kazanır*."[156] Bu bakış açısı, gerek cebri (determinist) gerekse kudret-i tam

[152] Nesefî, *Tebsıratül-edille*, 2/173-194.
[153] Matüridi, *Kitabü't-Tevhid*, 357-360.
[154] Nesefî, *Tebsıratü'l-edille*, 1/545.
[155] Ebû Bekr el-Cessâs, *Aḥkamü'l-Kur'an*, 1/316.
[156] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 398.

anlayışına sahip kader inançlarını kökten kabul etmez. Zira Mâtürîdî kelâmında, kulun insiyatifi olmaksızın hiçbir sorumluluğun bir anlam ifade etmeyeceği düşünülür.

Mâtürîdî düşüncede, kudret (güç) ve irade (seçim) bir fiilin gerçekleşmesinden önce vardır. Yani insan, bir eyleme başlamadan önce o eylemi yapma veya yapmama kapasitesine sahiptir. Bu öncül kudret, irade ve bilgiyle bir araya geldiğinde kesb ortaya çıkar. Kesb, insanın bir fiili yapma yönündeki niyetini ve tercihlerini ifade eder. Bu bakış açısı, Ebû Hanîfe'nin şu sözleriyle özetlenebilir: "Allah Teâla kulların fiillerini yaratan, kullar ise fiilleri işler ve bu fiillerden sorumludur."[157]

Mâtürîdî, Allah'ın iradesiyle insanın iradesini tanımlarken, her ikisinin, birbirine tezat olmadığını ancak farklı kulvarlarda işlevsellik gösterdiğini ifade eder. Zira Allah'ın iradesi mutlak ve kuşatıcıdır (külli), insanın iradesi ise sınırlı ve cüz'idir. Ancak insanın cüz'i iradesi, ahlaki mesuliyetin kaynağını oluşturur. Nesefî, *Tabsıratü'l-edille* adlı eserinde bu ayrımı şöyle açıklar: *"Kullar, kudret ve irade sahibidir; onlar yapmaya ve terk etmeye muktedirdir. Allah ise onları kudretle donatmış, dilediklerinde işleyecekleri fiilleri yaratmıştır."*[158]

Kelâm literatürüne bakıldığında Mâtürîdî ekolünün, kaza ve kader kavramları, ilâhî irade, insan fiilleri ve Allah'ın yaratma fiilleri bağlamındaki sıkı ilişkiyi izah etme noktasında çok önemli bir yere sahip olduğu dikkat çeker. Bu konuda Mâtürîdî düşünceyi diğerlerinden tefrik eden en önemli nokta, her iki kavramı hem kelâmî hem de ahlâkî bakımdan dengeleyici bir yorumla ele almasından kaynaklanır.[159]

Mâtürîdîliğe göre kader, Allah'ın ezeli ilmiyle her şeyi bilmesi ve planlamasıdır. Kaza ise bu bilinenlerin zamanı geldiğinde yaratılmasıdır. Başka bir ifadeyle *"Kader, şeylerin ezelde belirlenmesi; kaza ise o belirlenenin yaratılıp varlık alanına çıkarılmasıdır."*[160] Bu belirgin farklılık, ilahi ilim ve iradenin sorumluluğa neden olmadığını, aksine yegâne sorumluluğun kulun özgür tercihiyle gerçekleştiğini vurgulamak için önemlidir.

Mâtürîdî ekolüne göre günah, aklen veya şer'an haram olan bir eylemin kasten yapılmasıdır. Bu tanımlamadan hareketle günahın ortaya çıkması, insanın fiillerinde tamamen özgür olduğunun da ifadesidir. Allah, insanı akıl ve irade sahibi olarak var etmiş

[157] Ebû Hanîfe, *Fıkhu'l-Ekber*, çev. Hasan Basri Çantay (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1985), 17.
[158] Nesefî, *Tebsıratü'l-edille*, 1/405.
[159] Yusuf Şevki Yavuz, "Mâtürîdiyye", 145-160.
[160] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 321-324.

ve dolayısıyla onu eylemlerinden ötürü muahezeye tabi tutmuştur. Başka bir ifadeyle günah, tamamen irade hürriyeti sonucunda yapılan hatalı tercihin neticesidir**.**

Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'da, "*Her kim bir kötülük yaparsa, kendi aleyhine yapmış olur"*[161] ayetini yorumlarken, kötülüğün insana nispet edilmesinin onun fiilî sorumluluğuna işaret ettiğini belirtir.[162]

Mâtürîdî kelâmında, Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğu önemle vurgulanırken; insanı imtihana tabi tutanın da yine Allah olduğunun altı çizilir. Bu durumda, Allah'ın mutlak adaleti, kulun fiillerinde cebre uğramadığını garanti eder. Günah işleyen kişi, bunu kendi iradesiyle tercih ettiği için sorumludur. Bu bağlamda Mâtürîdîlik, ilahi takdirle insanın özgürlük alanını dengeli bir biçimde uzlaştırır. Sonuç olarak, Mâtürîdîliğin kader ve irade anlayışı; insanın özgür iradesini, Allah'ın mutlak yaratıcılığıyla çelişmeden açıklayan bir denge modelidir. Bu anlayış, insanın ahlaki ve dini sorumluluğunu temellendirmede çağdaş etik yaklaşımlarla da örtüşebilecek bir derinliğe sahiptir. Özellikle cebri yorumların yaygın olduğu dönemlerde bu görüş, bireyi özgürleştirici ve sorumlu bir özne olarak konumlandırmıştır.

Mâtürîdî ekolünün kader anlayışına dair ölçek maddeleri aşağıda sunulmuştur:

"Madde 52: Mâtürîdîliğe göre kader, imanın şartları arasında yer alır. Bu soruyla, fakülte öğrencilerinin Mâtürîdî anlayışta kaderin iman esasları arasında olup olmadığı bilgisinin testi yapılır.

"Madde 53: Mâtürîdîliğe göre fiillerin yaratılması (halk) Allah'ın kudretiyle gerçekleşir fakat fiili seçme, ona yönelme ve onu benimseme (rıza) insana aittir." Bu maddeyle, öğrencilerin kesb-halk farkını, insan sorumluluğu ve mezhebin kader-irade noktasındaki yaklaşımını bilip bilmediği test edilir.

"Madde 54: Mâtürîdîliğe göre ecel, değişmez." Bu soruyla, öğrencilerin Mâtürîdî mezhebinde ecelin, Allah'ın asla değişmeyen takdirinin bir sonucu olarak yorumlandığını, bilip bilmediklerinin test edimesi amaçlanır.

2.11. Ahiret Anlayışı

Mâtürîdî kelâmında, ahirete inanma meselesi, iman bahsinin ana rüknüdür. Ahirete iman Allah'a iman ile doğrudan ilişkilidir. Zira Allah'ın adil oluşu, merhametli olması ve

[161] Nisâ 4/111.
[162] Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 4/312.

her işini bir hikmet çerçevesinde yapması gibi hususların tam olarak tecellisi, ahirette söz konusu olacaktır. Mâtürîdî mezhebine göre, dünyadayken zulme uğrayıp haklarını alamayanların şikâyetçi olacakları yer ahirettir. İşte bu durum, adli ilahinin ortaya çıkacağı başka bir boyutun varlığını zorunlu kılar.

Mâtürîdî ekolüne göre insan, aklıyla ölümden sonra bir hayatın zorunlu olması gerektiğini kavrayabilir. Zira dünyadaki adaletsizliklerin nihai telafisi, dünya-ötesi bir adalet alanının varlığıyla mümkündür. *"Ahiret, ilahi adaletin tecelli yeri, dünya hayatının sınanma alanı olmasıyla anlam kazanır."*[163] Bu bağlamda, Mâtürîdî düşüncede, âhiret hayatının aklen mümkün ve naklen zorunlu olduğu ileri sürülür. İmam Mâtürîdî, konuya dair düşüncelerini *Kitâbü't-Tevhîd* isimli eserinde şöyle dile getirir: *"Allah'ın adaleti, kulların fiillerine karşılık vermesini gerektirir. Bu da ya dünyada ya da başka bir âlemde olur. Dünya bu karşılığa elverişli olmadığından, başka bir âlemin varlığı zaruridir."*[164]

İmam Mâtürîdî konuya dair bu bakış açısıyla, ahirete iman meselesinin sadece vahiyden kaynaklanan bir nedenle olmadığını, aksine ahirete inanmanın akli bir zorunluluğun da sonucu olduğunu açıkça dile getirir.[165] Ayrıca Mâtürîdî bu yönüyle ahiret inancını akli gerekçelerle açıklayan nadir kelâmcılardan birisi olmuştur.

Mâtürîdî kelâmına göre, ölümle beden yok olur ancak ruh baki kalır. Ahiret hayatında ise hem ruh hem beden bir araya getirilerek insan tekrar diriltilir (ba's). Bu diriliş maddi ve hissidir; sadece sembolik ya da ruhani değildir. Nesefî'nin *Tabsıratü'l-edille* adlı eserinde de bu görüş şöyle vurgulanır *"Diriliş, sadece ruhun değil; bedenin de Allah tarafından yeniden yaratılmasıyla vaki olur."*[166] Bu anlayış hem Kur'an'ın zahirine hem de adalet ilkelerine dayanmaktadır. Çünkü cezalandırma ve ödüllendirme yalnızca ruha değil, bütün varlığa yönelik olmalıdır.

Mâtürîdî mezhebine göre, kabir hayatı ve berzah âlemi, insanın ölmesiyle başlar ve kıyamet günü yeniden dirilişe kadar devam eden ara bir varlık ve idrak periyodunu temsil eder. Bu mevzu, Mâtürîdîlik düşüncesinin ahiret ve ölüm sonrasına dair paradigmasının tamamlayıcı bir parçasıdır.

---

[163] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 310.
[164] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 321.
[165] Mehmet Kubat, *İslam Mezhepler Tarihi* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2015), 289-290.
[166] Nesefî, *Tebşıratü'l-edille*, 1/532.

Berzah terimi, Kur'ân'da *"önlerinde diriltilecekleri güne kadar bir berzah vardır"*[167] ayetiyle ifade edilir. Mâtürîdî düşüncede söz konusu ayet, insanın ölümüyle birlikte kıyamete kadar geçen süreç, ruhun şuurlu varlığını devam ettirdiği bir ara âlem olarak yorumlanır.[168] Ekole göre berzah âlemi ne tam anlamıyla cismanî ne de sadece ruhânî bir boyuttur. Bu yönüyle metafiziki bir geçiş aşamasıdır**.** Ruh ise bu evrede bir tür idrak ve bilinç hâlini muhafaza eder. Mâtürîdî kelâmı, bu evreyi *"ölümden sonraki bilinç alanı"* olarak yorumlar ve kabir hayatının burada gerçekleştiğini dile getirir.

İmam Mâtürîdî, kabir azabının gerçek olduğunu gerek nakli gerekse akli delillerle savunur. *Kitâbü't-Tevhîd*'de, kabir azabının inkârı *"haber-i sâdık"*ın reddi olarak değerlendirilir ve bu durumun imana zarar verebileceği ifade edilir.[169] Yine Firavun ailesine dair Kur'ân'ı Kerîm'de geçen: *"Onlar sabah akşam ateşe arz olunurlar; kıyamet günü de azabın en şiddetlisine sokulurlar*."[170] ayetini, kabir azabının ispatı olarak tevil eder. O'na göre bu âyet, henüz kıyamet söz konusu olmadan bir ceza sürecinin başladığını ortaya koymaktadır.[171] Bu bakış açısına göre kabirde yaşam, kıyamet öncesi bir hesap ve karşılık dönemi değil, ilahi kudretin tecellisinin bir başlangıcıdır. Ruh, burada cennet veya cehennem ehlinden olduğuna dair ilk işaretleri alır.[172]

Mâtürîdî kelâmına göre yeniden diriltilme anlamına gelen mahşer, ilahi mahkemenin yürütüleceği büyük buluşma günüdür. Başka bir ifadeyle mahşer gerek Allah'ın adaletinin vuku bulacağı gerekse ilahî mahkemenin yürütüleceği büyük buluşma günüdür.[173]

Mâtürîdî *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'da *"O gün, bütün insanlar Rablerinin huzuruna çıkarılacaklardır"*[174] ayetini tahlil ederken şöyle bir açıklama getirir: *"Bu toplanma (mahşer), Allah'ın kudretinin bir delilidir; çünkü O, insanı ilk kez yoktan var ettiği gibi, tekrar bir araya getirmeye de kâdirdir."*[175] O'na göre mahşer günü, Allah'ın mutlak adalet planının bir parçasıdır. Bu sebeple mahşer gününü inkâr eden bir insan aynı zamanda hem risaleti hem de ilahi hikmeti de reddetmiş olur.[176]

---

[167] Mü'minûn 23/100.
[168] Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 112.
[169] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 328.
[170] Mü'min 40/46.
[171] Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 142.
[172] Yavuz, *Matüridiyye,* 28/165-175.
[173] Kubat, *İslam Mezhepler Tarihi*, 289.
[174] Hâkka 69/18.
[175] Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 9 /215.
[176] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 324.

Mâtürîdî'ye göre hesap, Allah'ın adaletinin bir tecellisi olarak, kullarına yaptıkları fiillerin karşılığının tam olarak adalet ölçüsünde bildirilmesidir. Hesap, sadece bilgilendirme değil, aynı zamanda adaletin müşahhas hale gelmesidir. O, hesabın ilahî bir gereklilik olduğunun altını çizer ve mükellefiyetin ancak hesapla anlam kazanacağını dile getirir.[177] Bu yorumlama şekli, onun insan iradesine ne denli önem verdiğinin neticesidir. Çünkü fiiller tam bir irade hürriyeti ile gerçekleştiği için mesuliyette zorunlu olarak hesapla son bulur.

Mâtürîdî, hesap terimini *"ahlâkî bir denklik ilkesi"* olarak değerlendirir.[178] Kur'ân'da geçen *"Kim zerre kadar hayır işlerse onu görür; kim de zerre kadar kötülük işlerse onu görür"*[179] ayetini yorumlarken Mâtürîdî, ilahi adaletin ne denli hassas olduğuna telmihte bulunur ve hiçbir fiilin ilahi dikkat dışında kalmayacağını ifade eder.

Mâtürîdî düşünce sisteminde cennet ve cehennem terimleri, mezhebin düşünce mekanizmasının kurucu unsurlarından olan tevhid, adalet, hikmet ve kaza-kader kavramları üzerinden yorumlanır. Cennet ve cehennem, insan fiillerinin karşılığını bulduğu ebedî âlemler olarak değerlendirilir. Mâtürîdî, bu konularda Kur'an'ın zahirine bağlı kalmakla birlikte aklî yorumlara da yer vermiştir.

İmam Mâtürîdî'ye göre Cennet ve Cehennem şu anda mevcuttur. Zira Kuran'ı Kerim'deki *"...onlar için hazırlanmıştır (uʿiddet)..."*[180] ayeti bu konunun en somut nakli delilidir. Öte yandan cennet ve cehennemin *"Hazırlanmış olması"* aynı zamanda yaratılmış olduğu sonucunu da verir. Mâtürîdî, Allah'ın vaadinden asla dönmeyeceğini ve *"Her şeyin, hak ettiği karşılığı göreceğini"*[181] dolayısıyla bu iki mekânın mevcudiyetinin ilâhî adaletin bir sonucu olduğunu özellikle dile getirir.[182]

Öte yandan, Mâtürîdî'ye göre cennet ve cehennem, sembolik ve mecazi anlamlarda kullanılan kavramlar değildir. Aksine Allah'ın gerçek manada kullandığı nimetin de azabında hakkiki olduğu mekânlardır. Cennet, Allah'ın rahmetinin; cehennem ise adaletinin bir tecellisidir. Cennette sadece ruhsal bir mutluluk söz konusu değildir. Orada beden ve ruh hazzı tadar. Aynı şekilde cehennemde de azap, bedene ve ruha olacaktır.[183]

---

177 Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 326.
178 Nesefî, *Tabsıratül-edille*, 2/462.
179 Zilzâl 99/7-8.
180 Âl-i İmrân 3/131-133.
181 Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 315.
182 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 456.
183 Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 289-291.

Mâtürîdî kelâmında, büyük günah işleyen müminlerin cehennemde ebedi kalmayacağı ifade edilir. Onlar, imanları sayesinde eninde sonunda kurtuluşa ereceklerdir. Bu yönüyle Mâtürîdîlik, Haricilik ve Mu'tezile gibi fırkaların ebedilik görüşüne karşı durur. Zira Mâtürîdî düşüncede amel imanın asli rüknü değildir. Aksine onun eyleme yansıyan şeklidir. Bu nedenle bir Müslümanın günahı kebire işlemesi onu dinden çıkarmaz. Çünkü imanın muhtevası, amellerin niceliğiyle değil, kalpteki kayıtsız şartsız kabulle tescillenir.[184]

Mâtürîdî ekolü şefaat konusuna dair, Allah'ın izniyle ve sadece mü'minler için söz konusu olacağını ifade eder. Bununla birlikte İmam Mâtürîdî kıyamet günü şefaat edecekler için birtakım kayıtların olduğundan bahseder ve Kur'an'da *"O'nun izni olmadan kim şefaat edebilir?"*[185] âyetini en kuvvetli delil olarak gözler önüne serer. Mâtürîdî bu meselenin bir keyfiyet aracı olmadığını ancak ilâhî iradeye bağlı bir merhamet vesilesi olduğunu apaçık gösterir.[186]

Mâtürîdî kelâmı, Hz. İsa'nın çarmıha gerilmediğini ve Allah'ın yardımıyla katına yükseltildiğini açık nasları kaynak göstermek suretiyle delillendirir. Bununla birlikte; Hz. İsa'nın tekrar dünyaya döneceği konusunun itikadi bir bahis olmadığını ifade eder. Başka bir ifadeyle, Nisa 4/157-158 ayetleri Hz. İsa'nın öldürülmediğini açıkça ortaya koyar; ancak ayetler İsa'nın tekrar geleceğine dair herhangi bir bilgi vermez.[187] Buradan anlaşılacağı üzere Mâtürîdî düşünce sisteminde, Hz. İsa'nın dünyaya tekrar geri geleceği meselesi hadislerde geçen rivayetler üzerinden yorumlanır. Mâtürîdî geleneğinin önde gelen temsilcileriden Nesefî'nin bahse konu hususa dair görüşü; nüzûl-i İsa'nın kabule şayan, ancak itikadi sorumluluk doğurmayan bir konu olduğu yönündedir.[188]

"Mehdi" inancına dair ise gerek Te'vîlâtü'l-Kur'ân'da gerekse Kitâbü't-Tevhîd'de müstakil bir başlık söz konusu değildir. Söz konusu eserlerde *"Mehdi"* meselesi yeri geldikçe bahsedilen konular arasında yer almaktadır. Bu durumun yegâne sebebi, *"Mehdi"* konusuna dair günümüze kadar ulaşan rivayetlerin tamamına yakınının, haber-i âhad niteliğinde olması ve Kur'an'da konuyla ilgili herhangi bir nassın geçmemesidir. Bu hususta, Mâtürîdî sistematiğinin kurucu prensiplerinden olan, *"bir inancın itikadi sahanın parçası olarak yorumlanabilmesi için ya mütevatir bir sünnetle ya da kesin bir Kur'an nassıyla sabit*

[184] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 362.
[185] Bakara 2/255.
[186] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 389.
[187] Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 3/ 255-260.
[188] Nesefî, *Tabsıratül-edille*, 2/150-155.

olması gerekir" ilkesi işletilir.[189] Bu ilkeden bahisle *"Mehdi"* inancının itikadın zorunlu unsurlarından olmadığı anlaşılmaktadır. Mehdi inancının Mâtürîdî mezhebindeki yeri, tarihsel bir haber olmaktan öteye geçmemiştir. Mâtürîdîliğin ahiret anlayışı, vahiy ile aklı meczeden tutarlı ve kapsamlı bir sistem sunar. Bu sistemde adalet, lütuf ve hikmet ilkeleri dengelenir; insan hem mükâfat hem de ceza açısından özgür ve sorumlu bir varlık olarak konumlandırılır. Bu anlayış, çağdaş teolojide adalet, ceza ve ödül tartışmaları için de güçlü bir referans noktası teşkil eder.

Mâtürîdî ekolünün ahiret anlayışına dair ölçek maddeleri aşağıda sunulmuştur:

"Madde 55: Mâtürîdîliğe göre kabir azabı vardır ve bu cezayı hak eden kimseler için geçerlidir. Bu soruyla, fakülte öğrencilerinin, Mâtürîdîliğin, günahları sebebiyle insanların mezarlarında kabir azabı çekeceklerine dair anlayışını bilip bilmedikleri test edilir.

"Madde 56: Mâtürîdîliğe göre Hz. Îsâ'nın kıyametten önce bedenen dünyaya ineceğini inkâr eden kimse tekfir edilmez." Bu soruyla, öğrencilerin Mâtürîdîliğin Hz. İsa'nın dünyaya tekrar geleceği inancını itikadi şartlar arasında değerlendirmediğini ve bu hususun inkârının kişiyi tekfire götürmeyeceğini bilme düzeyi test edilir.

"Madde 57: Mâtürîdîliğe göre Mehdî inancı, iman esasları arasında yer almaz." Bu soruyla, fakülte öğrencilerinin Mâtürîdîlik mezhebinde Mehdi inancının itikadın temel kaidesi arasında değerlendirilmediği bilgisinin bilinip bilinmediği test edilir.

"Madde 58: Mâtürîdîliğe göre Allah'ın izin verdiği kimseler, âhirette şefaat edebilir." Bu soruyla, fakülte öğrencilerinin, Mâtürîdîlik'te şefaat hakkının yalnızca Allah'ın iznine bağlı olduğu bilgisi test edilir.

"Madde 59: Mâtürîdîliğe göre müminler âhirette Allah'ı göreceklerdir." Bu soruyla, fakülte öğrencilerinin, Mâtürîdî mezhebinde Allah'ın görülmesi meselesinin kabul edildiği ve imani bir esas olarak değerlendirildiği bilgisini, bilip bilmediği test edilir.

2.12. Hilafet Anlayışı

Mâtürîdî kelâmında, hilafet konusu dinin usulünden olan bir mesele değildir. Başka bir ifadeyle, hilafet bahsi itikadi bir zorunluluk değil, aksine sosyal hayatın nizamı için lüzumlu olan siyasi bir müessesedir.[190]

[189] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 33-38.
[190] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 395.

Ekole göre, içtimai hayatta siyasete dair konular, aklın ve maslahatın prensipleri doğrultusunda yorumlanmalıdır. Bu nedenle hilafet meselesine, dinin mütemmim cüzlerinden biri olarak değil, aksine sosyal hayatı düzenleyen ve insanlar arasında meydana gelecek problemleri çözebilecek bir araç olarak bakılmalıdır.[191]

Mâtürîdî kelâmında hilafet (imamlık/devlet başkanlığı), dini bir ibadetten çok aklî ve toplumsal bir zorunluluk olarak değerlendirilir. Hilafet, insanların güvenlik, adalet ve düzen içinde yaşamasını temin eden, dünyevi işleyişi düzenleyen bir kurumdur. Bu bakış açısı, Mâtürîdî düşünce sisteminin kurucu kavramlarıyla örtüşmekte, aklın ve naklin uyumunu göstermektedir.

İmam Mâtürîdî, hilafetin aklen gerekli olduğunu savunur. İnsanlar, doğaları gereği toplu yaşamaya meyillidir ve bu toplumsal yapı ancak bir liderlik otoritesiyle korunabilir. *"Hilafet, insanların işlerini gözeten ve haklarını koruyan bir yönetim biçimidir. Akıl, böyle bir sistemin gerekliliğini teyit eder."*[192]

Mâtürîdî mezhebine göre, Kur'ân'da yönetici seçimi hususunda doğrudan bir emir yoktur. Ancak, *"Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygambere ve sizden olan ulü'l-emre itaat edin"*[193] âyeti yönetime itaati farz kılmaktadır. Mâtürîdî mezhebi âlimleri, söz konusu ayeti yorumlarken, toplumsal düzenin oluşması için itaat edilecek bir yöneticinin varlığının zorunlu olduğunu belirtir. Bu yorum, hilafetin şer'î meşruiyetine zemin teşkil etmektedir. Hz. Peygamber'den sonra sahabenin hilafet kurumu üzerinde ittifak etmesi, bu zorunluluğun dini bir teamüle dayandığını da gösterir.[194]

Mâtürîdîliğe göre imam (halife) olacak kişide aranan temel şartlar şunlardır: Adalet ve dürüstlük, ilmi yeterlilik, kamu maslahatını gözetme yeteneği (re'y ve siyaset kabiliyeti), İslam toplumunun birlik ve düzenini sağlayacak güç ve irade.[195] Nesefî, bu şartları şöyle özetler: *"İmamlık, ümmetin maslahatını koruyacak, dini öğretileri muhafaza edecek liyakatli kişilere verilmelidir."*[196]

Özet olarak Mâtürîdîliğe göre devlet yönetimi/Hilafet, toplumun dinî ve dünyevî düzenini sağlayan zarurî bir kurumdur. Bu müessesenin başına geçecek şahsın, ilim, adalet, kudret ve ehliyet gibi vasıflarla muttasıf olması zorunluluk arz eder. Liyakat hem nakli hem

---

191 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 278.
192 Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 384.
193 Nisâ 4/59.
194 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 3/220.
195 Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 291.
196 Nesefî, *Tebsıratü'l-edille*, 1/478.

de aklî bir zorunluluktur. Bu nedenledir ki devlet yöneticisi, salt soy veya siyasî güçle değil, ahlâkî, ilmî ve toplumsal yeterlilikle belirlenmelidir. Konuya dair bu bakış açısı, mezhebin rasyonalist ve adalet odaklı siyaset anlayışını açıkça yansıtır.

Mâtürîdî kelâmında yer bulan önemli tartışmalardan biri, günah işleyen imamın/devlet dinî ve siyasî statüsüne ilişkindir. Harici ve Mu'tezili yaklaşımların aksine, Mâtürîdîler, imamın büyük günah işlemesi durumunda hemen azledilmesi gerektiği görüşünü kabul etmezler. Toplumun selâmeti ve anarşiye düşmemesi için fitne çıkarmaktan kaçınmak öncelikli görülür.[197] "Büyük günah işlemek imamlığı düşürmez. Toplumsal düzenin korunması, bireysel günahların önüne geçer."[198] Bu yaklaşım, siyasal meşruiyetin sadece bireysel ahlaka değil, toplumun genel çıkarına göre değerlendirilmesi gerektiği fikrine dayanır.

Öte yandan Mâtürîdî mezhebinde, yöneticinin günahının, sistematik bir anarşiye veya Allah'ın emirlerini inkâra dönüşmesi durumunda, devlet yöneticisinin meşruiyetinin tartışmalı hale geleceği de ifade edilir. Zira bu durumda yönetici gerek adalet prensibini gerekse milletin yararını göz ardı etmiş olur. Bu çerçevede "*zulmedenlere meyletmeyin*"[199] ayetine işarette bulunularak, zulmün yönetim hakkını ortadan kaldırabileceği belirtilir.[200]

Mâtürîdî kelâmı literatüründe söz konusu mesele, müstakil bir başlık altında değerlendirilmemiştir. Yine *"kadın halife olabilir mi?"* sorusuna da bağımsız bir başlık açılmamıştır. Ekol âlimleri yönetici olacak kişinin evsafını izah ederken dolaylı olarak bu konulara dair de görüşlerini ortaya koymuşlardır.

Örneğin konuya dair İmam Mâtürîdî şer'î delilleri tadat ederken, Nisa suresinin 34. âyetinde geçen *"Erkekler, kadınlar üzerinde kavvâmdır (koruyup gözeticidir.)*"[201] ifadesine atıfta bulunur ve bu âyeti yorumlarken, *"kavvâmiyet"*in fıtri bir üstünlük değil, mesuliyet ve yetki anlamına geldiğinin altını çizer. O'na göre erkekler, içtimai hayat içinde daha aktif oldukları için kamusal görevleri üstlenmede daha öncelikli olmuşlardır. İmam Mâtürîdî bu tercih sebebinin fıtri sebeplerle asla açıklanamayacağını ifade eder.[202] Özetle hilafet makamı, toplumsal ve askerî otoriteyi içeren bir görev olduğu için, kadınların bu görevi fiilen yerine getirmeleri şer'î maslahat açısından uygun görülmemiştir.

---

197 Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 292-293.
198 Nesefî, *Tebşıratü'l-edille*, 1/481.
199 Hûd 11/113.
200 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 158.
201 Nisa 4/34.
202 Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 291.

Mâtürîdî'nin düşünce sistemini diğer ekollerden ayıran en önemli özelliğin, aklın ve naklin beraberliğinden doğan dinamik bir yapıya sahip olmasıdır. Bu dinamik alt yapı Mâtürîdî kelâmının siyaset anlayışında çok bariz gözlemlenmektedir. Zira mezhebin siyaset perspektifi, günümüz dünyasının modern siyaset teorisinde çoğulculuk, hukukun üstünlüğü, birey özgürlüğü ve meşruiyet gibi kurucu değerlerle örtüşen ana kavramları sunmaktadır.

Mâtürîdî kelâmı, devlet yöneticisini belirlemede sadece nakli verileri değil, aynı zamanda rasyonel gerekçeleri ve sosyal dayanışmayı göz önünde tutmuştur. Bu, modern siyaset felsefesinin ilham aldığı *"halk iradesi"* veya *"rasyonel sözleşme"* anlayışıyla örtüşen bir prensiptir. Ulrich Rudolph, Mâtürîdî'nin bu bakış açısını, *"teolojik rasyonalizmin siyasî bir yansıması"* olarak değerlendirir.[203] Bu bağlamda, Mâtürîdî mezhebinin devlet yönetimine dair ileri sürdüğü şartlar, modern dünyanın demokratik değerleriyle birebir uyuşmasa da bir yönetimin meşruiyetinin olmazsa olmazı olan siyasal meşruiyet, akli ve ahlaki değerleri taşıma gibi unsurları asırlar öncesinden dile getirmesi bakımından çok önemlidir.

Bu yönüyle İmam Mâtürîdî, dinin anlaşılmasının yanında, sosyal, siyasî, ekonomik ve temel haklar gibi geniş bir alanda görüşlerini dile getirmek suretiyle, dinin kurucu prensiplerinden olan adaletin, yalnızca inananlar için değil, bütün insanlık için geçerli olduğunu savunmuştur.[204] Öte yandan Mâtürîdî kelâmı, dini siyaset aygıtının aracı değil, aksine ahlaki açıdan bir denetim mekanizması olarak değerlendirir. Bu prensip, modern dünyanın yönetim modeli olarak sunduğu laiklikten farklı, ancak benzer bir işlevsel yönününde olduğu bir bakış açısıdır. Mezhebe göre dine dair ilkeler, siyasal otoriteden ziyade siyasal ahlâkı tayin eder. Bu sebeple *"dinin siyasete alet edilmesi"*, ilahî maksada aykırıdır.[205] Bu yaklaşım, günümüz İslam dünyasının din-siyaset bağlamındaki mülahazalarında Mâtürîdî ekolünün konuya dair düşüncesini yeniden anlamlı kılmaktadır.

Netice itibarıyla, Mâtürîdîliğin hilafet anlayışı, ilahiliğe dayanmayan, halkın maslahatını esas alan, toplumsal sözleşmeye dayalı bir siyaset modelini temsil eder. Bu yönüyle Mâtürîdîlik, sadece kelâmi bir mezhep değil, aynı zamanda siyaset felsefesi açısından da önemli bir miras bırakmıştır. Adalet, maslahat, liyakat ve itidal ilkeleri, çağdaş siyasal İslam düşüncesine katkı sunabilecek derinliktedir.

---

[203] Rudolph, Ulrich, *Al-Māturīdī and the Development of Sunnī Theology in Samarqand* (Leiden: Brill, 2015), 312-315.
[204] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid,* 40.
[205] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 292-293.

Mâtürîdî ekolünün hilafet anlayışına dair ölçek maddeleri aşağıda sunulmuştur:

"Madde 60: Mâtürîdîliğe göre toplumsal düzeni sağlamak için bir yönetim otoritesinin kurulması, dinen zorunludur." Bu soruyla fakülte öğrencilerinin, Mâtürîdî mezhebinde hilafetin/devlet yöneticisinin dinen zorunlu kabul edilmesinin gerekçelerini bilme düzeyi test edilir.

"Madde 61: Mâtürîdîliğe göre ilk dört halifenin fazilet (üstünlük) sırası, halifelik sırasıyla aynıdır." Bu soruyla, öğrencilerin, Mâtürîdî düşüncesinde ilk dört halifenin fazilet sırasıyla yönetime gelme sıralarının aynı kabul edildiği anlayışını bilip bilmediği test edilir.

"Madde 62: Mâtürîdîliğe göre yöneticiye (ulü'l-emr) itaat, dinin veya aklın açıkça yasakladığı bir konuda geçerli değildir." Bu soruyla, Mâtürîdî düşünce sistematiğinde devlet idarecisine itaati sınırlandıran prensibin, başka bir ifadeyle 'meşrû olmayan emre itaat edilmez' ilkesinin bilinip bilinmediği test edilir.

"Madde 63: Mâtürîdîliğe göre büyük günah işlediği bilinen bir yöneticinin arkasında namaz kılmak, isyanı önleyerek toplumsal düzeni korumak açısından caizdir." Bu soruyla fakülte öğrencilerinin, Mâtürîdî mezhebinde günahkâr bir idarecinin arkasında namaz kılmanın sosyal nizamı koruma saikiyle caiz görüldüğü ilkesini bilip bilmediği test edilir.

3. YÖNTEM

Akademik araştırmalarda yöntem bölümü, araştırmanın bilimsel niteliğini belirleyen temel unsurlardan biri olup, sağlıklı ve güvenilir sonuçlara ulaşılabilmesi açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu bölümde, araştırmada izlenen yöntem ayrıntılı biçimde açıklanmakta; kullanılan veri toplama araçları, analiz süreçleri ve araştırma deseni sistematik bir çerçevede sunulmaktadır. Yöntem bölümünde yapılan bu açıklamalar, araştırmanın güvenirlik, geçerlik ve nesnellik bakımından denetlenebilmesine imkân tanımaktadır.[206]

Sosyal bilimlerde yürütülen araştırmalarda ele alınan konunun mahiyeti, izlenecek yöntemin belirlenmesinde temel bir ölçüt olarak kabul edilmektedir. Araştırmanın konusu; kullanılacak veri toplama tekniklerini, analiz araçlarını ve kavramsal sınırları doğrudan etkilemekte; nitel ya da nicel yöntem tercihi, çalışmanın kapsamını ve yönelimini belirlemektedir. Toplumsal yapılar, bireysel tutumlar, inanç sistemleri ve kültürel olgular gibi karmaşık alanlarda nesnel ve denetlenebilir verilere ulaşabilmenin yolu, büyük ölçüde uygun yöntemsel tercihlerin yapılmasından geçmektedir.

Bu bağlamda, sosyal bilimlerde konu ile yöntem arasında karşılıklı, dinamik ve bütüncül bir ilişki söz konusudur. İzlenen yöntem, yalnızca veriye ulaşma sürecini değil, aynı zamanda elde edilen verilerin nasıl anlamlandırılacağını ve yorumlanacağını da belirlemektedir. Dolayısıyla araştırma sürecinde yöntem, araştırma amacına yönelik bilgi üretimini şekillendiren temel bir unsur hâline gelmektedir.

Yöntem bölümünün ana bileşenlerinden biri olan anket, sosyal bilimlerde bireylerin bilgi düzeylerini, görüşlerini ve eğilimlerini belirlemeye yönelik en yaygın veri toplama araçlarından biridir. Anket, belirli kişi veya grupların çeşitli konulardaki bilgi ve tutumlarını ortaya koymak amacıyla sistematik biçimde hazırlanmış soru listesi olarak tanımlanmaktadır.[207] Özellikle bilişsel düzeylerin ölçülmesinde anket formları, nesnel ve karşılaştırılabilir veri elde edilmesine imkân tanımaktadır.[208]

Bu araştırmada izlenecek yöntemin belirlenmesinde ve veri toplama aracının yapılandırılmasında, araştırma konusunun niteliği belirleyici olmuştur. Çalışmanın amacı, kapsamı ve kuramsal çerçevesi dikkate alınarak uygun yöntemsel yaklaşım benimsenmiş;

---

[206] Ali Balcı, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler* (Ankara: Pegem Akademi, 2007), 281.
[207] Mustafa Öcal, *Din Bilimleri Araştırmalarında Anketli Çalışmaların Önemi. Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri (Sempozyum)*, (1989), 165.
[208] Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2012), 64.

bu doğrultuda özgün bir ölçme aracı geliştirilerek araştırma süreci planlanmıştır. Yöntem, konunun doğasına uygun biçimde belirlenmiş ve araştırma boyunca bu bilinçle uygulanmıştır.

3.1. Araştırmanın Modeli

"İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Mâtürîdîlik Bilgi Düzeylerinin Ölçülmesi: Bir Ölçek Geliştirme ve Uygulama Çalışması" başlıklı bu doktora tezi, öğrencilerin Mâtürîdîlik mezhebine ilişkin bilgi düzeylerini belirlemeyi amaçlayan ve kelâm alanında nicel araştırma yöntemine dayalı olarak gerçekleştirilen bir alan araştırmasıdır. Bu amaca ulaşabilmek için araştırmada betimsel tarama modeli esas alınmış ve nicel araştırma yöntemi benimsenmiştir.

Nicel araştırmalar, ölçülebilir verilerden hareketle somut ve bütüncül sonuçlara ulaşmayı hedefleyen; gözlem ve ölçümlerin tekrarlanabilirliğine imkân tanıyan çalışmalar olarak tanımlanmaktadır. Bu tür araştırmalarda temel amaç, elde edilen nicel bulgular doğrultusunda genellenebilir tespitler ortaya koymak ve geleceğe yönelik çıkarımlar geliştirmektir. Bu bağlamda, nicel araştırma süreçlerinde epistemolojik olarak tümdengelimci bir yaklaşım benimsenmektedir.[209]

Araştırmada tercih edilen betimsel tarama modeli ise geçmişte, günümüzde ya da belirli bir zaman diliminde var olan durum, olay ve olguların olduğu şekliyle ortaya konulmasını amaçlamaktadır. Bu model, mevcut durumu değiştirmeyi veya yönlendirmeyi hedeflemeksizin, araştırma konusunun bilimsel çerçevesinin belirlenmesini; içeriğinin ve ilişkili unsurlarının analitik bir bakış açısıyla değerlendirilmesini kapsamaktadır.[210]

Bu çalışma, iki aşamalı bir araştırma yapısı üzerine kurgulanmıştır. İlk aşamada, Mâtürîdîliğin temel kelâmî görüşlerini kapsayacak biçimde geliştirilen *"Mâtürîdîlik Bilgi Ölçeği"* adlı veri toplama aracının oluşturulması hedeflenmiştir. İkinci aşamada ise geliştirilen bu ölçek kullanılarak öğrencilerin Mâtürîdîlik mezhebine ilişkin bilgi düzeylerinin belirlenmesine yönelik alan uygulaması gerçekleştirilmiştir.

Betimsel tarama modelinin doğası gereği, araştırma sürecinde herhangi bir değişken üzerinde müdahalede bulunulmamış; öğrencilerin sahip oldukları bilgi düzeyleri nesnel ölçüm araçları aracılığıyla belirlenmiştir. Ölçme sürecinde elde edilen veriler, nicel

---

[209] Sait Gürbüz - Şahin Faruk, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2018), 102-103.

[210] Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (Ankara: Nobel Yayınları, 2017), 77.

araştırma yaklaşımına uygun istatistiksel çözümleme yöntemleri kullanılarak analiz edilmiş ve bulgular yorumlanmıştır.

Araştırmada nicel yöntemin tercih edilmesinin temel nedeni, ele alınan araştırma konusunun ölçülebilir değişkenlere dayanması ve ulaşılan bulguların nesnel, karşılaştırılabilir ve sistematik biçimde analiz edilmesine imkân tanımasıdır. Bu çerçevede çalışma, mevcut durumu nicel veriler ışığında ortaya koymayı ve kelâm alanındaki ampirik araştırmalara yöntemsel katkı sunmayı amaçlamaktadır.

3.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Evren, çalışmanın öngörülen amacıyla örtüşen ve hakkında bilgi toplanmak istenen tüm birey, nesne, olay veya birimlerden oluşan teorik bir kuramsal çerçevedir. Başka bir ifadeyle evren, niteliksel ya da niceliksel sonuçların elde edilebileceği, araştırmanın problemine doğrudan ya da dolaylı olarak etki edebilecek potansiyele sahip gözlem birimlerinin bütününü içine alır.[211] Araştırma evreninin kapsamı, sınırlı ya da sınırsız bir yapıya sahip olabilmektedir. Bu durum; çalışmanın konusu, kapsamı, hedef kitlesi ve araştırmacının evrene erişilebilirlik düzeyine göre şekillenmektedir. Evrenin büyüklüğü ve yapısı, örneklem seçimini ve uygulanacak istatistiksel yöntemleri doğrudan etkileyen temel unsurlar arasında yer almaktadır.

Örneklem ise evrenin tamamına ulaşmanın pratikte mümkün olmadığı ya da zaman, maliyet ve erişim gibi sınırlılıkların bulunduğu durumlarda, evreni temsil edebilecek nitelik ve nicelikte seçilen bir grubu ifade etmektedir.[212] Bu bağlamda örneklem, evrenin bir alt kümesi olup; evrende yer alan tüm birimler hakkında genellemelere ulaşmak amacıyla, olasılıklı ya da olasılık dışı örnekleme yöntemleri kullanılarak seçilen ve doğrudan veri toplanan gözlem birimlerinden oluşmaktadır.[213] Örneklemin evreni temsil etme düzeyi; örneklem büyüklüğüne, seçilme yöntemine ve örnekleme hatalarının kontrol edilme derecesine bağlıdır. Bu nedenle örneklem seçimi, istatistiksel anlamlılık, geçerlilik ve güvenirlik açısından araştırmanın bilimsel niteliğini doğrudan etkileyen kritik bir aşamayı oluşturmaktadır.

Bu çalışmanın kuramsal evrenini, Türkiye genelinde öğretime devam eden ilahiyat fakültelerinde lisans düzeyinde öğrenim gören tüm öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırmanın

---

[211] Aysel Aziz, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri* (Ankara: Nobel Yayınları, 2010), 49-50.
[212] Büyüköztürk, Şener - Çakmak, Ebru Kılıç - Akgün, Özcan Erkan - Karadeniz, Şirin - Demirel, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Pegem Akademi, 2016), 85.
[213] Aysel Aziz, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri*, 51.

çalışma evreni ise 2025-2026 eğitim-öğretim yılı güz döneminde Türkiye'nin yedi coğrafi bölgesinde eğitim-öğretim faaliyetlerine devam eden 21 ilahiyat fakültesindeki 1. ve 4. sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır. Çalışma evreninin bu şekilde sınırlandırılmasında, öğrencilerin mezuniyet sürecinin başlangıç ve bitiş evrelerini temsil etmeleri temel alınmıştır.

Her bir fakültede 80 birinci sınıf ve 80 dördüncü sınıf öğrencisi bulunduğu varsayımıyla çalışma evreninin büyüklüğü 3.360 olarak hesaplanmıştır. Evren büyüklüğü bilinen araştırmalarda örneklem hacmi, aşağıdaki formül yardımıyla belirlenebilmektedir.[214]

$$n = (N \cdot t^2 \cdot p \cdot q) / [\, d^2 \cdot (N - 1) + t^2 \cdot p \cdot q \,]$$

Bu formülde n örneklem büyüklüğünü, N evren büyüklüğünü, t belirli bir güven düzeyine karşılık gelen teorik değeri, p incelenen özelliğin görülme olasılığını, q görülmeme olasılığını ve d hata payını ifade etmektedir. Bu çerçevede, %95 güven düzeyi ve ±%0,05 hata payı esas alınarak yapılan hesaplamada, çalışma evrenini temsil edecek asgari örneklem büyüklüğü 353 kişi olarak belirlenmiştir.

Araştırmanın örneklemini, söz konusu çalışma evreni içerisinden gönüllülük esasına göre ankete katılan ve veri temizleme süreci sonrasında analizlere dâhil edilen 366 öğrenci oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, asıl uygulamada analizlere dâhil edilen örneklem büyüklüğünün, çalışma evrenini temsil etme açısından istatistiksel olarak yeterli olduğu kabul edilmiştir. Bununla birlikte, kullanılan yöntemden bağımsız olarak her araştırmanın belirli düzeyde hata payı içerdiği de göz önünde bulundurulmalıdır.

Araştırmada esas olarak 1. ve 4. sınıf öğrencilerine yönelik katılım daveti yapılmakla birlikte, uygulama sürecinde hazırlık, 2. ve 3. sınıf öğrencilerinden de gönüllülük esasına dayalı veri elde edilmiştir. Sınıf düzeyi bakımından katılımcıların dağılımı incelendiğinde, örneklemin önemli bir bölümünün 1. ve 4. sınıf öğrencilerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu durum, araştırmanın başlangıçta hedeflenen örnekleme yapısıyla uyumlu olmakla birlikte, sınıf düzeyleri arasında katılım bakımından bir dengesizlik bulunduğunu da göstermektedir. Bu nedenle ileri analizlerde hücre frekanslarını artırmak ve istatistiksel gücü korumak amacıyla sınıf düzeyi değişkeni, alt sınıf (hazırlık, 1. ve 2. sınıf) ve üst sınıf (3. ve 4. sınıf) olmak üzere ikili biçimde yeniden kodlanmıştır.

[214] Yahşi Yazıcıoğlu - Samiye Erdoğan, *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Detay Yayıncılık, 2007), 70.

Araştırma kapsamında veri toplanan fakülteler aşağıda yer almaktadır:

1) Afyon Kocatepe Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
2) Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
3) Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
4) Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
5) Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
6) Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
7) Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
8) Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
9) Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
10) Hakkâri Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
11) Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
12) Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
13) Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
14) İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
15) Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
16) Mersin Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
17) Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
18) Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
19) Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
20) Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
21) Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Veri toplama süreci, ölçek geliştirme çalışmalarına uygun biçimde iki pilot uygulama ve bir asıl uygulama aşamasında yürütülmüştür. Birinci pilot uygulama (Pilot-1), 10/11/2025-03/12/2025 tarihleri arasında gerçekleştirilmiş ve bu aşamada 381 katılımcıdan veri elde edilmiştir. Veri temizleme sürecinde, "Hz. Muhammed son peygamberdir." ifadesini içeren 40. maddeye "Hayır" ve "Bilgim yok." yanıtlarını veren 55 katılımcı, ayrıca tüm maddelere aynı yanıtı verdiği tespit edilen 7 katılımcı veri setinden çıkarılmıştır. Bu işlemler sonucunda Pilot-1 analizleri 319 katılımcının verileri üzerinden yürütülmüştür.

İkinci pilot uygulama (Pilot-2: kalibrasyon) ve asıl uygulama, 07/12/2025-31/12/2025 tarihleri arasında eş zamanlı olarak gerçekleştirilmiştir. Veri toplama sürecinin tamamlanmasının ardından elde edilen veriler, analiz amaçları doğrultusunda iki ayrı ve bağımsız veri seti hâlinde ayrıştırılmıştır. Asıl uygulama veri seti, Pilot-2 verilerinden

tamamen bağımsız olacak biçimde, kalibrasyon sürecinde kullanılmayan katılımcılardan oluşturulmuştur. Pilot-2 kapsamında başlangıçta 346 katılımcıdan veri elde edilmiştir. Veri temizleme sürecinde, "Hz. Muhammed son peygamberdir." ifadesini içeren 39. madde kontrol sorusu olarak kullanılmış ve bu maddeye yanlış yanıt veren katılımcılar veri setinden çıkarılmıştır. Böylece Pilot-2 analizleri 293 katılımcının verileri üzerinden gerçekleştirilmiştir.

3.3. Araştırmanın Etik İlkeleri ve Etik Kurul İzni

Araştırma için gerekli etik izin, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan 17.10.2024 tarihli, 08/482 sayılı karar ile alınmıştır. Bu etik onay, araştırma kapsamında gerçekleştirilen ön deneme (Think-Aloud), pilot uygulamalar ve asıl uygulama dâhil olmak üzere insan katılımcılarla yürütülen tüm veri toplama süreçlerinden önce alınmıştır. Araştırma sürecinde katılımcıların gönüllülük esasına göre çalışmaya dâhil edildiği, aydınlatılmış onamlarının alındığı ve kişisel verilerin gizlilik ile anonimlik ilkelerine uygun biçimde işlendiği kabul edilmiştir.

3.4. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Bu araştırma, İlahiyat Fakültelerinde öğrenim gören ve çalışmaya dâhil edilen örneklem grubu ile sınırlıdır. Araştırma kapsamında elde edilen bulgular, örneklemin özellikleri doğrultusunda değerlendirilmiş olup, sonuçların tüm evrene genellenmesi örneklemin temsil gücü ile sınırlıdır.

Araştırma, belirli bir zaman aralığında gerçekleştirilmiş olması nedeniyle, ulaşılan bulgular yalnızca araştırmanın yürütüldüğü dönem için geçerlidir. Bu bağlamda, farklı zaman dilimlerinde veya değişen sosyo-kültürel koşullar altında yapılacak benzer çalışmaların farklı sonuçlar ortaya koyabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Çalışmada elde edilen veriler, araştırma kapsamında geliştirilen ve kullanılan *"Mâtürîdîlik Bilgi Ölçeği"*nin ölçme gücü, kapsamı ve yapısal özellikleri ile sınırlıdır. Ölçeğin Mâtürîdîliğin temel kelâmî görüşlerini ölçmeye yönelik olarak yapılandırılmış olması, çalışmanın sonuçlarının bu çerçeveyle sınırlı biçimde yorumlanmasını gerektirmektedir. Ayrıca ölçme aracının çoktan seçmeli yapısı ve katılımcıların beyanlarına dayalı olması, ölçme sürecine özgü sınırlılıklar arasında değerlendirilebilir.

Araştırmada kullanılan nicel yöntem, öğrencilerin bilgi düzeylerini belirli değişkenler üzerinden karşılaştırmaya imkân tanımakla birlikte, bireylerin konuya ilişkin düşünce, tutum ve gerekçelerini derinlemesine incelemeyi kapsam dışı bırakmaktadır. Bu

nedenle elde edilen bulgular, öğrencilerin Mâtürîdîlik mezhebine ilişkin bilgi düzeylerinin nicel bir görünümünü yansıtmakta olup, nitel boyutları içermemektedir.

Bu sınırlılıklar çerçevesinde araştırmadan elde edilen sonuçların değerlendirilmesi ve yorumlanması, çalışmanın kapsamı ve yöntemi dikkate alınarak yapılmalıdır.

4. MÂTÜRÎDÎLİK BİLGİ ÖLÇEĞİ'NİN GELİŞTİRİLMESİ

Bu araştırma kapsamında *"Mâtürîdîlik Bilgi Ölçeği"* aşağıdaki aşamalar izlenerek geliştirilmiş ve uygulanmıştır.

4.1. Kuramsal Çerçevenin Oluşturulması

Türkiye genelinde ilahiyat fakültelerinde öğrenim gören lisans öğrencilerinin Mâtürîdîlik alanına ilişkin bilgi düzeylerini ölçmek üzere *"Mâtürîdîlik Bilgi Ölçeği"* adlı geçerli ve güvenilir bir bilgi testi geliştirmek amacıyla 10/06/2024 - 20/09/2024 tarihleri arasında Mâtürîdîliğin tarihsel gelişimi, temel kelâmî görüşleri, bilgi-iman-amel ilişkisine dair yaklaşımları, kader, hilafet ve epistemolojiye ilişkin düşünceleri klasik ve çağdaş kaynaklardan yararlanılarak kapsamlı biçimde incelenmiştir.

4.2. Madde Havuzunun Oluşturulması

Literatür, müfredat, klasik Mâtürîdî metinleri ve güncel araştırmalar 10/01/2024 - 18/09/2025 tarihleri arasında incelenerek 310 maddelik madde havuzu oluşturulmuştur. Maddeler tematik olarak sınıflandırılmış, mükerrer ve kapsam dışı maddeler ayıklanmış, Mâtürîdîlik alanının temel bilişsel yapılarını temsil eden maddeler seçilmiştir. Ölçek, çoktan seçmeli, dikotom (Doğru cevap = 1, yanlış seçenekler ve "bilgim yok." = 0) puanlanan bir bilgi testi olarak tasarlanmıştır.

4.3. Uzman Görüşü Alınması ve Kapsam Geçerliği

Bu çalışmada Türkiye'deki İlahiyat Fakültelerinde öğrenim gören öğrencilerin Mâtürîdîlik bilgi düzeylerini ölçmek amacıyla geliştirilen bilgi testinin madde yapısı, geçerlik ve güvenirlik açısından çok aşamalı bir süreçte tahlil edilmiştir. Bilgi ölçeğinin görünüş ve kapsam geçerliği, ölçek geliştirme sürecinin başlangıç aşamasında ayrıntılı biçimde değerlendirilmiştir. İlk aşamada oluşturulan 310 maddelik madde havuzu, kapsam ve içerik uygunluğu açısından gözden geçirilmiş ve bu süreç sonucunda 80 madde, 13/02/2025 - 05/03/2025 tarihleri arasında uzman değerlendirmesine sunulmuştur. Maddeler, alanlarında uzman 24 akademisyen tarafından değerlendirilmiş ve elde edilen veriler Lawshe'nin (1975) kapsam geçerliği yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Yirmi dört uzman için önerilen kritik CVR değeri 0.42 olup, bu değerin altında kalan maddeler ölçekten çıkarılmıştır.

Madde düzeyinde kapsam geçerliği ayrıca Polit ve Beck (2006) tarafından önerilen Madde Düzeyi Kapsam Geçerliği İndeksi (I-CVI) ölçütleri doğrultusunda incelenmiştir.

Buna göre I-CVI ≥ 0.78 olan maddeler kabul edilmiş, 0.70-0.78 aralığında yer alan maddeler ise uzman görüşleri doğrultusunda revize edilmiştir.

Ölçeğin yapı geçerliği, maddeler arasındaki ilişkileri ve ölçeğin altında yatan gizli yapıyı incelemek amacıyla öncelikle açımlayıcı faktör analizi yoluyla değerlendirilmiştir. Faktör analizine geçilmeden önce veri setinin bu analize uygunluğu gerekli ön koşullar çerçevesinde incelenmiş ve analizler bu doğrultuda gerçekleştirilmiştir.

4.4. Ön Deneme

94 öğrenci ile 03/11/2025-05/11/2025 tarihleri arasında yapılan ön deneme çalışmasında maddelerin anlaşılabilirliği test edilmiştir. Yanlış anlamaya yol açan maddeler (ör. "haberî sıfatlar") açık hâle getirilmiş, birden fazla bilgi içeren maddeler bölünmüştür. Lise türleri; Genel Lise, İmam-Hatip Lisesi ile Mesleki ve Teknik Lise olmak üzere üç kategori altında toplanmıştır. Güvenirlik kontrolü için "Hz. Muhammed son peygamberdir." maddesi eklenmiştir.

4.5. Pilot-1 Uygulaması ve Analizleri

Bu uygulama, 10/11/2025-03/12/2025 tarihleri arasında gerçekleştirilmiş olup toplam 381 katılımcıdan veri elde edilmiştir. Bu aşamada yürütülen analizlerin temel amacı, geliştirilen ölçeğin *"çalışır", "temizlenmiş"* ve *"revize edilmiş"* bir sürümünü oluşturmak ve sonraki uygulamalar için psikometrik açıdan yeterli yapıya kavuşturmaktır.

Mâturîdîlik Bilgi Ölçeği'nin geliştirilmesi sürecinde elde edilen verilerin istatistiksel analizleri, SPSS (v. 23) ve R İstatistiksel Programlama Dili (v. 4.5.0) kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Veri analiz süreci, ölçme amacını zedeleyebilecek yanıt örüntülerinin kontrol edilmesi, madde ve test düzeyinde güvenirlik ve geçerlik kanıtlarının elde edilmesi, ölçme aracının ölçme-değerlendirme niteliğinin değerlendirilmesi ve ölçeğin genel yapısal özelliklerinin incelenmesi amacıyla çok aşamalı olarak yürütülmüştür. Bu kapsamda analiz süreci aşağıdaki adımları içermektedir:

Veri Hazırlığı ve Yanıt Deseni Analizleri: Ham verilerin düzenlenmesi, eksik veri kontrolleri, düz yanıt verme (hep 0 / hep 1), aşırı uç doğruluk oranları ve rastgele yanıt verme eğilimlerinin incelenmesi ilk aşamada gerçekleştirilmiştir.

Madde Güçlüğü ve Ayırt Edicilik Analizleri: Ölçeğin Madde Güçlük İndeksi (p), Madde Ayırt Edicilik İndeksi (r) ile üst-alt %27 grupların karşılaştırmalarına dayalı t-testi ve D-indeksi analizleri, SPSS programı kullanılarak yürütülmüştür. Ölçeğin iç tutarlılığı,

dikotom maddeler için uygun olan Kuder-Richardson Güvenirlik Analizi (KR-20), yine aynı program kullanılarak değerlendirilmiştir.

Yapı Geçerliği: Faktör analizine geçilmeden önce veri setinin uygunluğu Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Örneklem Yeterliliği Testi ve Bartlett Küresellik Testi ile değerlendirilmiştir. Yapı geçerliğini incelemek amacıyla Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) uygulanmış; faktör çıkarma yöntemi olarak Temel Eksen Faktörleşmesi ve faktörler arası korelasyona izin veren Direct Oblimin döndürme tekniği tercih edilmiştir.

Faktör Sayısının Belirlenmesi: Yamaç-Birikinti Grafiği (Scree Plot) bulgularını desteklemek amacıyla Paralel Analiz işlemleri, daha hassas ve güvenilir sonuçlar üretmesi nedeniyle R yazılımı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. AFA bulguları, ölçeği yeniden yapılandırma amacıyla değil; maddelerin genel bir gizil yapı altında toplanma düzeyini ve ölçeğin bütüncül yapısını değerlendirmek amacıyla yorumlanmıştır.

Tanımlayıcı İstatistikler: Örneklemin cinsiyet, sınıf düzeyi ve üniversite dağılımlarının belirlenmesi ile toplam puan ve alt boyut puanlarına ilişkin ortalama, standart sapma, minimum ve maksimum değerlerin hesaplanması amacıyla kullanılmıştır.

4.5.1. Veri Hazırlığı ve Yanıt Deseni Analizleri

Araştırmanın pilot uygulamasında 381 katılımcıdan veri elde edilmiştir. Dikkat kontrol maddesi olan "*Hz. Muhammed son peygamberdir.*" sorusuna "Hayır" ve "Bilgim yok." yanıtını veren 55 katılımcı örneklemden çıkarılmıştır. Ardından, bütün maddelere aynı yanıtı veren 7 katılımcı da örneklemden çıkarılmış, analizler örneklem büyüklüğü 319 olan veri seti üzerinden yapılmıştır.

Madde Puanlama ve Kodlama Süreci: 67 maddelik Mâturîdîlik Bilgi Ölçeği için doğru yanıt verilen maddeler 1, yanlış yanıtlar ve "bilgim yok" şıkkı 0 olarak kodlanmıştır. "*Hz. Muhammed son peygamberdir.*" sorusu değerlendirme analizlerinde kullanılmamıştır ancak tanımlayıcı istatistik sonuçlarında değerlendirmeye alınmıştır.

Düz Yanıt Verme Eğilimi (Hep Evet / Hep Hayır): Bütün maddelere aynı yanıtı veren 7 katılımcı gözlenmiş ve örneklemden çıkarılmıştır.

Aşırı Yanıt Eğilimi (Aşırı Evet / Aşırı Hayır): Dikotom maddelerden oluşan testlerde katılımcıların tamamının yaklaşık %50 oranında doğru yanıt vermesi beklenmez; ancak çok düşük ya da çok yüksek doğruluk oranları aşırı yanıt desenine işaret edebileceğinden problemli olabilir. Bu nedenle tüm katılımcılar için doğru yanıt oranları hesaplanmıştır. %5

uç değer ölçütü kullanılarak yapılan değerlendirme sonucunda, 19 katılımcının belirlenen eşiklerin dışında kaldığı görülmüştür. Bununla birlikte, bu uç değerlerin sınırlı sayıda olması ve genel istatistiksel analizleri anlamlı biçimde etkileyecek düzeyde bir bozulmaya yol açmaması nedeniyle söz konusu katılımcılar veri setinden çıkarılmamıştır.

Tablo 1. Aşırı Yanıt Eğilimlerine Göre Katılımcı Dağılımı

Doğruluk Oranı Aralığı	Katılımcı	Sonuçlar
≤ 0.05	3	Neredeyse hiç cevaplayamamış olanlar katılımcılar
≥ 0.95	16	Aşırı yüksek başarı gösteren katılımcılar
>0.05 - <0.95	300	Beklenen doğruluk aralığında yer alan katılımcılar.
Toplam	319	

Rastgele Yanıt Verme Eğilimi: Rastgele yanıt verme eğilimini değerlendirmek amacıyla maddelerin düzeltilmiş madde-toplam korelasyonları incelenmiştir. Madde-toplam korelasyonlarının düşük veya negatif olması, katılımcıların maddelere rastgele yanıt vermiş olabileceğine işaret etmektedir. Analiz sonuçları, tüm maddelerin düzeltilmiş madde-toplam korelasyonlarının pozitif ve .20'nin üzerinde olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, veri setinde rastgele yanıt verme örüntüsüne ilişkin güçlü bir kanıt bulunmadığını göstermektedir.

Güvenirlik Maddesi: Madde 40 (Hz. Muhammed son peygamberdir.) beklendiği gibi yüksek doğruluk oranına sahiptir.

4.5.2. Madde Güçlük ve Ayırt Edicilik Analizleri

Madde Güçlük İndeksi (p): Madde güçlük indeksi[215] dağılımı incelendiğinde, maddelerin büyük bir bölümünün kolay ve çok kolay kategorisinde yer aldığı görülmektedir. Toplam 66 maddeden 45'i (%68) çok kolay, 18'i (%27) kolay düzeydedir. Orta güçlükte ve zor madde sayısı sınırlıdır. Bu dağılım, testin ölçülen bilgi alanına ilişkin temel bilgileri yoklamaya yönelik olduğunu ve katılımcıların büyük çoğunluğu için anlaşılır bir yapı sunduğunu göstermektedir. Testin amacı ileri düzey uzmanlık bilgisini ayırt etmekten ziyade, ilgili bilgi alanına ilişkin temel bilgi düzeyinin ölçülmesidir. Bu nedenle madde güçlük dağılımının kolay ve çok kolay maddeler lehine yoğunlaşması beklenen bir durumdur.

[215] Burcu Hasançebi, "Madde Güçlük İndeksi ve Madde Ayırt Edicilik İndeksine Dayalı Çeldirici Analizi", *Gümüşhane Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi* 10/1 (2020), 226. https://doi.org/10.17714/gumusfenbil.615465

Tablo 2. Maddelerin Madde Güçlük İndeksi (p) Değerleri

Madde	p Değeri	Madde	p Değeri	Madde	p Değeri
Madde 1	0.93	Madde 23	0.71	Madde 46	0.91
Madde 2	0.85	Madde 24	0.84	Madde 47	0.87
Madde 3	0.58	Madde 25	0.74	Madde 48	0.74
Madde 4	0.55	Madde 26	0.38	Madde 49	0.62
Madde 5	0.80	Madde 27	0.71	Madde 50	0.82
Madde 6	0.71	Madde 28	0.87	Madde 51	0.85
Madde 7	0.73	Madde 29	0.75	Madde 52	0.56
Madde 8	0.82	Madde 30	0.84	Madde 53	0.80
Madde 9	0.68	Madde 31	0.74	Madde 54	0.52
Madde 10	0.64	Madde 32	0.75	Madde 55	0.85
Madde 11	0.64	Madde 33	0.78	Madde 56	0.85
Madde 12	0.65	Madde 34	0.84	Madde 57	0.27
Madde 13	0.57	Madde 35	0.80	Madde 58	0.75
Madde 14	0.74	Madde 36	0.91	Madde 59	0.83
Madde 15	0.70	Madde 37	0.74	Madde 60	0.46
Madde 16	0.89	Madde 38	0.85	Madde 61	0.66
Madde 17	0.89	Madde 39	0.80	Madde 62	0.74
Madde 18	0.65	Madde 41	0.92	Madde 63	0.77
Madde 19	0.74	Madde 42	0.87	Madde 64	0.72
Madde 20	0.64	Madde 43	0.60	Madde 65	0.52
Madde 21	0.50	Madde 44	0.88	Madde 66	0.58
Madde 22	0.82	Madde 45	0.94	Madde 67	0.53

Tablo 3. Maddelerin Zorluk Dereceleri

Madde Güçlük İndeksi (p)	Maddenin Değerlendirilmesi	Madde Sayısı	Oranlar
0.29 ve altında	Zor	1	2%
0.30-0.49	Orta Zorlukta	2	3%
0.50-0.69	Kolay	18	27%
0.70-1	Çok Kolay	45	68%
Toplam		66	100%

Madde Ayırt Edicilik Analizleri (r ve D)

Madde-Toplam Korelasyonu (r): Madde ayırt edicilik indeksleri, maddelerin toplam test puanını ne ölçüde ayırt edebildiğini değerlendirmek amacıyla Madde-Toplam Korelasyonu (r) üzerinden incelenmiştir. Analiz sonuçları, maddelerin büyük bir çoğunluğunun yüksek ayırt ediciliğe sahip olduğunu göstermektedir. Toplam 66 maddeden 55'i (%83) çok iyi madde kategorisinde ($r \geq .40$) yer almakta, 8 madde (%12) oldukça iyi ancak geliştirilebilir düzeyde ayırt edicilik sergilemektedir ($r = .30$-$.39$). Buna karşılık, yalnızca 3 madde (%5) düşük ayırt edicilik düzeyinde ($r = .20$-$.29$) bulunmakta olup, $r < .19$ olan ve çok zayıf olarak değerlendirilebilecek herhangi bir maddeye rastlanmamıştır. Bu bulgular, test maddelerinin büyük ölçüde farklı bilgi düzeylerine sahip katılımcıları ayırt

edebildiğini ve ölçme aracının ayırt edicilik açısından güçlü bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 4. Maddelerin Madde-Toplam Korelasyonu (r) Değerleri

Madde	r değeri	Madde	r değeri	Madde	r değeri
Madde 1	0.22	Madde 23	0.43	Madde 46	0.49
Madde 2	0.37	Madde 24	0.53	Madde 47	0.59
Madde 3	0.40	Madde 25	0.43	Madde 48	0.52
Madde 4	0.41	Madde 26	0.29	Madde 49	0.48
Madde 5	0.54	Madde 27	0.52	Madde 50	0.37
Madde 6	0.49	Madde 28	0.57	Madde 51	0.61
Madde 7	0.38	Madde 29	0.60	Madde 52	0.47
Madde 8	0.41	Madde 30	0.56	Madde 53	0.35
Madde 9	0.34	Madde 31	0.45	Madde 54	0.35
Madde 10	0.41	Madde 32	0.53	Madde 55	0.54
Madde 11	0.48	Madde 33	0.42	Madde 56	0.63
Madde 12	0.49	Madde 34	0.57	Madde 57	0.21
Madde 13	0.34	Madde 35	0.45	Madde 58	0.51
Madde 14	0.50	Madde 36	0.53	Madde 59	0.60
Madde 15	0.50	Madde 37	0.57	Madde 60	0.48
Madde 16	0.58	Madde 38	0.58	Madde 61	0.58
Madde 17	0.57	Madde 39	0.61	Madde 62	0.65
Madde 18	0.42	Madde 41	0.47	Madde 63	0.64
Madde 19	0.53	Madde 42	0.59	Madde 64	0.54
Madde 20	0.48	Madde 43	0.48	Madde 65	0.44
Madde 21	0.34	Madde 44	0.56	Madde 66	0.55
Madde 22	0.42	Madde 45	0.61	Madde 67	0.49

Tablo 5. Maddelerin Ayırt Edicilik Dereceleri

Madde Ayırt Edicilik İndeksi	Maddenin Değerlendirilmesi	Madde Sayısı	Oranlar
0.40 ve daha büyük	Çok iyi madde.	55	83%
0.30-0.39	Oldukça iyi ama yine de geliştirilebilir.	8	12%
0.20-0.29	Düzeltilmesi ve geliştirilmesi gerekir.	3	5%
0.19 ve daha küçük	Çok zayıf mutlaka çıkarılmalı.	0	0%
Toplam		66*	

* Ayırt edicilik analizleri, dikkat kontrol maddesi analiz dışı bırakılarak toplam 66 madde üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Üst-Alt %27 Grup Analizi (D-İndeksi ve t-Testi): Testin ayırt ediciliğini değerlendirmek amacıyla, toplam puana göre belirlenen üst %27 ve alt %27 gruplar karşılaştırılmıştır. Her bir madde için üst ve alt grup doğru cevap oranları hesaplanmış, D-

indeksi (üst grup - alt grup farkı) elde edilmiştir. Maddelerin büyük çoğunluğunda D-indeksinin yüksek olduğu ve gruplar arası farkların istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Bu bulgular, maddelerin bilen ile bilmeyeni ayırt etme gücünün yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Madde 1 (Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, bir itikadî mezhep imamıdır.), D-indeksi çok küçük ve t-testi sonuçları istatistiksel olarak ayırt edici özelliği olmadığını göstermektedir. Bu madde "Mâtürîdî kelâm ekolünün kurucu imamı aşağıdakilerden hangisidir?" şeklinde revize edilmiştir.

Yorum ölçütleri:

$D > .40 \rightarrow$ Güçlü Ayırt Edicilik

$.20 \leq D < .40 \rightarrow$ Kabul Edilebilir

$D < .20 \rightarrow$ Zayıf

$D < 0 \rightarrow$ Ters çalışan madde

Tablo 6. Alt ve Üst Grupların Ortalamaları Arasındaki Farklara İlişkin Bağımsız Örnek T Testi ve D-İndeksi Değerleri

Madde	D-indeksi	Anlamlılık (p değeri)	Madde	D-indeksi	Anlamlılık (p değeri)	Madde	D-indeksi	Anlamlılık (p değeri)
M 1	0.10	0.010	M 23	0.46	0.000	M 46	0.27	0.000
M 2	0.30	0.000	M 24	0.40	0.000	M 47	0.39	0.000
M 3	0.51	0.000	M 25	0.47	0.000	M 48	0.50	0.000
M 4	0.48	0.000	M 26	0.46	0.000	M 49	0.61	0.000
M 5	0.48	0.000	M 27	0.53	0.000	M 50	0.34	0.000
M 6	0.52	0.000	M 28	0.36	0.000	M 51	0.43	0.000
M 7	0.36	0.000	M 29	0.60	0.000	M 52	0.67	0.000
M 8	0.33	0.000	M 30	0.38	0.000	M 53	0.26	0.000
M 9	0.37	0.000	M 31	0.39	0.000	M 54	0.48	0.000
M 10	0.50	0.000	M 32	0.60	0.000	M 55	0.41	0.000
M 11	0.63	0.000	M 33	0.36	0.000	M 56	0.45	0.000
M 12	0.58	0.000	M 34	0.41	0.000	M 57	0.30	0.000
M 13	0.43	0.000	M 35	0.37	0.000	M 58	0.47	0.000
M 14	0.50	0.000	M 36	0.25	0.000	M 59	0.43	0.000
M 15	0.57	0.000	M 37	0.62	0.000	M 60	0.78	0.000
M 16	0.33	0.000	M 38	0.39	0.000	M 61	0.71	0.000
M 17	0.29	0.000	M 39	0.50	0.000	M 62	0.66	0.000
M 18	0.50	0.000	M 41	0.23	0.000	M 63	0.61	0.000
M 19	0.53	0.000	M 42	0.37	0.000	M 64	0.55	0.000
M 20	0.53	0.000	M 43	0.62	0.000	M 65	0.60	0.000
M 21	0.46	0.000	M 44	0.34	0.000	M 66	0.75	0.000
M 22	0.29	0.000	M 45	0.20	0.000	M 67	0.64	0.000

4.5.3. Güvenirlik Analizi (Cronbach's Alpha Özel Formu KR-20)

Testin iç tutarlılığı, KR-20 (Kuder-Richardson 20) güvenirlik katsayısı kullanılarak değerlendirilmiştir. KR-20, 0-1 biçiminde dikotom olarak kodlanmış maddelerden oluşan ölçekler için Cronbach's Alpha katsayısının özel bir formudur. Genel test için hesaplanan KR-20 güvenirlik katsayısı .953 olup, bu değer testin çok yüksek düzeyde iç tutarlılığa sahip olduğunu göstermektedir. Alt boyutlara ilişkin KR-20 katsayılarının .552 ile .799 arasında değiştiği görülmektedir. Bilgi testlerinde güvenirlik katsayısının madde sayısına duyarlı olduğu dikkate alındığında, alt boyutlar için elde edilen bu değerler kabul edilebilir düzeyde değerlendirilmektedir. Özellikle Peygamberlik Anlayışını Bilme Düzeyi, Tanrı Anlayışını Bilme Düzeyi ve Âhiret Anlayışını Bilme Düzeyi alt boyutlarının iyi düzeyde güvenirlik sergilediği dikkat çekmektedir. Daha düşük güvenirlik katsayısına sahip bazı alt boyutlar ise bu boyutların kavramsal kapsamlarının görece geniş olması ve madde sayılarının sınırlı kalması ile ilişkilendirilebilir. Genel olarak elde edilen bulgular, testin ölçülmek istenen bilgi alanını güvenilir ve tutarlı bir biçimde değerlendirdiğini ortaya koymaktadır.

Tablo 7. Genel Test ve Alt Boyutlara Ait KR-20 Güvenirlik Katsayıları

Alt Boyut	KR20
Mâtürîdîliği Tanıma Düzeyi	0.614
Bilgi Anlayışını Bilme Düzeyi	0.703
Varlık Anlayışını Bilme Düzeyi	0.652
Yorum Yöntemini Bilme Düzeyi	0.566
Tanrı Anlayışını Bilme Düzeyi	0.752
Peygamberlik Anlayışını Bilme Düzeyi	0.799
İlahi Kitap Anlayışını Bilme Düzeyi	0.632
Melek Anlayışını Bilme Düzeyi	0.676
İman-Küfür Anlayışını Bilme Düzeyi	0.552
Kader Anlayışını Bilme Düzeyi	0.589
Ahiret Anlayışını Bilme Düzeyi	0.772
Hilafet Anlayışını Bilme Düzeyi	0.654
Toplam	0.953

4.5.4. Yapı Geçerliğine İlişkin Ön Analizler (KMO - Bartlett Küresellik Testi)

KMO ve Bartlett Küresellik Testi*:* Veri yapısının faktör analizine uygunluğu, Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterliliği testi ve Bartlett Küresellik Testi ile değerlendirilmiştir. KMO değeri 0.922 olarak bulunmuştur. KMO katsayısı, değişkenler arasındaki ortak varyansın toplam varyansa oranını göstermekte olup, bu değerin 0.90 ve üzeri olması *"mükemmel"* düzeyde örneklem yeterliliğine işaret etmektedir. Bu sonuç, ölçek

maddeleri arasındaki ilişkilerin faktör analizi yoluyla açıklanabilecek kadar güçlü ve tutarlı olduğunu, dolayısıyla örneklemin faktör yapısını ortaya koymak için son derece uygun olduğunu göstermektedir.

Bartlett Küresellik Testi ise değişkenler arasındaki korelasyon matrisinin birim matris olup olmadığını sınamaktadır. Test sonucunun anlamlı bulunması ($\chi^2(2145) = 8519.44$, $p < .001$), değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı korelasyonların bulunduğunu ve maddelerin birbirinden bağımsız olmadığını göstermektedir. Başka bir ifadeyle, Bartlett testi sonucu, veri setindeki değişkenlerin ortak faktörler altında toplanabilecek bir yapıya sahip olduğunu doğrulamaktadır.

Bu iki test birlikte değerlendirildiğinde, ölçek maddeleri arasında hem yeterli düzeyde ortak varyans bulunduğu hem de değişkenlerin anlamlı biçimde birbiriyle ilişkili olduğu görülmektedir. Dolayısıyla veri setinin açımlayıcı faktör analizi uygulanması için istatistiksel olarak uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca sonuçlar ölçeğin kuramsal bütünlüğünü ve bilgi düzeyini tutarlı ve uyumlu biçimde ölçebilme potansiyelini değerlendirmek amacıyla kullanılmasının metodolojik olarak yerinde olduğunu göstermektedir.

Tablo 8. KMO ve Bartlett Küresellik Testi Sonuçları

Test	İstatistik	Değer
Kaiser-Meyer-Olkin (KMO)	Örneklem Yeterlilik Katsayısı	0.922
Bartlett Küresellik Testi	Ki-kare (χ^2)	8519.435
	Serbestlik Derecesi (df)	2145
	Anlamlılık (p)	< .001

4.5.5. Yapı Geçerliği İncelemesi (Açımlayıcı Faktör Analizi: AFA)

Bu araştırmada geliştirilen ölçeğin yapı geçerliğini test etmek amacıyla Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) uygulanmıştır. Analizde, gözlenen değişkenler arasındaki ortak varyansı ortaya çıkarmayı hedefleyen ve gizil yapıları modellemeye imkân tanıyan Principal Axis Factoring (PAF) yöntemi tercih edilmiştir. Temel Bileşenler Analizi (PCA), veri indirgeme ve toplam varyansı maksimize etmeye odaklanan bir teknik olduğundan, bu çalışmanın kuramsal yapıyı sınama amacına uygun görülmemiştir.

Faktörlerin birbiriyle ilişkili olduğu varsayımından hareketle, faktörler arası korelasyona izin veren Direct Oblimin rotasyon yöntemi kullanılmıştır. Ölçeğin genel yapısının, birbiriyle ilişkili alt boyutları kapsayan bütüncül bir ölçüm aracına dayanması bu

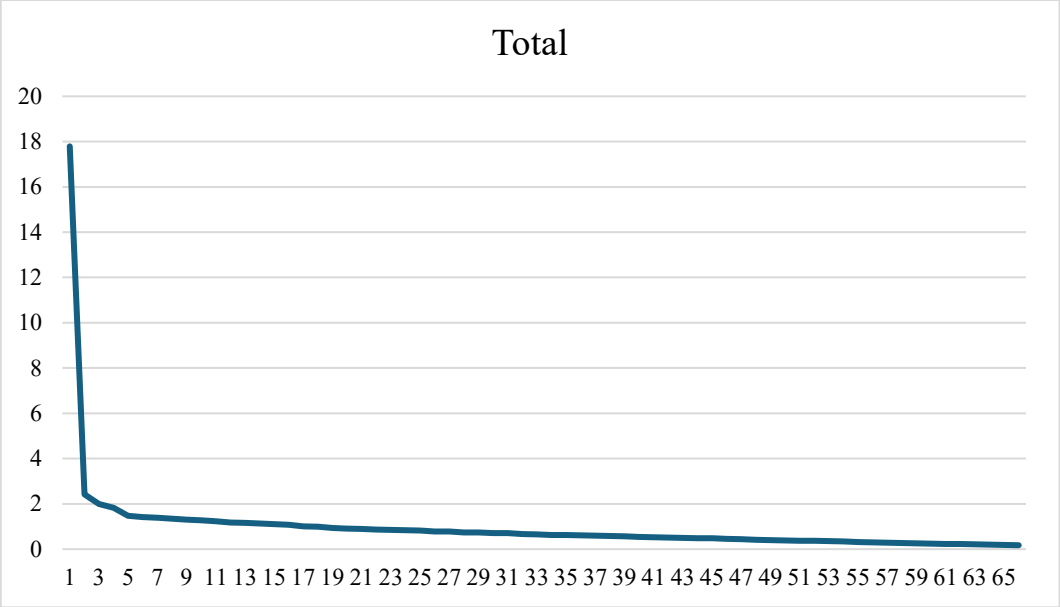
rotasyon tercihini desteklemektedir. Bu analizde elde edilen faktör yapısı, yeni alt boyutlar oluşturmak amacıyla değil; maddelerin ortak bir kuramsal yapıyı ne ölçüde temsil ettiğini, maddeler arası ilişkilerin tutarlılığını ve ölçeğin ölçmek istediği kavramı bütüncül olarak yansıtıp yansıtmadığını değerlendirmek amacıyla incelenmiştir. Bu yönüyle AFA, ölçeğin yapı geçerliğine ilişkin kanıt sunan bir ön analiz olarak ele alınmıştır.

Analiz sonuçları, özdeğeri 1'in üzerinde olan 17 faktörün toplam varyansın yaklaşık %47,3'ünü açıkladığını göstermektedir. Her ne kadar açıklanan toplam varyans oranı yeterli düzeyde olsa da elde edilen faktör yapısı incelendiğinde birkaç binişik madde bulunduğu ve oluşan faktörlerin, ölçek geliştirme sürecinde uzman görüşlerine dayalı olarak tanımlanan teorik alt boyutlarla örtüşmediği görülmüştür. Bununla birlikte, bu çalışmada açımlayıcı faktör analizinin amacı, ölçeği bu faktör yapısına göre yeniden yapılandırmak değil; maddeler arasındaki ilişkileri, veri yapısının tutarlılığını ve testin bir bütün olarak Matüridilik Bilgi Düzeyi alanını ölçme yeterliliğini incelemektir. Bu nedenle, çok faktörlü çözüm yorumlanabilir bir yapı sunmadığından, analiz sonuçları faktör sayısı üzerinden değil, ölçeğin genel yapısal özellikleri üzerinden değerlendirilmiştir.

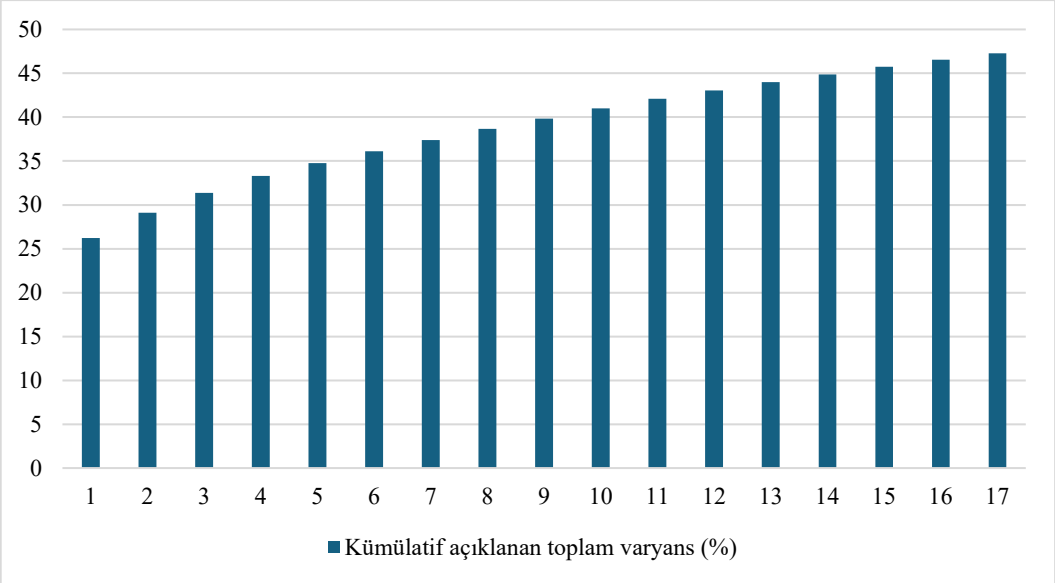
Maddelerin ortak varyans değerleri incelendiğinde, maddelerin büyük çoğunluğunun 0.30'un üzerinde olduğu, yalnızca üç maddenin (21, 26 ve 57) bu değerin altında kaldığı görülmüştür. Bu durum, maddelerin genel olarak ölçülen ortak yapıya yeterli ve anlamlı katkı sağladığını göstermektedir.

Yamaç-Birikinti Grafiği (Scree Plot) ve Paralel Analiz bulguları birlikte değerlendirildiğinde, Yamaç-Birikinti grafiğinde ilk bileşenden sonra keskin bir düşüş gözlenmekte olup dirsek noktası yaklaşık 3-4. bileşende belirginleşmektedir (Grafik 1). Paralel analiz ise hem ortalama hem de 95. yüzdelik dilim kriterine göre 16 faktör önermektedir. Ancak bu yüksek faktör sayısı, ölçeğe özgü veri yapısından (66 madde ve çok güçlü bir genel faktörün varlığı) kaynaklanan uzun bir özdeğer plato etkisiyle açıklanmakta olup, literatürde paralel analizin, madde sayısı yüksek ve baskın genel faktör içeren veri yapılarında aşırı faktör önerme eğilimi gösterebildiği bilinmektedir. Özellikle ilk faktörün özdeğerinin yaklaşık 17.79 olması ve toplam varyansın %27'sini tek başına açıklaması, ölçekte baskın bir genel faktörün varlığını güçlü bir şekilde ortaya koymaktadır (Grafik 2). Bu durum, maddelerin büyük kısmının ortak bir gizil yapı (Matüridilik Bilgi Düzeyi) etrafında toplandığını göstermektedir. Kaiser kriterinin önerdiği 17 faktör ve paralel analizin yüksek önerisi, olası alt boyutların varlığına işaret etse de Yamaç-Birikinti Grafiğinin dirsek noktası ile teorik beklentiler birlikte değerlendirildiğinde bu alt boyutların genel faktöre

gömülü olduğu anlaşılmaktadır. Sonuç olarak, ölçek, baskın bir genel faktör etrafında (Matüridilik Bilgi Düzeyi) örgütlenen, ağırlıklı olarak tek boyutlu (unidimensional) bir yapı sergilemektedir. Bu bulgular, ölçeğin genel test düzeyinde güçlü yapı geçerliğine sahip olduğunu desteklemektedir.

Şekil 1. Yamaç-Birikinti Grafiği (Scree Plot)

Şekil 2. Faktör Sayısına Göre Açıklanan Toplam Varyansın Kümülatif Dağılımı (%)

4.5.6. Tanımlayıcı İstatistikler

Araştırma kapsamında analizler, veri temizleme ve yanıt deseni kontrollerinin ardından 319 katılımcıdan elde edilen veriler üzerinden gerçekleştirilmiştir. Örneklemin

%65,5'i kadınlardan (n = 209), %34,5'i erkeklerden (n = 110) oluşmaktadır. Katılımcılar, farklı üniversitelerin ilahiyat fakültelerinde öğrenim görmekte olup örneklem çok sayıda üniversiteyi kapsayan heterojen bir yapıya sahiptir (Tablo 5.2). Ancak bazı üniversitelerdeki katılımcı sayılarının sınırlı olması nedeniyle, üniversite bazında karşılaştırmalı analizlere yer verilmemiştir. 40 numaralı madde olan "*Hz. Muhammed son peygamberdir.*" sorusu kontrol sorusu olarak kullanılmış betimsel analizlere dahil edilmemiştir.

Tablo 9. Cinsiyete Göre Katılımcı Kişi Sayısı

Cinsiyet	Katılımcı Kişi Sayısı	Oran
Erkek	110	34.5%
Kadın	209	65.5%
Toplam	319	100.0%

Tablo 10. Üniversitelere Göre Katılımcı Sayısı

Üniversite	Kişi Sayısı	Oran
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	58	18.2%
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	49	15.4%
Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	28	8.8%
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	26	8.2%
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	16	5.0%
Afyon Kocatepe Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	14	4.4%
Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	14	4.4%
Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	13	4.1%
Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	11	3.4%
Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	7	2.2%
Adıyaman Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	6	1.9%
Giresun Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	6	1.9%
Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	6	1.9%
Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	6	1.9%
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	5	1.6%
İstanbul Medeniyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	5	1.6%
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	5	1.6%
Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	4	1.3%
Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	4	1.3%
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi	4	1.3%
Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	3	0.9%
Ege Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	3	0.9%
Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	3	0.9%
Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	3	0.9%
Sinop Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	3	0.9%
Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	2	0.6%
Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	2	0.6%

Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	2	0.6%
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	2	0.6%
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	1	0.3%
Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	1	0.3%
Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	1	0.3%
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	1	0.3%
Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	1	0.3%
Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	1	0.3%
Kayseri Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	1	0.3%
Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	1	0.3%
Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	1	0.3%
Toplam	319	100.0%

Sınıf düzeyine göre dağılım incelendiğinde, katılımcıların büyük çoğunluğunun 4. sınıf öğrencilerinden (n = 213) oluştuğu görülmektedir. 1. sınıf öğrencileri (n = 86) örneklemde ikinci büyük grubu oluştururken, 2. ve 3. sınıflardaki katılımcı sayılarının oldukça sınırlı olduğu dikkati çekmektedir. Bu durum, sınıf düzeyine ilişkin bulgular yorumlanırken özellikle alt sınıflar için temkinli olunması gerektiğini göstermektedir.

Tablo 11. Sınıf Düzeyine Göre Katılımcı Sayısı

Sınıf	Katılımcı Sayısı	Oran
1. Sınıf	86	27.0%
2. Sınıf	6	1.9%
3. Sınıf	10	3.1%
4. Sınıf	213	66.8%
Kayıp veri	4	1.3%
Toplam	319	100.0%

Tablo'da katılımcıların Mâtürîdîlik bilgi düzeyine ilişkin ham toplam puanlarının betimleyici istatistikleri sunulmaktadır. Buna göre 319 katılımcının ham toplam puan ortalaması 49,20 olup standart sapma 13,87'dir. Puanların 1 ile 66 arasında değiştiği ve değişim aralığının 65 olduğu görülmektedir. Bu bulgular, katılımcılar arasında Mâtürîdîlik bilgisi bakımından belirgin bir farklılık bulunduğunu göstermektedir. Ham toplam puanlar, ölçeğin farklı sayıda maddeden oluşan alt boyutlarıyla karşılaştırma yapılabilmesini sağlamak amacıyla ayrıca 0-100 aralığında standardize edilerek analizlerde kullanılmıştır.

Tablo 12. Toplam Puan

Toplam Katılımcı Sayısı	Ortalama Puan	Ortanca Puan	Standart Sapma	Asgari Puan	Azami Puan	Değişim Aralığı
319	49.20	54	13.87	1	66	65

Genel bilgi puanı incelendiğinde, katılımcıların 100 üzerinden ortalama puanının 73,42 olduğu, puanların 1,49 ile 98,51 arasında değiştiği ve standart sapmanın 20,70 olduğu görülmektedir. Bu bulgular, katılımcılar arasında Matüridilik bilgisi açısından belirgin bir değişkenlik bulunduğunu göstermektedir. Toplam puan ve alt boyut puanları, farklı sayıda maddeden oluşmaları nedeniyle 0-100 aralığında standardize edilerek sunulmuştur; bu yaklaşım, alt boyutlar arasında karşılaştırılabilirliği artırmayı amaçlamaktadır.

Tablo 13. Alt Boyutlara Göre Bilme Düzeyi

Alt Boyut	Ortalama Puan	Ortanca Puan	Standart Sapma	Asgari Puan	Azami Puan	Değişim Aralığı
Mâtürîdîliği Tanıma Düzeyi	73.72	83.3	24.48	0	100	100
Bilgi Anlayışını Bilme Düzeyi	68.5	75.0	26.19	0	100	100
Varlık Anlayışını Bilme Düzeyi	82.55	100.0	28.32	0	100	100
Yorum Yöntemini Bilme Düzeyi	63.09	75.0	31.33	0	100	100
Tanrı Anlayışını Bilme Düzeyi	73.98	77.8	24.13	0	100	100
Peygamberlik Anlayışını Bilme Düzeyi	82.19	90.0	22.03	10	100	90
İlahi Kitap Anlayışını Bilme Düzeyi	81.66	100.0	25.25	0	100	100
Melek Anlayışını Bilme Düzeyi	81.76	80.0	24.25	0	100	100
İman-Küfür Anlayışını Bilme Düzeyi	70.91	80.0	25.9	0	100	100
Kader Anlayışını Bilme Düzeyi	67.87	75.0	26.86	0	100	100
Ahiret Anlayışını Bilme Düzeyi	69.03	80.0	32.21	0	100	100
Hilafet Anlayışını Bilme Düzeyi	58.62	75.0	34.11	0	100	100
Genel Puan	73.42	80.6	20.70	1.49	98.51	97.01

Genel bilgi puanı incelendiğinde, katılımcıların 100 üzerinden ortalama puanının 73,42, ortanca puanının 80,6 olduğu; puanların 1,49 ile 98,51 arasında değiştiği ve standart sapmanın 20,70 olduğu görülmektedir. Ortalama ile ortanca arasındaki fark, dağılımın yüksek puanlar lehine hafif çarpık bir yapı sergilediğine işaret etmekte; bu durum, katılımcıların önemli bir bölümünün Matüridilik bilgisi açısından yüksek performans gösterdiğini düşündürmektedir. Standart sapmanın görece yüksek olması ise katılımcılar arasında bilgi düzeyi bakımından belirgin bir heterojenlik bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Toplam puan ve alt boyut puanları, farklı sayıda maddeden oluşmaları nedeniyle 0-100 aralığında standardize edilerek sunulmuştur. Bu yaklaşım, alt boyutlar arasında doğrudan karşılaştırma yapılabilmesini mümkün kılmaktadır.

Alt boyutlara ilişkin tanımlayıcı istatistikler incelendiğinde, Varlık Anlayışını Bilme Düzeyi, Peygamberlik Anlayışını Bilme Düzeyi, Melek Anlayışını Bilme Düzeyi ve İlahi Kitap Anlayışını Bilme Düzeyi alt boyutlarında hem ortalama hem de ortanca puanların oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Özellikle Varlık ve İlahi Kitap alt boyutlarında ortanca puanların 100 olması, katılımcıların en az yarısının bu alanlarda tam puana ulaştığını göstermekte ve bu boyutlarda tavan etkisinin varlığına işaret etmektedir.

Buna karşılık Yorum Yöntemini Bilme Düzeyi, Hilafet Anlayışını Bilme Düzeyi ve kısmen Kader Anlayışını Bilme Düzeyi alt boyutlarında ortalama puanların görece daha düşük olduğu, ancak ortanca puanların ortalamadan daha yüksek değerler aldığı görülmektedir. Bu durum, söz konusu alt boyutlarda dağılımın alt uçta yoğunlaşan düşük puanlardan etkilendiğini, buna karşın katılımcıların önemli bir kısmının bu alanlarda da orta düzeyde bilgiye sahip olduğunu düşündürmektedir.

Standart sapma değerleri özellikle Yorum Yöntemi ve Hilafet alt boyutlarında daha yüksek olup, bu alanlarda katılımcılar arasında bilgi düzeyi açısından daha belirgin bir farklılaşma bulunduğuna işaret etmektedir. Ortalama-ortanca farklarının bu alt boyutlarda daha belirgin olması, dağılımın simetrik olmadığını ve bireysel bilgi düzeyleri arasında ayrışmanın güçlü olduğunu göstermektedir.

Sınıf düzeyine göre genel bilgi puanları incelendiğinde, üst sınıflara doğru ortalama puanların arttığı görülmektedir. Bu bulgu, ölçeğin eğitsel ilerlemeye duyarlı bir yapı sergilediğini ve öğrenim süresi arttıkça Matüridilik bilgi düzeyinin yükseldiğini göstermektedir. Cinsiyete göre yapılan karşılaştırmalarda ise erkek öğrencilerin ortalama puanlarının kadın öğrencilere kıyasla daha yüksek olduğu görülmekle birlikte, bu farkın nedenlerine ilişkin çıkarımlar ileri analizler kapsamında değerlendirilmelidir.

Genel olarak tanımlayıcı istatistikler, Matüridilik Bilgi Ölçeği'nin farklı bilgi düzeylerine sahip katılımcıları kapsayan hem ortalama hem de ortanca değerler açısından ayırt edici, varyansı yüksek ve analitik açıdan güçlü bir ölçüm dağılımı sunduğunu göstermektedir. Bu yapı, ölçeğin hem alt boyutlar hem de genel puan düzeyinde gerçekleştirilecek ileri psikometrik ve istatistiksel analizler için sağlam bir temel oluşturduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 14. Sınıflara Göre Bilme Düzeyi

Sınıf	Katılımcı Sayısı	Ortalama Puan	Std Sapma	Asgari Puan	Azami Puan
1. Sınıf	86	60.45	26.52	1.49	98.51
2. Sınıf	6	71.89	16.87	41.79	85.07
3. Sınıf	10	84.33	10.58	59.70	94.03
4. Sınıf	213	78.40	15.68	16.42	97.01
Kayıp Veri	4	62.31	12.39	52.24	77.61

Tablo 15. Cinsiyete Göre Bilme Düzeyi

Cinsiyet	Katılımcı Sayısı	Ortalama Puan	Std Sapma	Asgari Puan	Azami Puan
Erkek	110	78.72	16.28	11.94	98.51
Kadın	209	70.63	22.21	1.49	98.51

Tablo 16. Sınıflara ve Alt Boyutlara Göre Ortalama Bilme Düzeyi

Alt Boyut	1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf	4. Sınıf
Mâtürîdîliği Tanıma Düzeyi	61.24	61.11	85.00	78.95
Bilgi Anlayışını Bilme Düzeyi	52.47	72.92	88.75	74.06
Varlık Anlayışını Bilme Düzeyi	67.83	88.89	96.67	87.48
Yorum Yöntemini Bilme Düzeyi	43.90	58.33	65.00	70.89
Tanrı Anlayışını Bilme Düzeyi	61.76	68.52	87.78	78.56
Peygamber Anlayışını Bilme Düzeyi	71.86	78.33	88.00	86.29
Kitap Anlayışını Bilme Düzeyi	69.19	83.33	92.50	86.27
Melek Anlayışını Bilme Düzeyi	73.26	83.33	88.00	85.16
İman Anlayışını Bilme Düzeyi	61.86	70.00	80.00	74.55
Kader Anlayışını Bilme Düzeyi	55.23	79.17	80.00	72.18
Ahiret Anlayışını Bilme Düzeyi	53.95	70.00	84.00	74.84
Hilafet Anlayışını Bilme Düzeyi	41.57	50.00	65.00	65.96

Tablo 17. Cinsiyete ve Alt Boyutlara Göre Ortalama Bilme Düzeyi

Alt Boyut	Erkek	Kadın
Mâtürîdîliği Tanıma Düzeyi	79.55	70.65
Bilgi Anlayışını Bilme Düzeyi	70.57	67.40
Varlık Anlayışını Bilme Düzeyi	86.06	80.70
Yorum Yöntemini Bilme Düzeyi	66.82	61.12
Tanrı Anlayışını Bilme Düzeyi	79.39	71.13
Peygamber Anlayışını Bilme Düzeyi	86.73	79.81
Kitap Anlayışını Bilme Düzeyi	86.82	78.95
Melek Anlayışını Bilme Düzeyi	84.55	80.29
İman Anlayışını Bilme Düzeyi	78.18	67.08
Kader Anlayışını Bilme Düzeyi	72.05	65.67
Ahiret Anlayışını Bilme Düzeyi	79.64	63.44
Hilafet Anlayışını Bilme Düzeyi	69	52

4.5.7. Genel Değerlendirme

Bu çalışmada geliştirilen 67 maddelik Mâturîdîlik Bilgi Ölçeği, kapsamlı bir veri temizleme süreci ve çok yönlü ölçme-değerlendirme analizleri ile incelenmiştir. Öncelikle yanıt deseni analizleri sonucunda, ölçme amacını zedeleyebilecek düz yanıt verme, aşırı uç yanıt örüntüsü ve rastgele yanıt verme eğilimi gösteren katılımcılar incelenmiş gerekli görülenler veri setinden çıkarılmış; analizler 319 kişilik güvenilir bir örneklem üzerinden yürütülmüştür. Bu aşama, elde edilen bulguların ölçüm hatalarından arındırılmış biçimde yorumlanabilmesini sağlamıştır.

Madde güçlük indeksi (p) sonuçları, maddelerin büyük bir bölümünün kolay ve çok kolay düzeyde olduğunu göstermektedir. Bu dağılım, ölçeğin ileri düzey uzmanlık bilgisini ayırt etmeyi değil, Mâturîdîlik alanına ilişkin temel ve yaygın bilgi düzeyini ölçmeyi amaçladığını ortaya koymaktadır. Buna karşın, madde-toplam korelasyonları (r) ve üst-alt %27 grup analizleri (D-indeksi) birlikte değerlendirildiğinde, kolay maddelerin dahi yüksek ayırt edicilik gücüne sahip olduğu görülmüştür. Bu bulgu, maddelerin kolay olmalarına rağmen bilenle bilmeyeni ayırt edebildiğini ve testin ölçme gücünün zayıflamadığını göstermektedir.

Üst-alt grup karşılaştırmaları sonucunda, maddelerin büyük çoğunluğunda D-indekslerinin yüksek olduğu ve gruplar arası farkların istatistiksel olarak anlamlı bulunduğu görülmüştür. Bu durum, ölçeğin bilgi düzeyi düşük ve yüksek bireyleri ayırt etme kapasitesinin güçlü olduğunu ve maddelerin ölçme amacına hizmet ettiğini desteklemektedir. Sınırlı sayıda maddede ayırt edicilik düzeyinin görece düşük olması kelâm bu maddelerin içerik bakımından gözden geçirilmesiyle giderilebilecek bir durum olarak değerlendirilebilir.

Pilot uygulama sonucunda madde güçlüğü (p), madde ayırt ediciliği (r) ve D-indeksi değerleri birlikte değerlendirilerek, ölçme aracının ölçme-değerlendirme niteliğini zayıflatan maddeler belirlenmiştir. Analiz sonuçlarına göre bazı maddelerin düşük ayırt edicilik ve D-indeksi değerlerine sahip olduğu, ayrıca içerik bakımından kavramsal belirsizlik barındırdığı tespit edilmiştir. Bu kapsamda söz konusu maddelerin bir kısmı kapsam geçerliğini güçlendirmek amacıyla yeniden düzenlenmiş, ölçme amacına hizmet etmediği değerlendirilen maddeler ise ölçekten çıkarılmıştır. Yapılan revizyonlar sonucunda maddelerin hem istatistiksel göstergeler açısından daha işlevsel hâle geldiği hem de Mâtürîdî kelâm düşüncesini doğru ve açık biçimde yansıtacak şekilde içeriksel tutarlılığının artırıldığı

söylenebilir. Bu süreç, ölçeğin geçerlik ve güvenirliğini güçlendirmeye yönelik önemli bir aşama olarak değerlendirilmiştir.

Tablo 18. Madde Revizyon Durumu

Madde	Madde Metni	p Değeri	r	D-İndeksi	İşlem Yapılan Maddeler
1	Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, bir itikadî mezhep imamıdır.	0.93	0.22	0.10	Revize: Mâtürîdî kelâm ekolünün kurucu imamı aşağıdakilerden hangisidir?
2	Ebû Hanîfe'nin fikirleri, Mâtürîdî kelâm düşüncesine kaynaklık etmiştir.	0.85	0.37	0.30	Revize: Mâtürîdî kelâm düşüncesinin şekillenmesinde Ebû Hanîfe'nin itikadî fikirleri belirleyici bir rol oynamıştır.
5	Mâtürîdîliğe göre tekvin Allah'ın sıfatlarından biridir.	0.80	0.54	0.48	Çıkarıldı.
26	Mâtürîdîliğe göre Allah'ın sıfatları, zatının aynısıdır.	0.38	0.29	0.46	Revize: Mâtürîdîliğe göre Allah'ın sıfatları zâtından ayrı düşünülemez, ancak zâtının aynısı da değildir.
27	Mâtürîdîliğe göre tekvîn, ezelî bir sıfattır.	0.71	0.52	0.53	Revize: Mâtürîdîliğe göre tekvin sıfatı, Allah'ın fiillerine ilişkin ezelî bir sıfattır.
45	Mâtürîdîliğe göre melekler, Allah'ın emirlerini yerine getiren varlıklardır.	0.94	0.61	0.20	Çıkarıldı.
48	Mâtürîdîliğe göre cinler, insan zihninin bir kurgusu olup gerçekte var olmayan (sembolik) varlıklardır.	0.74	0.52	0.50	Revize: Mâtürîdîliğe göre cinler, hakiki varlıklar olarak kabul edilmez.
50	Mâtürîdîliğe göre imanda aslolan kalp ile tasdiktir.	0.82	0.37	0.34	Revize: Mâtürîdîliğe göre imanın aslı, kalp ile tasdiktir.
52	Mâtürîdîliğe göre günahlar, imanın özüne zarar vermez.	0.56	0.47	0.67	Çıkarıldı.
57	Mâtürîdîliğe göre insanın cüz'î iradesi zihnî bir fonksiyon olup yaratılmamıştır.	0.27	0.21	0.30	Çıkarıldı.

Ölçeğin iç tutarlılığına ilişkin bulgular da genel olarak oldukça olumludur. Genel test için hesaplanan KR-20 güvenirlik katsayısı (.953), ölçeğin çok yüksek düzeyde iç tutarlılığa sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Alt boyutlara ilişkin KR-20 değerlerinin .552 ile .799 arasında değişmesi, bilgi testlerinde güvenirliğin madde sayısına duyarlı olduğu dikkate alındığında kabul edilebilir ve beklenen bir durumdur. Özellikle Peygamberlik Anlayışını Bilme Düzeyi, Tanrı Anlayışını Bilme Düzeyi ve Âhiret Anlayışını Bilme Düzeyi alt

boyutlarının yüksek güvenirlik düzeyleri, bu alanların ölçek içinde tutarlı biçimde ölçülebildiğini göstermektedir.

Geçerlik analizleri kapsamında, ölçeğin kapsam geçerliği Lawshe yöntemi ve I-CVI ölçütleri ile güçlü biçimde desteklenmiş; yapı geçerliğine ilişkin bulgular ise faktör analizi yoluyla değerlendirilmiştir. Açımlayıcı faktör analizinde çok sayıda faktör elde edilmesine rağmen, Yamaç-Birikinti Grafiği (Scree Plot) ve Paralel Analiz sonuçları, ölçeğin esasen tek baskın genel faktör altında toplandığını göstermiştir. Bu durum, Mâturîdîlik bilgisinin ölçekte bütüncül bir yapı olarak ele alındığını ve genel test puanının yorumlanmasının metodolojik olarak daha uygun olduğunu ortaya koymaktadır.

Tanımlayıcı istatistikler incelendiğinde, genel bilgi puanının ve alt boyut puanlarının 0-100 aralığında standardize edilerek sunulması, farklı içerik alanlarının karşılaştırılabilirliğini artırmıştır. Sınıf düzeyi arttıkça ortalama bilgi puanlarının yükselmesi, ölçeğin eğitsel düzeye duyarlı bir yapı sergilediğini göstermektedir. Cinsiyet kırılımında gözlenen farklar ise ölçeğin farklı gruplarda işleyişine dair ileri analizler için önemli bir başlangıç noktası sunmaktadır.

Genel olarak elde edilen bulgular, Mâturîdîlik Bilgi Ölçeği'nin geçerli, güvenilir ve ayırt edici bir ölçme aracı olduğunu göstermektedir. Ölçek hem genel bilgi düzeyini hem de farklı alt boyutlara ilişkin bilgi alanlarını değerlendirmeye elverişli bir yapıya sahiptir. Bu yönüyle ölçeğin, ilahiyat alanında yapılacak nicel araştırmalarda ve karşılaştırmalı analizlerde kullanılabilecek güçlü bir ölçme aracı sunduğu söylenebilir.

4.6. Pilot-2 Uygulaması ve Analizleri

07/12/2025-31/12/2025 tarihleri arasında toplanan veriler, analiz amaçları doğrultusunda iki ayrı ve bağımsız veri seti hâlinde değerlendirilmiştir (Pilot-2: n = 346; Asıl Uygulama: n: 450).

Araştırma kapsamında elde edilen verilerin istatistiksel çözümlenmesinde R İstatistiksel Programlama Dili (sürüm 4.5.0) kullanılmıştır. İleri psikometrik analizler mirt paketi (Chalmers, 2012) ile yürütülmüştür. Veri analiz süreci şu adımlar izlenerek gerçekleştirilmiştir:

Veri Hazırlığı ve Temizleme: Pilot-2 örnekleminde (N = 346) "Hz. Muhammed son peygamberdir" maddesine yanlış yanıt veren katılımcıların çıkarılması ve genel veri temizliği R ortamında temel fonksiyonlar ve dplyr paketiyle yapılmıştır.

Betimsel İstatistikler ve Tanımlayıcı Bulgular: Katılımcıların genel Mâtürîdîlik bilgi puanları ve alt boyut puanlarına ilişkin aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri base R fonksiyonları kullanılarak hesaplanmıştır. Sosyodemografik ve akademik değişkenlere ilişkin frekans ve yüzde dağılımları yine R ortamında üretilmiştir.

Normallik Varsayımının Test Edilmesi: Grup karşılaştırmalarına geçilmeden önce, genel puan ve alt boyut puanlarının dağılım özellikleri Shapiro-Wilk normallik testi kullanılarak değerlendirilmiştir. Test sonuçları, incelenen değişkenlerin büyük çoğunluğunda normallik varsayımının sağlanmadığını göstermiştir.

Gruplar Arası Karşılaştırmalar: İki gruplu karşılaştırmalarda temel analiz yöntemi olarak parametrik olmayan Mann-Whitney U testi kullanılmıştır. Bulguların sağlamlığını değerlendirmek amacıyla, normallik varsayımı ihlal edilmesine rağmen Welch bağımsız örneklem t-testi sonuçları destekleyici analiz olarak raporlanmıştır. İkiden fazla grup içeren değişkenlerde Kruskal-Wallis testi uygulanmıştır. Kruskal-Wallis testinin anlamlı bulunduğu durumlarda, gruplar arasındaki ikili karşılaştırmalar Dunn post-hoc testi kullanılarak yapılmıştır. Bu analizler FSA paketinde yer alan dunnTest fonksiyonu aracılığıyla yürütülmüş; çoklu karşılaştırmalarda Tip I hata olasılığını kontrol etmek amacıyla Benjamini-Hochberg (BH) düzeltmesi uygulanmıştır.

Faktör Sayısının Belirlenmesi: Ölçeğin faktör yapısını değerlendirmek amacıyla paralel analiz ve Yamaç-Birikinti grafikleri psych paketi kullanılarak oluşturulmuştur.

Madde Tepki Kuramı (IRT) Analizleri: Maddelerin ayırt edicilik (a) ve zorluk (b) parametrelerinin tahmini ile testin ölçme hassasiyetini incelemek amacıyla iki parametreli lojistik model (2PL) mirt paketi kullanılarak uygulanmıştır. Ayrıca Test Bilgi Fonksiyonu hesaplanarak ölçeğin farklı bilgi düzeylerindeki ölçme duyarlılığı değerlendirilmiştir.

Yerel Bağımsızlık İncelemesi: Maddeler arası yerel bağımsızlık varsayımı, artık korelasyonlara dayalı Q3 istatistiği aracılığıyla mirt paketi kullanılarak test edilmiştir.

Diferansiyel Madde Fonksiyonu (DIF) Analizi: Ölçekte yer alan maddelerin gruplar arasında yanlılık içerip içermediğini belirlemek amacıyla çok gruplu IRT modeli altında DIF analizleri mirt paketi ile gerçekleştirilmiştir. Çoklu karşılaştırmalarda Tip I hata kontrolü için Benjamini-Hochberg (BH) düzeltmesi uygulanmıştır.

Grafikler: Paralel analiz grafikleri, Test Bilgi Fonksiyonu ve çalışmada yer alan diğer görseller ggplot2 ve mirt paketlerinin yerleşik fonksiyonları kullanılarak üretilmiştir.

Tüm analizler veriye dayalı olarak gerçekleştirilmiş; sonuçların yorumlanmasında doğrudan istatistiksel bulgular esas alınmış ve dış literatürden yönlendirici yorumlar eklenmemiştir.

Pilot-1'in ardından yapılan analizler sonucu sorular yeniden gözden geçirilmiş, 4 soru çıkarılmış ve 63 soru ile veri toplama aşaması yinelenmiştir. 346 kişiden oluşan Pilot-2 örnekleminde yine veriler analize başlanmadan temizlenmiştir. 39. madde olan "*Hz. Muhammed son peygamberdir*." sorusuna yanlış yanıt verenler veriden çıkarılmış ve diğer analizler 293 katılımcının verisi ile yapılmıştır.

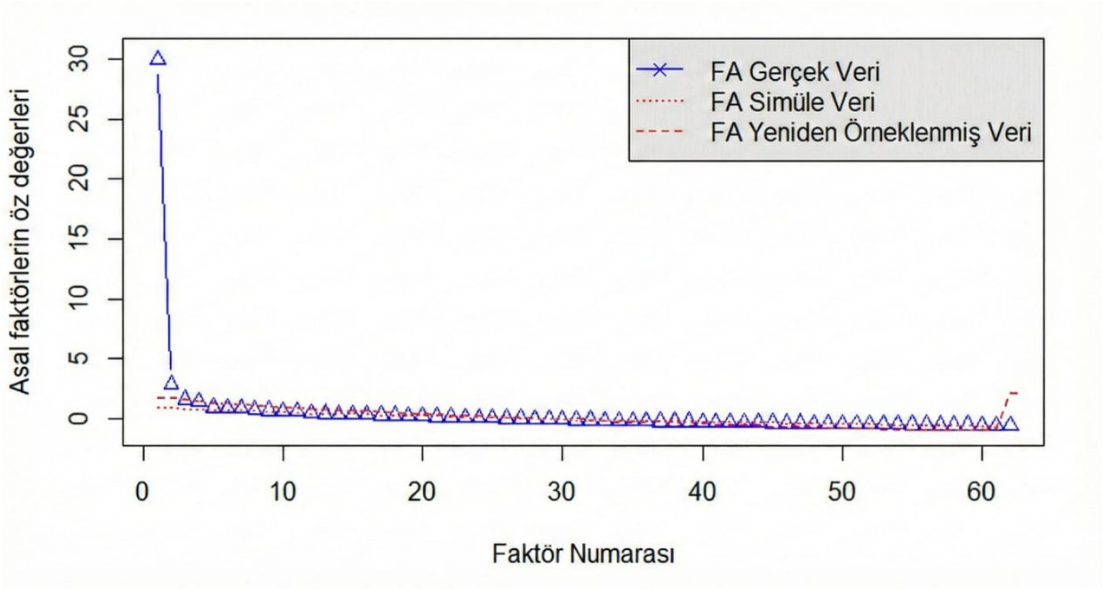
4.6.1. Faktör Sayısının Belirlenmesi (Paralel Analiz Yöntemi)

Faktör sayısının belirlenmesinde paralel analiz yöntemi esas alınmıştır. Bu yöntemde, her bir faktöre ait gerçek özdeğerler, rastgele üretilmiş veri setlerinden elde edilen simüle özdeğerlerle karşılaştırılmış; yalnızca gerçek özdeğerin simüle özdeğerden büyük olduğu faktörler analize dahil edilmiştir. Bu kritere göre ilk 11 faktör korunmuş, 12. faktör ise gerçek özdeğerinin simüle özdeğerin altında kalması nedeniyle analize dahil edilmemiştir (Tablo 1).

Paralel analiz sonuçları, ölçekte birden fazla faktörün istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, birinci faktörün özdeğeri diğer faktörlere kıyasla belirgin biçimde yüksektir. Bu bulgu, ölçeğin çok boyutlu bir içerik yapısına sahip olmakla birlikte, maddelerin büyük bölümünün baskın bir genel bilgi faktörü etrafında toplandığını göstermektedir (Şekil 1).

Tablo 19. Paralel Analiz Sonuçları (Gerçek ve Simüle Edilmiş Özdeğer)

Faktör	Gerçek Özdeğer	Simüle Özdeğer
1	29.98	0.91
2	2.83	0.84
3	1.57	0.79
4	1.34	0.74
5	0.90	0.70
6	0.84	0.65
7	0.81	0.61
8	0.68	0.57
9	0.65	0.54
10	0.60	0.50
11	0.55	0.46

Şekil 3. Yamaç-Birikinti Grafiği (Scree Plot)

4.6.2. Madde Tepki Kuramı (IRT) Temelli Analizler (Ayırt Edicilik ve Zorluk Parametreleri)

Bu bulgu doğrultusunda, ölçeğin özünde tek boyutlu (essentially unidimensional) bir yapı sergilediği kabul edilerek, maddelerin ölçüm özelliklerini daha ayrıntılı biçimde incelemek amacıyla Madde Tepki Kuramı (IRT) temelli analizlere geçilmiştir. IRT analizi, ölçeğin maddelerinin psikometrik özelliklerini katılımcı yetenek düzeyine göre modellemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, maddelerin hem ayırt edicilik hem de zorluk düzeylerini eşzamanlı olarak modelleyebilmek amacıyla iki parametreli lojistik model (2PL) kullanılmıştır. 2PL modeli, her bir maddenin (i) bireylerin gizil bilgi düzeylerini ne ölçüde ayırt edebildiğini (ayırt edicilik, a) ve (ii) maddenin hangi bilgi düzeyinde doğru yanıtlanma olasılığının %50'ye ulaştığını (zorluk, b) tahmin etmektedir.[216] 2PL modeline ait sınırlı bilgi uyum indeksleri, tek faktörlü modelin veriye iyi düzeyde uyum sağladığını göstermektedir (Tablo 2).

[216] Ronald K. Hambleton - Hariharan Swaminathan, *Item Response Theory: Principles and Applications*, (Boston: Kluwer-Nijhoff Publishing), 1985, 1-10.

Tablo 20. 2PL Modelin Sınırlı Bilgi Uyum İstatistikleri

İndeks	Değer
M2 (Sınırlı Bilgi χ^2)	2746.85
p	< 0.001
RMSEA	0.041 (90% GA: 0.038-0.045)
SRMSR	0.065
Tucker-Lewis Uyum İndeksi (TLI)	0.982
Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (CFI)	0.982

Tablo 21. 2PL Modeline Göre Madde Ayırt Edicilik (a) ve Zorluk (b) Parametreleri

Madde	a	b	Madde	a	b
Madde 53	3.15	-0.85	Madde 55	1.79	-1.25
Madde 16	3.07	-0.94	Madde 45	1.78	-1.21
Madde 27	2.62	-1.01	Madde 42	1.75	-0.21
Madde 26	2.60	-0.39	Madde 6	1.74	-0.33
Madde 58	2.55	-0.60	Madde 14	1.71	-0.54
Madde 15	2.49	-1.05	Madde 41	1.64	-1.02
Madde 44	2.47	-1.17	Madde 19	1.61	0.03
Madde 25	2.32	-0.51	Madde 40	1.60	-1.29
Madde 28	2.27	-0.50	Madde 61	1.60	0.03
Madde 57	2.25	-0.20	Madde 32	1.59	-1.05
Madde 10	2.23	-0.11	Madde 12	1.58	0.20
Madde 23	2.22	-0.96	Madde 60	1.55	-0.35
Madde 59	2.21	-0.66	Madde 3	1.53	0.27
Madde 56	2.20	0.26	Madde 5	1.51	-0.37
Madde 38	2.15	-0.79	Madde 24	1.51	-1.01
Madde 62	2.15	-0.07	Madde 30	1.50	-0.55
Madde 49	2.15	-1.00	Madde 36	1.46	-0.73
Madde 11	2.08	-0.07	Madde 21	1.43	-1.32
Madde 29	2.07	-1.02	Madde 22	1.40	-0.81
Madde 63	2.04	0.07	Madde 46	1.38	-0.11
Madde 35	2.03	-1.66	Madde 4	1.32	-0.09
Madde 34	1.94	-0.89	Madde 51	1.29	0.26
Madde 47	1.91	-0.13	Madde 17	1.19	-0.53
Madde 33	1.91	-1.05	Madde 9	1.17	-0.01
Madde 43	1.89	-1.29	Madde 2	1.17	-1.02
Madde 18	1.88	-0.71	Madde 54	1.15	-1.09
Madde 52	1.87	-1.08	Madde 8	01.09	-0.54
Madde 37	1.84	-1.40	Madde 20	1.00	0.37
Madde 13	1.84	-0.30	Madde 50	0.97	-1.25
Madde 31	1.83	-0.70	Madde 48	0.85	-1.62
Madde 7	1.79	-0.89	Madde 1	0.84	-3.58

Tablo 22. Ayırt Edicilik Parametreleri Dağılımı

Aralık	Madde Sayısı	Oran (%)
a ≥ 3.00	2	3.2
2.00 ≤ a < 3.00	19	30.6
1.50 ≤ a < 2.00	25	40.3
1≤a < 1.50	13	21.0
a < 1.00	3	4.8

Tablo 23. Zorluk Parametreleri Dağılımı

Aralık	Madde Sayısı	Oran (%)
b < -1.00	21	33.9
-1.00 ≤ b < 0	33	53.2
b ≥ 0	8	12.9

Tablo 3'te maddelere ait ayırt edicilik (a) ve zorluk (b) parametreleri özetlenmiştir. Tablo 4 ve Tablo 5'te ise ayırt edicilik ve zorluk parametrelerinin dağılımı verilmiştir. Ayırt edicilik parametrelerinin %33.9'unun 2.00 ve üzeri değerler alması, maddelerin üçte birinin yetenek düzeylerini güçlü biçimde ayrıştırdığını göstermektedir. En yüksek ayırt edicilik değerleri (a > 3.00), ölçeğin üst yetenek aralığında daha hassas ölçüm sağladığını ortaya koymaktadır. Düşük ayırt edicilik gösteren maddeler (a < 1.00) sınırlı sayıda olup, bu maddeler ölçeğin genel ayrışma gücünü zayıflatmamaktadır. Zorluk parametrelerinin %87.1'inin negatif değerler alması, maddelerin örneklem için görece kolay olduğunu doğrulamaktadır. En düşük b değerleri (örneğin madde 35: -1.662), çok düşük yetenek düzeyinde bile yüksek doğru yanıt olasılığına işaret etmektedir. Pozitif b değerleri taşıyan maddeler (n = 8), orta ve üst yetenek aralığını hedeflemekte olup, ölçeğin geniş yetenek dağılımını kapsaması açısından dengeli bir yapı sunduğu gözlenmiştir.

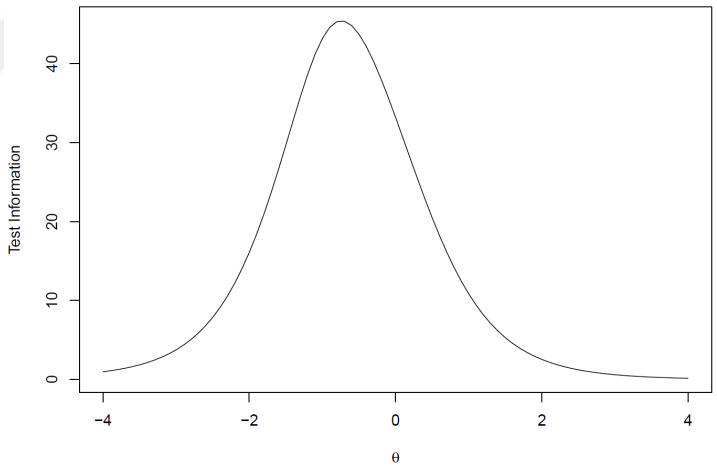
Yerel bağımsızlık varsayımı, madde çiftleri arasındaki Q3 artık korelasyonları üzerinden değerlendirilmiştir. Q3 değerleri .20'nin üzerinde olan madde çiftleri, potansiyel yerel bağımlılık açısından ayrıntılı biçimde incelenmiş; ancak bu maddeler otomatik olarak elenmemiştir. Nihai madde eleme kararları, Q3 değerleri ayırt edicilik (a) ve zorluk (b) parametreleri ile birlikte değerlendirilerek verilmiştir (Tablo 6).

Maddelerin uzman görüşü doğrultusunda hazırlanmış olması ve bazı maddelerin içerik açısından birbiriyle ilişkili biçimde yapılandırılması nedeniyle, yerel bağımsızlık varsayımını zorlayan (Q3 > .20) madde çiftleri doğrudan elenmemiştir. Genel olarak maddelerin ayırt edicilik parametrelerinin 1'in üzerinde olması ve zorluk parametrelerinin -2'nin altına düşmemesi, ölçme gücü açısından maddelerin büyük bölümünün yeterli

olduğunu göstermektedir. Bu değerlendirmeler doğrultusunda, ayırt edicilik düzeyi diğer maddelere kıyasla belirgin biçimde düşük olan Madde 48 dışında herhangi bir maddenin ölçekten çıkarılmasına gerek olmadığına karar verilmiştir.

Tablo 24. Yerel Bağımsızlık İhlali Gösteren Madde Çiftleri ve 2PL Parametreleri

Madde i	**a_i**	**b_i**	**Madde j**	**a_j**	**b_j**	**Q3**
Madde 15	2.49	-1.05	Madde 16	03.07	-0.94	0.41
Madde 46	1.38	-0.11	Madde 51	1.29	0.26	0.26
Madde 44	2.47	-1.17	Madde 45	1.78	-1.21	0.25
Madde 24	1.51	-1.01	Madde 27	2.62	-1.01	0.24
Madde 11	02.08	-0.07	Madde 13	1.84	-0.30	0.24
Madde 32	1.59	-1.05	Madde 33	1.91	-1.05	0.24
Madde 8	01.09	-0.54	Madde 21	1.43	-1.32	0.23
Madde 17	1.19	-0.53	Madde 18	1.88	-0.71	0.22
Madde 18	1.88	-0.71	Madde 19	1.61	0.03	0.22
Madde 2	1.17	-1.02	Madde 4	1.32	-0.09	0.22
Madde 38	2.15	-0.79	Madde 58	2.55	-0.60	0.21
Madde 48	0.85	-1.62	Madde 50	0.97	-1.25	0.21
Madde 58	2.55	-0.60	Madde 59	2.21	-0.66	0.20

Şekil 4. Test Bilgi Fonksiyonu (2PL Modeli)

Şekil 2'de sunulan Test Bilgi Fonksiyonu, ölçeğin ölçüm hassasiyetinin özellikle düşük ve orta bilgi düzeylerinde yoğunlaştığını göstermektedir. Bilgi fonksiyonunun tepe noktası yaklaşık olarak $\theta \approx -1$ ile 0 aralığında yer almakta olup, bu durum ölçeğin bilgi düzeyi düşük ve orta düzeyde olan bireyleri daha yüksek doğrulukla ayırt edebildiğine işaret etmektedir. Bilgi düzeyi arttıkça ($\theta > 1$) ve azaldıkça ($\theta < -3$) testin sağladığı bilginin kademeli olarak azaldığı görülmektedir.

Madde parametreleri, yerel bağımsızlık incelemeleri ve test bilgi fonksiyonu birlikte değerlendirildiğinde, ölçeğin genel ölçüm performansının güçlü olduğu ve maddelerin büyük bölümünün ölçme amacına uygun biçimde çalıştığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgular doğrultusunda Pilot-2 aşamasında elde edilen madde seti, bir sonraki aşamada gerçekleştirilecek doğrulayıcı analizler ve farklı gruplar arasında ölçme eşdeğerliğinin değerlendirilmesi için uygun görülmüştür.

4.6.3. Diferansiyel Madde Fonksiyonu (DIF) Analizleri (IRT-2PL)

Diferansiyel Madde Fonksiyonu (DIF) analizi, aynı örtük özellik (bilgi düzeyi) seviyesine sahip bireylerin, yalnızca ait oldukları grup farklılığı nedeniyle bir maddeyi sistematik olarak farklı yanıtlama olasılığına sahip olup olmadıklarını incelemek amacıyla uygulanmıştır. Bu kapsamda çalışmada, ölçeğin farklı gruplar arasında ölçme yanlılığı içerip içermediği değerlendirilmiştir.

Cinsiyete Göre DIF Analizi: Cinsiyet grupları arasındaki olası DIF, iki parametreli lojistik (2PL) çok gruplu Madde Tepki Kuramı (IRT) modeli altında test edilmiştir. Analizlerde, çoklu karşılaştırmalardan kaynaklanabilecek Tip I hata olasılığını kontrol altına almak amacıyla Benjamini-Hochberg (BH) yanlış keşif oranı (FDR) düzeltmesi uygulanmıştır. İlk tarama aşamasında yalnızca bir madde (Madde 5) için düzeltilmiş p-değerinin anlamlılık sınırına yaklaştığı görülmüş; ancak çapa maddeler (*anchor items*) kullanılarak yürütülen temizleme (*purification*) sonrası analizlerde, hiçbir madde için istatistiksel olarak anlamlı DIF bulgusuna ulaşılmamıştır (adj. $p < .05$). Bu sonuçlar, ölçeğin cinsiyete bağlı madde işleyişinde anlamlı bir yanlılık göstermediğine işaret etmektedir. Temizleme sürecinde çapa olarak belirlenen maddeler için parametreler sabit tutulduğundan, bu maddeler açısından DIF test istatistikleri (χ^2 ve p-değerleri) hesaplanmamış ve ilgili maddeler tabloda df = 0 olarak raporlanmıştır. Cinsiyete göre DIF analizine ilişkin ayrıntılı sonuçlar Tablo 7'de sunulmuştur.

Sınıf Düzeyine Göre DIF Analizi*:* Ölçeğin sınıf düzeylerine göre madde işleyişinde yanlılık içerip içermediği, alt sınıf (1. ve 2. sınıf) ve üst sınıf (3. ve 4. sınıf) grupları arasında yine 2PL çok gruplu IRT modeli kullanılarak test edilmiştir. İlk aşamada bazı maddeler ham p-değerleri bakımından DIF adayı olarak görünmüş olsa da BH düzeltmesi uygulandığında hiçbir maddenin istatistiksel olarak anlamlı DIF göstermediği belirlenmiştir. Anchor maddeler kullanılarak gerçekleştirilen temizleme (*purification*) sonrası analizlerde de bu bulgu korunmuş ve hiçbir madde için anlamlı DIF tespit edilmemiştir. Elde edilen sonuçlar,

ölçeğin sınıf düzeyleri arasında ölçme değişmezliğini sağladığını göstermektedir. Sınıf düzeyine göre DIF analizine ilişkin ayrıntılı bulgular Tablo 8'de yer almaktadır.

DIF Analizlerine Dahil Edilmeyen Değişkenler: Yaş değişkeni, sınıf düzeyi ile yüksek derecede örtüşmesi nedeniyle bilgi birikimini dolaylı olarak yansıtan ikincil bir gösterge olarak değerlendirilmiş ve ayrı bir DIF analizine dahil edilmemiştir. DIF analizleri, ölçülen yapıyla kavramsal olarak doğrudan ilişkili olmayan ve bilgi düzeyinden bağımsız olarak madde işleyişinde yanlılık oluşturma potansiyeli bulunan değişkenlerle sınırlandırılmıştır. Bu doğrultuda, cinsiyet ve sınıf düzeyi değişkenleri DIF analizlerine dahil edilmiş; üniversite ve fakülte gibi çok sayıda kategori içeren ve bazı gruplarda düşük gözlem sayısına sahip değişkenler ise çok gruplu IRT-DIF analizlerinin varsayımlarını zayıflatacağı gerekçesiyle analize dahil edilmemiştir.[217]

Tablo 25. Cinsiyete Göre Diferansiyel Madde İşleyişi (DIF) Sonuçları

Madde	χ^2 (İlk Tarama)	p (İlk Tarama)	p (BH)	χ^2 (Temizleme)	p (Temizleme)	p (BH) (Temizleme)
Madde 5	15.325	0.000	0.029	0.000		
Madde 63	12.381	0.002	0.064	0.000		
Madde 26	10.552	0.005	0.079	0.000		
Madde 58	10.824	0.004	0.079	0.000		
Madde 3	7.961	0.019	0.232	0.000		
Madde 15	7.513	0.023	0.241	0.000		
Madde 7	5.716	0.057	0.384	5.568	0.062	0.799
Madde 23	6.050	0.049	0.384	0.000		
Madde 24	5.564	0.062	0.384	5.835	0.054	0.799
Madde 61	5.742	0.057	0.384	6.149	0.046	0.799
Madde 22	5.002	0.082	0.424	4.885	0.087	0.799
Madde 45	5.043	0.080	0.424	5.432	0.066	0.799
Madde 4	4.795	0.091	0.434	4.881	0.087	0.799
Madde 2	3.762	0.152	0.665	3.303	0.192	0.896
Madde 41	3.497	0.174	0.665	3.438	0.179	0.896
Madde 42	3.404	0.182	0.665	3.537	0.171	0.896
Madde 53	3.590	0.166	0.665	3.684	0.158	0.896
Madde 60	3.186	0.203	0.700	3.255	0.196	0.896
Madde 12	3.055	0.217	0.708	2.963	0.227	0.896
Madde 16	2.776	0.250	0.741	3.050	0.218	0.896
Madde 49	2.764	0.251	0.741	2.938	0.230	0.896
Madde 1	2.401	0.301	0.840	2.388	0.303	0.896

[217] Hwanggyu Lim vd., "Detecting differential item functioning among multiple groups using IRT residual DIF framework", *Journal of Educational Measurement* 61(2024), 656-681. https://doi.org/10.1111/jedm.12415

Madde 30	2.331	0.312	0.840	2.425	0.298	0.896
Madde 28	2.229	0.328	0.842	2.267	0.322	0.896
Madde 32	2.160	0.340	0.842	2.190	0.335	0.896
Madde 8	1.963	0.375	0.848	1.985	0.371	0.896
Madde 10	1.919	0.383	0.848	2.020	0.364	0.896
Madde 47	2.059	0.357	0.848	2.086	0.352	0.896
Madde 14	1.363	0.506	0.854	1.419	0.492	0.896
Madde 17	1.550	0.461	0.854	1.458	0.482	0.896
Madde 25	1.798	0.407	0.854	1.902	0.386	0.896
Madde 36	1.533	0.465	0.854	1.759	0.415	0.896
Madde 40	1.426	0.490	0.854	1.424	0.491	0.896
Madde 48	1.301	0.522	0.854	1.324	0.516	0.896
Madde 50	1.488	0.475	0.854	1.486	0.476	0.896
Madde 54	1.586	0.452	0.854	1.620	0.445	0.896
Madde 55	1.392	0.499	0.854	1.307	0.520	0.896
Madde 56	1.295	0.523	0.854	1.142	0.565	0.896
Madde 27	1.079	0.583	0.904	1.123	0.570	0.896
Madde 31	1.112	0.573	0.904	1.101	0.577	0.896
Madde 6	0.824	0.662	0.906	0.886	0.642	0.896
Madde 9	0.717	0.699	0.906	0.770	0.680	0.896
Madde 11	0.701	0.704	0.906	1.018	0.601	0.896
Madde 18	0.309	0.857	0.906	0.331	0.847	0.896
Madde 19	0.262	0.877	0.906	0.350	0.839	0.896
Madde 20	0.400	0.819	0.906	0.527	0.768	0.896
Madde 21	0.722	0.697	0.906	0.879	0.644	0.896
Madde 29	0.743	0.690	0.906	0.681	0.712	0.896
Madde 33	0.669	0.716	0.906	0.731	0.694	0.896
Madde 34	0.462	0.794	0.906	0.467	0.792	0.896
Madde 35	0.482	0.786	0.906	0.480	0.787	0.896
Madde 37	0.264	0.876	0.906	0.202	0.904	0.938
Madde 38	0.273	0.872	0.906	0.358	0.836	0.896
Madde 43	0.382	0.826	0.906	0.383	0.826	0.896
Madde 44	0.784	0.676	0.906	0.788	0.674	0.896
Madde 46	0.434	0.805	0.906	0.556	0.757	0.896
Madde 51	0.362	0.834	0.906	0.348	0.840	0.896
Madde 52	0.790	0.674	0.906	0.823	0.663	0.896
Madde 57	0.505	0.777	0.906	0.572	0.751	0.896
Madde 62	0.320	0.852	0.906	0.478	0.788	0.896
Madde 59	0.114	0.944	0.960	0.106	0.948	0.966
Madde 13	0.034	0.983	0.983	0.059	0.971	0.971

Tablo 26. Sınıf Düzeyine Göre Diferansiyel Madde İşleyişi (DIF) Sonuçları

Madde	χ^2 (İlk Tarama)	p (İlk Tarama)	p (BH)	χ^2 (Temizleme)	p (Temizleme)	p (BH) (Temizleme)
Madde 4	29.052	0.000	0.000	0.000		
Madde 48	18.912	0.000	0.002	0.000		
Madde 50	19.684	0.000	0.002	0.000		
Madde 59	16.417	0.000	0.004	0.000		
Madde 3	11.470	0.003	0.039	0.000		
Madde 25	10.192	0.006	0.062	9.289	0.010	0.219
Madde 42	9.331	0.009	0.082	8.317	0.016	0.219
Madde 2	8.813	0.012	0.093	9.262	0.010	0.219
Madde 55	7.858	0.020	0.133	8.675	0.013	0.219
Madde 15	7.634	0.022	0.134	7.185	0.028	0.243
Madde 6	6.654	0.036	0.182	5.439	0.066	0.355
Madde 8	6.819	0.033	0.182	6.519	0.038	0.243
Madde 41	6.206	0.045	0.207	7.083	0.029	0.243
Madde 58	6.096	0.047	0.207	6.858	0.032	0.243
Madde 18	5.552	0.062	0.238	5.006	0.082	0.355
Madde 38	5.650	0.059	0.238	6.488	0.039	0.243
Madde 17	5.012	0.082	0.293	4.550	0.103	0.384
Madde 29	4.741	0.093	0.317	5.050	0.080	0.355
Madde 24	4.387	0.112	0.324	4.841	0.089	0.355
Madde 30	4.387	0.112	0.324	3.690	0.158	0.492
Madde 44	4.435	0.109	0.324	4.991	0.082	0.355
Madde 43	3.752	0.153	0.425	3.886	0.143	0.492
Madde 10	3.336	0.189	0.500	2.970	0.226	0.609
Madde 11	2.814	0.245	0.542	3.701	0.157	0.492
Madde 21	3.080	0.214	0.542	2.360	0.307	0.615
Madde 26	2.840	0.242	0.542	2.054	0.358	0.657
Madde 45	2.711	0.258	0.542	2.117	0.347	0.657
Madde 49	2.990	0.224	0.542	2.425	0.297	0.615
Madde 57	2.748	0.253	0.542	2.022	0.364	0.657
Madde 13	2.560	0.278	0.565	2.376	0.305	0.615
Madde 52	2.438	0.295	0.581	2.948	0.229	0.609
Madde 9	2.122	0.346	0.584	2.795	0.247	0.609
Madde 19	1.969	0.374	0.584	1.406	0.495	0.737
Madde 22	2.099	0.350	0.584	1.833	0.400	0.700
Madde 27	2.284	0.319	0.584	2.990	0.224	0.609
Madde 35	2.078	0.354	0.584	2.766	0.251	0.609
Madde 37	2.066	0.356	0.584	2.514	0.284	0.615
Madde 54	2.259	0.323	0.584	2.685	0.261	0.609
Madde 62	2.007	0.367	0.584	1.386	0.500	0.737
Madde 7	1.890	0.389	0.593	1.542	0.463	0.737

Madde 32	1.653	0.438	0.651	1.090	0.580	0.758
Madde 46	1.603	0.449	0.651	1.028	0.598	0.758
Madde 47	1.485	0.476	0.660	1.446	0.485	0.737
Madde 60	1.524	0.467	0.660	1.318	0.517	0.738
Madde 12	1.376	0.503	0.681	0.947	0.623	0.758
Madde 16	1.237	0.539	0.693	0.876	0.645	0.762
Madde 20	1.262	0.532	0.693	1.090	0.580	0.758
Madde 31	1.212	0.546	0.693	1.594	0.451	0.737
Madde 63	1.062	0.588	0.732	1.386	0.500	0.737
Madde 5	0.980	0.613	0.736	1.282	0.527	0.738
Madde 14	0.972	0.615	0.736	1.014	0.602	0.758
Madde 34	0.864	0.649	0.761	0.966	0.617	0.758
Madde 51	0.759	0.684	0.788	0.396	0.821	0.907
Madde 53	0.617	0.735	0.830	0.851	0.654	0.762
Madde 56	0.434	0.805	0.893	0.227	0.893	0.926
Madde 28	0.264	0.876	0.955	0.190	0.909	0.926
Madde 23	0.223	0.894	0.957	0.478	0.787	0.900
Madde 40	0.173	0.917	0.964	0.382	0.826	0.907
Madde 61	0.114	0.945	0.977	0.194	0.908	0.926
Madde 33	0.055	0.973	0.985	0.237	0.888	0.926
Madde 36	0.029	0.985	0.985	0.075	0.963	0.963

4.6.4. Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA)

Pilot-2 kalibrasyon aşamasında elde edilen bulgular doğrultusunda ölçeğin faktör yapısını doğrulamak amacıyla Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) gerçekleştirilmiştir. Analizler, ikili (0-1) puanlanan maddelerin yapısına uygun olarak DWLS (Diagonally Weighted Least Squares) kestirim yöntemi kullanılarak yürütülmüştür. Analizler, 39. maddenin pilot analizlerde varyans göstermemesi (sadece doğru yanıtlayan katılımcıların örnekleme alınması) nedeniyle modelden çıkarılması sonrasında kalan 62 madde üzerinden gerçekleştirilmiştir (N = 293).[218]

DFA modeli, ölçeğin baskın tek bir genel bilgi faktörü (G) etrafında yapılandığı varsayımına dayalı olarak kurulmuştur. Kuramsal çerçeveye uygun biçimde maddeler; Mâtürîdîliği Tanıma Düzeyi, Bilgi Anlayışını Bilme Düzeyi, Varlık Anlayışını Bilme Düzeyi, Yorum Yöntemini Bilme Düzeyi, Tanrı Anlayışını Bilme Düzeyi, Peygamberlik Anlayışını Bilme Düzeyi, İlahi Kitap Anlayışını Bilme Düzeyi, Melek Anlayışını Bilme Düzeyi, İman Anlayışını Bilme Düzeyi, Kader Anlayışını Bilme Düzeyi, Ahiret Anlayışını

[218] Timothy A. Brown, *Confirmatory factor analysis for applied research* (New York: Guilford Press, 2. Basım, 2015), 103-138.

Bilme Düzeyi ve Hilafet Anlayışını Bilme Düzeyi olmak üzere 12 içerik alanı (alt boyut) altında gruplanmış, bu alt boyutların ise ikinci düzeyde genel faktöre (G) yüklendiği hiyerarşik bir yapı test edilmiştir. Alt boyutlar arası kovaryanslar serbest bırakılmıştır.

DFA sonucunda elde edilen uyum indeksleri, modelin veriye çok iyi düzeyde uyum sağladığını göstermektedir (CFI = 0.989; TLI = 0.988; RMSEA = 0.015, %90 GA = 0.006-0.021; SRMR = 0.066). Bu bulgular, ölçüm modelinin sağlam ve iyi tanımlanmış bir yapıya sahip olduğuna işaret etmektedir (Tablo 9).

Tablo 27. Doğrulayıcı Faktör Analizi Uyum İndeksleri

Uyum İndeksi	**Değer**
Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (CFI)	0.989
Tucker-Lewis Uyum İndeksi (TLI)	0.988
Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü (RMSEA)	0.015
RMSEA için %90 Güven Aralığı	0.006 - 0.021
RMSEA ≤ 0.05 hipotezi için p-değeri	1.000
Standartlaştırılmış Artıkların Ortalama Karekökü (SRMR)	0.066

Faktör Yükleri

Birinci düzey DFA sonuçları incelendiğinde, referans gösterge olarak sabitlenen maddeler dışındaki tüm maddelerin kendi alt boyutlarına pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı biçimde yüklendiği görülmektedir ($p < .001$). Bazı maddelerde standart hata, z ve p değerlerinin raporlanmaması, bu maddelerin gizil değişkenlerin ölçeklendirilmesi amacıyla referans gösterge olarak sabitlenmiş olmasından kaynaklanmaktadır ve DFA uygulamalarında standart bir yaklaşımdır. Faktör yüklerinin büyüklüğü, her bir alt boyutun kendi içinde tutarlı bir yapı sergilediğini göstermektedir (Tablo 10).

Tablo 28. Birinci Düzey (Alt Boyut) DFA Faktör Yükleri (λ, SE, z, p)

Alt Boyut	Madde	Faktör Yükü (λ)	Std. Hata	z	p
Mâtürîdîliği Tanıma Düzeyi	Madde 1	2.585	-	-	-
Mâtürîdîliği Tanıma Düzeyi	Madde 2	2.909	0.300	3.753	0.000
Mâtürîdîliği Tanıma Düzeyi	Madde 3	3.077	0.284	4.194	0.000
Mâtürîdîliği Tanıma Düzeyi	Madde 4	2.867	0.268	4.139	0.000
Mâtürîdîliği Tanıma Düzeyi	Madde 5	3.320	0.299	4.294	0.000
Bilgi Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 6	2.033	-	-	-
Bilgi Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 7	2.174	0.106	10.089	0.000
Bilgi Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 8	1.714	0.089	9.513	0.000
Bilgi Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 9	1.636	0.073	10.994	0.000
Bilgi Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 10	2.129	0.068	15.458	0.000
Bilgi Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 11	2.099	0.088	11.726	0.000
Bilgi Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 12	1.805	0.103	8.646	0.000
Bilgi Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 13	2.062	0.084	12.118	0.000
Varlık Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 14	1.178	-	-	-
Varlık Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 15	1.459	0.102	12.197	0.000
Varlık Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 16	1.529	0.132	9.872	0.000
Yorum Yöntemini Bilme Düzeyi	Madde 17	2.316	-	-	-
Yorum Yöntemini Bilme Düzeyi	Madde 18	3.005	0.120	10.786	0.000
Yorum Yöntemini Bilme Düzeyi	Madde 19	2.519	0.106	10.285	0.000
Yorum Yöntemini Bilme Düzeyi	Madde 20	1.963	0.101	8.406	0.000
Yorum Yöntemini Bilme Düzeyi	Madde 21	0.783	-	-	-
Yorum Yöntemini Bilme Düzeyi	Madde 22	0.704	0.082	10.987	0.000
Tanrı Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 23	0.929	0.127	9.370	0.000
Tanrı Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 24	0.759	0.103	9.412	0.000
Tanrı Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 25	0.873	0.104	10.741	0.000
Tanrı Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 26	0.892	0.114	10.006	0.000
Tanrı Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 27	0.975	0.156	7.994	0.000
Tanrı Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 28	0.865	0.116	9.509	0.000
Tanrı Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 29	0.908	0.174	6.659	0.000
Peygamberlik Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 30	1.488	-	-	-
Peygamberlik Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 31	1.626	0.092	11.879	0.000
Peygamberlik Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 32	1.568	0.108	9.769	0.000
Peygamberlik Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 33	1.717	0.095	12.158	0.000
Peygamberlik Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 34	1.700	0.110	10.373	0.000
Peygamberlik Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 35	1.886	0.118	10.754	0.000
Peygamberlik Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 36	1.465	0.109	9.020	0.000
Peygamberlik Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 37	1.768	0.133	8.956	0.000
Peygamberlik Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 38	1.752	0.105	11.265	0.000

İlahi Kitap Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 40	1.062	-	-	-
İlahi Kitap Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 41	1.031	0.119	8.148	0.000
İlahi Kitap Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 42	0.988	0.104	8.937	0.000
İlahi Kitap Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 43	1.159	0.098	11.162	0.000
Melek Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 44	1.422	-	-	-
Melek Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 45	1.234	0.059	14.759	0.000
Melek Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 46	1.012	0.059	12.133	0.000
Melek Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 47	1.130	0.064	12.341	0.000
İman Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 48	1.744	-	-	-
İman Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 49	2.869	0.238	6.912	0.000
İman Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 50	1.944	0.263	4.240	0.000
İman Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 51	2.076	0.200	5.947	0.000
Kader Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 52	1.926	-	-	-
Kader Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 53	2.233	0.095	12.164	0.000
Kader Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 54	1.420	0.103	7.147	0.000
Ahiret Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 55	0.839	-	-	-
Ahiret Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 56	0.775	0.097	9.475	0.000
Ahiret Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 57	0.811	0.129	7.497	0.000
Ahiret Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 58	0.911	0.085	12.803	0.000
Ahiret Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 59	0.860	0.076	13.439	0.000
Hilafet Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 60	1.088	-	-	-
Hilafet Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 61	1.009	0.082	11.311	0.000
Hilafet Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 62	1.170	0.087	12.331	0.000
Hilafet Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 63	1.109	0.076	13.376	0.000

İkinci düzey DFA'da, maddelerin genel faktör (G) üzerindeki standartlaştırılmamış yükleri incelenmiştir (Tablo 11). Bulgular, *Mâtürîdîliği Tanıma Düzeyi, Yorum Yöntemini Bilme Düzeyi ve Bilgi Anlayışını Bilme Yöntemi* alt boyutlarına ait maddelerin genel faktörle istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif ilişkiler sergilediğini ortaya koymaktadır. Buna karşılık, diğer alt boyut maddelerinde, genel faktöre ilişkin yüklerin düşük ve istatistiksel olarak anlamsız olduğu gözlenmiştir ($p > .05$).

Ancak bu durum, ilgili maddelerin kendi alt boyutları altında güçlü ve anlamlı yükler göstermesi nedeniyle, ölçeğin içerik geçerliğini zedeleyecek bir problem olarak değerlendirilmemiştir. Bu maddelerin genel faktöre zayıf katkı sunması, ölçeğin çok boyutlu bilgi alanlarını kapsayan yapısıyla tutarlı olup, tek bir bilişsel eksene indirgenmeyen kavramsal zenginliğini yansıtmaktadır.

Tablo 29. Genel Faktöre Ait Standartlaştırılmamış Madde Faktör Yükleri (DFA)

Madde	Faktör Yükü (λ)	Std. Hata	z	p
Madde 1	1.000	0.000		
Madde 2	1.112	0.325	3.418	0.001
Madde 3	1.179	0.305	3.861	0.000
Madde 4	1.096	0.302	3.624	0.000
Madde 5	1.283	0.301	4.261	0.000
Madde 6	0.751	0.337	2.228	0.026
Madde 7	0.794	0.331	2.396	0.017
Madde 8	0.630	0.273	2.305	0.021
Madde 9	0.602	0.267	2.255	0.024
Madde 10	0.783	0.339	2.310	0.021
Madde 11	0.767	0.322	2.383	0.017
Madde 12	0.656	0.276	2.377	0.017
Madde 13	0.757	0.321	2.355	0.019
Madde 14	0.364	0.491	0.741	0.459
Madde 15	0.445	0.589	0.755	0.450
Madde 16	0.461	0.612	0.753	0.452
Madde 17	0.876	0.296	2.958	0.003
Madde 18	1.136	0.372	3.053	0.002
Madde 19	0.952	0.316	3.013	0.003
Madde 20	0.740	0.249	2.979	0.003
Madde 21	0.103	0.559	0.184	0.854
Madde 22	0.090	0.506	0.177	0.859
Madde 23	0.131	0.664	0.197	0.844
Madde 24	0.106	0.541	0.196	0.845
Madde 25	0.118	0.622	0.190	0.850
Madde 26	0.123	0.636	0.193	0.847
Madde 27	0.143	0.706	0.203	0.839
Madde 28	0.122	0.617	0.198	0.843
Madde 29	0.138	0.671	0.206	0.837
Madde 30	-0.522	0.841	-0.620	0.535
Madde 31	-0.565	0.904	-0.625	0.532
Madde 32	-0.543	0.862	-0.630	0.529
Madde 33	-0.599	0.959	-0.624	0.532
Madde 34	-0.588	0.937	-0.628	0.530
Madde 35	-0.658	1.061	-0.621	0.535
Madde 36	-0.506	0.806	-0.627	0.530
Madde 37	-0.608	0.968	-0.629	0.530
Madde 38	-0.609	0.970	-0.628	0.530

Madde 40	-0.287	0.781	-0.368	0.713
Madde 41	-0.267	0.750	-0.356	0.722
Madde 42	-0.277	0.750	-0.369	0.712
Madde 43	-0.308	0.843	-0.365	0.715
Madde 44	-0.429	1.001	-0.428	0.668
Madde 45	-0.367	0.867	-0.423	0.672
Madde 46	-0.304	0.712	-0.426	0.670
Madde 47	-0.346	0.811	-0.427	0.669
Madde 48	-0.660	0.786	-0.840	0.401
Madde 49	-1.085	1.259	-0.862	0.389
Madde 50	-0.716	0.782	-0.917	0.359
Madde 51	-0.786	0.915	-0.859	0.390
Madde 52	-0.685	1.010	-0.678	0.498
Madde 53	-0.805	1.215	-0.663	0.507
Madde 54	-0.492	0.722	-0.682	0.495
Madde 55	-0.063	0.724	-0.087	0.931
Madde 56	-0.070	0.662	-0.105	0.916
Madde 57	-0.079	0.702	-0.112	0.911
Madde 58	-0.076	0.777	-0.098	0.922
Madde 59	-0.069	0.736	-0.093	0.926
Madde 60	0.315	0.479	0.657	0.511
Madde 61	0.288	0.433	0.666	0.506
Madde 62	0.333	0.504	0.660	0.509
Madde 63	0.321	0.491	0.654	0.513

Alt boyutların genel faktöre yükleri incelendiğinde (Tablo 12), tüm alt boyutların genel bilgi faktörüyle yüksek, pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı ilişkilere sahip olduğu görülmektedir ($p < .001$). Standartlaştırılmış faktör yükleri 0.806 ile 0.980 arasında değişmektedir. En yüksek katkıyı *Kader Anlayışını Bilme Düzeyi, İlahi Kitap Anlayışını Bilme Düzeyi, Peygamberlik Anlayışını Bilme Düzeyi ve İman Anlayışını Bilme Düzeyi* alt boyutları sunarken; *Mâtürîdîliği Tanıma Düzeyi* alt boyutu görece daha düşük, ancak yine de kabul edilebilir düzeyde bir yük değeri göstermektedir. Bu sonuçlar, Mâtürîdîlik Bilgi Ölçeği'nin farklı bilgi alanlarını kapsayan ancak baskın bir genel bilgi yapısı etrafında bütünleşen bir ölçüm modeli sunduğunu göstermektedir.

Tablo 30. İkinci Düzey DFA Sonuçları: Alt Boyutların Genel Faktöre Yükleri

Alt Boyut	Yük (λ)	Std Faktör Yükü (λ)	Std. Hata	z	p
Kader Anlayışını Bilme Düzeyi	1.930	0.980	0.138	13.961	0.000
İlahi Kitap Anlayışını Bilme Düzeyi	1.931	0.978	0.139	13.919	0.000
Peygamberlik Anlayışını Bilme Düzeyi	1.781	0.967	0.128	13.895	0.000
İman Anlayışını Bilme Düzeyi	1.855	0.965	0.134	13.858	0.000
Melek Anlayışını Bilme Düzeyi	1.862	0.962	0.135	13.829	0.000
Tanrı Anlayışını Bilme Düzeyi	1.788	0.956	0.130	13.803	0.000
Ahiret Anlayışını Bilme Düzeyi	1.727	0.951	0.127	13.605	0.000
Yorum Yöntemini Bilme Düzeyi	1.653	0.945	0.121	13.607	0.000
Varlık Anlayışını Bilme Düzeyi	1.684	0.941	0.123	13.740	0.000
Hilafet Anlayışını Bilme Düzeyi	1.699	0.916	0.125	13.599	0.000
Bilgi Anlayışını Bilme Düzeyi	1.572	0.905	0.116	13.509	0.000
Mâtürîdîliği Tanıma Düzeyi	1.000	0.806	0.000		

Genel olarak DFA bulguları, Mâtürîdîlik Bilgi Ölçeği'nin çok boyutlu bir içerik yapısına sahip olmakla birlikte, bu boyutların güçlü ve baskın bir genel bilgi faktörü altında bütünleştiğini göstermektedir. Metodolojik açıdan bu bulgu, Mâtürîdîliğin parçalı bir bilgi yığını değil, her bir parçasının (sıfatlar, kader, nübüvvet) diğeriyle organik olarak bağlandığı bütüncül bir düşünce sistemi olduğunun istatistiksel kanıtıdır. Elde edilen uyum indeksleri, faktör yükleri ve alt boyut-genel faktör ilişkileri birlikte değerlendirildiğinde, ölçeğin yapı geçerliğinin yüksek olduğu ve Mâtürîdîlik bilgi düzeyini güvenilir ve tutarlı biçimde ölçtüğü sonucuna ulaşılmıştır.

5. VERİLERİN TOPLANMASI VE ANALİZİ

5.1. Veri Toplama Süreci

Pilot-2 (Kalibrasyon) ve Asıl Uygulama süreçleri kapsamında veri toplama işlemleri 07/12/2025-31/12/2025 tarihleri arasında eş zamanlı olarak yürütülmüştür. Veri toplama süreci 31/12/2025 tarihinde tamamlandıktan sonra, elde edilen veriler analiz amaçları doğrultusunda iki ayrı ve bağımsız veri seti hâlinde ayrıştırılmıştır. Asıl Uygulama veri seti, Pilot-2 verilerinden tamamen bağımsız olarak, kalibrasyon sürecinde kullanılmayan katılımcılardan oluşan ayrı bir örneklem üzerinden analiz edilmiştir.[219] Bu iki veri setine ait katılımcılar (Pilot-2: n = 346 ; Asıl Uygulama: n : 450) ve analiz süreçleri kesin biçimde birbirinden ayrılmıştır.

Bu çalışma kapsamında geliştirilen Mâtürîdîlik Bilgi Ölçeği, 07/12/2025-31/12/2025 tarihleri arasında toplam 450 katılımcı üzerinde uygulanmıştır. Veri kalitesini güvence altına almak amacıyla, anket formunda yer alan ve katılımcıların dikkatli yanıt verip vermediklerini kontrol etmeyi amaçlayan 39. madde ("*Hz. Muhammed son peygamberdir.*") kontrol sorusu olarak kullanılmıştır. Bu madde ölçeğin geçerliğini ve veri kalitesini korumak amacıyla analiz dışı bırakılmıştır. Bu dışlama ve madde çıkarma işlemleri sonucunda, nihai analizler 366 katılımcıdan elde edilen geçerli veriler üzerinden yürütülmüştür.

5.2. Veri Temizleme ve Ayıklama İşlemleri

Ölçeğin Pilot-2 - Kalibrasyon aşamasında gerçekleştirilen faktör analizi, Madde Tepki Kuramı (IRT) ve Diferansiyel Madde Fonksiyonu (DIF) testleri sonucunda, 48. madde ("Matürîdiliğe göre imanın aslı, kalp ile tasdiktir.") ayırt edicilik ve zorluk düzeyinin düşük olması ile birlikte 50. madde ("Mâtürîdîliğe göre ibadetler, imanın kuvvetini artırabilir.") ile yüksek oranda ilişkisi nedeniyle ölçekten çıkarılmıştır. Bu işlemler sonucunda nihai analizler 366 katılımcı üzerinden gerçekleştirilmiştir.

5.3. Ölçek Puanlarının Oluşturulması

Bu çalışmada kullanılan Mâtürîdîlik Bilgi Ölçeği, Pilot-2 kalibrasyon aşamasında gerçekleştirilen Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) ve Madde Tepki Kuramı (IRT) analizleriyle yapısal geçerliği sınanmış ve ölçme özellikleri doğrulanmış bir araçtır. Elde edilen bulgular, ölçeğin baskın bir genel faktör etrafında örgütlenen çok boyutlu bir yapıya

[219] Ramazan Pehlivanoğlu - Abdullah Demir, "Mâtürîdîlik Bilgi Ölçeği Asıl Uygulama Verisi (07/12/2025-31/12/2025)". Aperta, 12 Nisan 2026. https://doi.org/10.48623/aperta.287020

sahip olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda, ölçekten elde edilen puanlar hem alt boyutlar düzeyinde hem de genel bilgi düzeyi kapsamında analiz edilmiştir.

Ölçekte yer alan maddeler bilgi temelli ve doğru-yanlış formatında düzenlenmiştir. Bu nedenle puanlama sürecinde her bir madde için doğru yanıtlar "1", yanlış yanıtlar ise "0" olarak kodlanmıştır. Bu şekilde, her katılımcı için maddelere verilen doğru yanıtların toplamı alınarak ham puanlar hesaplanmıştır.

5.3.1. Genel Mâtürîdîlik Bilgi Puanı

Genel Mâtürîdîlik bilgi puanı, analizlere dâhil edilen maddelerin tamamından elde edilen doğru yanıtların toplamı üzerinden oluşturulmuştur. Kontrol sorusu olarak kullanılan 39. maddenin ve kalibrasyon aşamasında ölçme özellikleri zayıf olduğu belirlenen 48. maddenin analizlerden çıkarılmasının ardından, genel puan kalan maddeler üzerinden hesaplanmıştır.

Elde edilen ham toplam puanlar, yorumlamayı kolaylaştırmak amacıyla 0-100 aralığına dönüştürülmüştür. Bu dönüşüm sayesinde, katılımcıların Mâtürîdîlik bilgi düzeyleri standart bir ölçek üzerinde karşılaştırılabilir hâle getirilmiştir.

5.3.2. Alt Boyut Puanları

Ölçeğin kuramsal yapısı doğrultusunda, Mâtürîdîlik bilgi düzeyi aşağıdaki alt boyutlar çerçevesinde ayrıca değerlendirilmiştir:

- Mâtürîdîliği Tanıma Düzeyi (Madde 1 - Madde 5)
- Bilgi Anlayışını Bilme Düzeyi (Madde 6 - Madde 13)
- Varlık Anlayışını Bilme Düzeyi (Madde 14 - Madde 16)
- Yorum Yöntemini Bilme Düzeyi (Madde 17 - Madde 20)
- Tanrı Anlayışını Bilme Düzeyi (Madde 21 - Madde 29)
- Peygamberlik Anlayışını Bilme Düzeyi (Madde 30 - Madde 39)
- İlahi Kitap Anlayışını Bilme Düzeyi (Madde 40 - Madde 43)
- Melek Anlayışını Bilme Düzeyi (Madde 44 - Madde 47)
- İman Anlayışını Bilme Düzeyi (Madde 48 - Madde 51)
- Kader Anlayışını Bilme Düzeyi (Madde 52 - Madde 54)
- Ahiret Anlayışını Bilme Düzeyi (Madde 55 - Madde 59)
- Hilafet Anlayışını Bilme Düzeyi (Madde 60 - Madde 63)

Her bir alt boyut için ilgili maddelere verilen doğru yanıtlar toplanarak alt boyut puanları oluşturulmuştur. Bu puanlar, katılımcıların Mâtürîdî düşüncenin farklı tematik alanlarındaki bilgi düzeylerini ayrı ayrı incelemeye olanak tanımaktadır.

Her maddenin kaç kişi tarafından cevaplandığı Tablo 17'de verilmiştir. Tabloda yer alan bulgular incelendiğinde, maddelerin doğru yanıtlanma oranlarının geniş bir dağılım gösterdiği görülmektedir.

Çok Yüksek Doğru Yanıt Oranına Sahip Maddeler (≥ %80): Madde 1 (Mâtürîdîliği Tanıma Düzeyi, %94,8) en çok doğru yanıt verilen madde olup ölçeğin temel kavramlarına ilişkin bilginin katılımcılar arasında oldukça yaygın olduğunu göstermektedir. Yine yüksek doğru yanıt oranlarına sahip Madde 35 ve Madde 37 (Peygamberlik Anlayışını Bilme Düzeyi, %81-%85), Madde 29, Madde 15 ve Madde 16 (Tanrı Anlayışını Bilme Düzeyi / Peygamberlik Anlayışı, %81,4), Madde 44 ve 45 (Melek Anlayışını Bilme Düzeyi, %80-82 aralığı) ile Madde 40, 41 ve 43 (İlahi Kitap Anlayışını Bilme Düzeyi, %80-82 aralığı) dikkat çekmektedir. Bu bulgular, özellikle Peygamberlik, Tanrı, İlahi Kitap, Melek ve Varlık Anlayışı alt boyutlarına ilişkin temel bilgilerin katılımcılar tarafından yüksek düzeyde bilindiğini göstermektedir.

Orta-Yüksek Doğru Yanıt Oranına Sahip Maddeler (%65-79): Bu grupta yer alan maddeler, ölçeğin ayırt edicilik gücüne en fazla katkı sunan maddeler olarak değerlendirilebilir. Tanrı Anlayışını Bilme Düzeyi (ör. Madde 21, 23, 24, 25, 27), Kader Anlayışı (Madde 52, 53), İman-Küfür Anlayışı (Madde 48, 49, 50) ve Ahiret Anlayışı (Madde 55, 58, 59) alt boyutlarındaki maddelerin büyük bölümü bu aralıkta yer almaktadır. Bu maddeler, katılımcıların bilgi düzeyleri arasında anlamlı farklılıklar ortaya koymakta ve ölçeğin ölçme hassasiyetini artırmaktadır.

Orta Düzey Doğru Yanıt Oranına Sahip Maddeler (%50-64): Doğru yanıt oranı %50-64 aralığında olan maddeler, ölçeğin merkezinde yer alan bilgi alanlarını temsil etmektedir. Bu grupta Bilgi Anlayışını Bilme Düzeyi (Madde 6, 7, 8, 10, 11, 12, 13), Yorum Yöntemini Bilme Düzeyi (Madde 17, 18, 19) ve bazı Tanrı ve Ahiret Anlayışı maddeleri yer almaktadır. Bu alt boyutlarda yer alan maddelerin, daha kavramsal ve yorum gerektiren bilgi alanlarına temas ettiği ve bu nedenle doğru yanıt oranlarının görece daha dengeli dağıldığı söylenebilir.

Düşük Doğru Yanıt Oranına Sahip Maddeler (< %50): En düşük doğru yanıt oranlarına sahip maddeler, katılımcılar açısından en zorlayıcı maddelerdir. Özellikle Ahiret

Anlayışını Bilme Düzeyi alt boyutundaki Madde 56 (%41,3) ile Hilafet Anlayışını Bilme Düzeyi alt boyutundaki Madde 63 (%47) ve Madde 61-62 (%50 civarı) bu grupta öne çıkmaktadır. Ayrıca Bilgi Anlayışı ve Yorum Yöntemi alt boyutlarına ait bazı maddelerin de düşük doğru yanıt oranlarına sahip olduğu görülmektedir. Bu durum, söz konusu alt boyutların daha az bilinen, daha teknik veya soyut tartışmalar içermesiyle ilişkili olabilir.

5.3.3. Veri Temizliği Öncesi ve Sonrası Puan Dağılımları

Maddelere verilen doğru ve yanlış cevapların frekans ve yüzde dağılımları, veri temizliği öncesi ve sonrası örneklem için karşılaştırmalı olarak Tablo 17'de sunulmuştur. Görüldüğü üzere veri temizliği sonrasında tüm maddelerde doğru cevap oranlarının belirgin biçimde arttığı dikkat çekmektedir. Bu artış, özellikle yanlış ya da rastgele işaretleme yaptığı değerlendirilen katılımcıların analiz dışı bırakılmasının, ölçme sonuçlarının tutarlılığını ve anlamlılığını güçlendirdiğini göstermektedir. Temizlenmemiş verilerle yapılan analizlerde bazı maddelerin cevaplanma oranları ölçeğin kuramsal yapısıyla uyumsuz bir görünüm sergilerken, veri temizliği sonrasında elde edilen dağılımlar maddelerin ölçmek istediği kuramsal ve mezhepsel ayırımı daha net biçimde yansıtmaktadır. Bu durum, uygulanan veri temizleme sürecinin ölçme aracının yapı geçerliği ve sonuçların yorumlanabilirliği açısından gerekli ve yerinde olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 31. Maddelere Verilen Cevapların Frekans ve Yüzde Dağılımları

	Örneklem			Veri Temizliği Sonrası Örneklem		
Madde	**Doğru Cevaplayan Sayısı**	**Yanlış Cevaplayan Sayısı**	**Doğru Cevap Oranı (%)**	**Doğru Cevaplayan Sayısı**	**Yanlış Cevaplayan Sayısı**	**Doğru Cevap Oranı (%)**
Madde 1	414	36	92.0	347	19	94.8
Madde 2	314	136	69.8	278	88	76.0
Madde 3	197	253	43.8	187	179	51.1
Madde 4	183	267	40.7	174	192	47.5
Madde 5	252	198	56.0	233	133	63.7
Madde 6	260	190	57.8	245	121	66.9
Madde 7	286	164	63.6	271	95	74.0
Madde 8	245	205	54.4	231	135	63.1
Madde 9	195	255	43.3	185	181	50.5
Madde 10	240	210	53.3	231	135	63.1
Madde 11	209	241	46.4	198	168	54.1
Madde 12	187	263	41.6	180	186	49.2
Madde 13	242	208	53.8	234	132	63.9
Madde 14	242	208	53.8	228	138	62.3
Madde 15	309	141	68.7	293	73	80.1
Madde 16	306	144	68.0	293	73	80.1

Madde 17	226	224	50.2	220	146	60.1
Madde 18	242	208	53.8	232	134	63.4
Madde 19	191	259	42.4	185	181	50.5
Madde 20	172	278	38.2	164	202	44.8
Madde 21	297	153	66.0	279	87	76.2
Madde 22	259	191	57.6	247	119	67.5
Madde 23	286	164	63.6	277	89	75.7
Madde 24	274	176	60.9	263	103	71.9
Madde 25	261	189	58.0	250	116	68.3
Madde 26	242	208	53.8	234	132	63.9
Madde 27	297	153	66.0	290	76	79.2
Madde 28	245	205	54.4	241	125	65.8
Madde 29	306	144	68.0	298	68	81.4
Madde 30	235	215	52.2	227	139	62.0
Madde 31	252	198	56.0	247	119	67.5
Madde 32	269	181	59.8	260	106	71.0
Madde 33	296	154	65.8	288	78	78.7
Madde 34	275	175	61.1	267	99	73.0
Madde 35	320	130	71.1	311	55	85.0
Madde 36	245	205	54.4	241	125	65.8
Madde 37	305	145	67.8	298	68	81.4
Madde 38	273	177	60.7	271	95	74.0
Madde 39	366	84	81.3	366	0	100.0
Madde 40	309	141	68.7	300	66	82.0
Madde 41	300	150	66.7	293	73	80.1
Madde 42	217	233	48.2	213	153	58.2
Madde 43	306	144	68.0	299	67	81.7
Madde 44	311	139	69.1	299	67	81.7
Madde 45	305	145	67.8	293	73	80.1
Madde 46	190	260	42.2	183	183	50.0
Madde 47	214	236	47.6	208	158	56.8
Madde 48	295	155	65.6	280	86	76.5
Madde 49	284	166	63.1	272	94	74.3
Madde 50	295	155	65.6	283	83	77.3
Madde 51	172	278	38.2	163	203	44.5
Madde 52	307	143	68.2	292	74	79.8
Madde 53	285	165	63.3	276	90	75.4
Madde 54	267	183	59.3	258	108	70.5
Madde 55	290	160	64.4	279	87	76.2
Madde 56	156	294	34.7	151	215	41.3
Madde 57	226	224	50.2	219	147	59.8
Madde 58	275	175	61.1	264	102	72.1
Madde 59	268	182	59.6	261	105	71.3
Madde 60	225	225	50.0	219	147	59.8
Madde 61	190	260	42.2	183	183	50.0
Madde 62	194	256	43.1	188	178	51.4
Madde 63	178	272	39.6	172	194	47.0

Araştırmada yer alan maddelere verilen yanıtlar incelendiğinde, öğrencilerin bazı doktrinel konularda "bilgim yok" seçeneğini kayda değer oranlarda tercih ettikleri görülmektedir. Bu durum, katılımcıların bilmedikleri sorularda rastgele ya da yanlış yanıt vermek yerine bilgi eksikliklerini açıkça ifade etmeyi tercih ettiklerini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Ancak aynı zamanda, ilahiyat eğitimi alan öğrencilerin kelâmın temel meselelerine ilişkin bilgi düzeylerinde belirli alanlarda sınırlılıklar bulunduğuna da işaret etmektedir.

"Bilgim yok" yanıtlarının özellikle bazı alt boyutlarda ve belirli maddelerde yoğunlaşması, bilgi eksikliğinin rastlantısal değil; konu alanlarına göre farklılaşan bir yapıya sahip olduğunu düşündürmektedir. Bu çerçevede söz konusu yanıtlar, yalnızca bireysel yetersizlikler bağlamında değil, öğretim sürecinin içeriği, ağırlık verdiği konular ve sunum biçimiyle ilişkili bir gösterge olarak ele alınmalıdır. Alt boyutlar ve maddeler bazında "bilgim yok" yanıt oranlarının dağılımı, öğrencilerin hangi kelâmî alanlarda daha fazla zorlandıklarını ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır. Bu doğrultuda aşağıda yer alan tablolarda, alt boyutlara göre "bilgim yok" yanıtlarının en yüksek oranlarda görüldüğü maddeler ayrıntılı biçimde sunulmuştur.

Tablo 32. Alt Boyutlara Göre Maddelerde "Bilgim Yok" Cevap Oranları (%)

Alt Boyut	Madde	Bilgim Yok Cevap Oranı (%)
Ahiret Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 56	48.1
Mâtürîdîliği Tanıma Düzeyi	Madde 3	42.3
Hilafet Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 63	41.5
Mâtürîdîliği Tanıma Düzeyi	Madde 4	41.0
Yorum Yöntemini Bilme Düzeyi	Madde 20	41.0
Bilgi Anlayılını Bilme Düzeyi	Madde 11	39.3
Hilafet Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 62	39.3
İlahi Kitap Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 42	39.1
Ahiret Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 60	35.8
Hilafet Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 61	35.8
Bilgi Anlayılını Bilme Düzeyi	Madde 12	34.2
Bilgi Anlayılını Bilme Düzeyi	Madde 10	33.6
Melek Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 46	33.6
Bilgi Anlayılını Bilme Düzeyi	Madde 9	32.8
Yorum Yöntemini Bilme Düzeyi	Madde 17	32.2
Tanrı Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 26	32.0
Yorum Yöntemini Bilme Düzeyi	Madde 19	31.7
Ahiret Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 57	31.4
Peygamberlik Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 36	30.6
Tanrı Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 28	30.3
Bilgi Anlayılını Bilme Düzeyi	Madde 13	30.1

Varlık Anlayılını Bilme Düzeyi	Madde 14	27.6
Peygamberlik Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 31	27.6
Tanrı Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 22	27.0
Peygamberlik Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 30	27.0
Melek Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 47	26.5
Tanrı Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 25	25.7
Yorum Yöntemini Bilme Düzeyi	Madde 18	24.9
Ahiret Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 59	24.9
Kader Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 54	24.6
Ahiret Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 58	24.3
İman-Küfür Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 51	24.0
Bilgi Anlayılını Bilme Düzeyi	Madde 6	23.5
Kader Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 53	23.2
Tanrı Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 24	23.0
Peygamberlik Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 38	22.4
Peygamberlik Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 32	21.9
Kader Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 55	21.0
Mâtürîdîliği Tanıma Düzeyi	Madde 2	20.5
Tanrı Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 23	19.9
Bilgi Anlayılını Bilme Düzeyi	Madde 8	19.7
Tanrı Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 27	19.1
Peygamberlik Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 34	19.1
Melek Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 45	18.6
İman-Küfür Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 49	18.6
Varlık Anlayılını Bilme Düzeyi	Madde 16	18.3
Tanrı Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 21	18.3
Mâtürîdîliği Tanıma Düzeyi	Madde 5	18.0
Peygamberlik Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 33	17.5
İlahi Kitap Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 41	17.5
Varlık Anlayılını Bilme Düzeyi	Madde 15	16.9
Peygamberlik Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 37	16.9
Peygamberlik Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 40	16.9
İman-Küfür Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 52	16.9
Bilgi Anlayılını Bilme Düzeyi	Madde 7	16.7
İlahi Kitap Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 44	16.4
İlahi Kitap Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 43	16.1
Tanrı Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 29	15.6
İman-Küfür Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 50	14.5
Peygamberlik Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 35	14.2
Melek Anlayışını Bilme Düzeyi	Madde 48	13.7
Mâtürîdîliği Tanıma Düzeyi	Madde 1	3.6

Tablo 32'de sunulan 'Bilgim yok' yanıt dağılımı, tematik bir kümelenmeyi ortaya koymaktadır. En yüksek 'Bilgim yok' oranları; Hz. İsa'nın nüzulü meselesi (%48,1), tevakkuf ilkesinin Hz. Âdem'in soyunun devamı gibi spesifik konulara uygulanması (%41,0), kelâmullah ayrımı (%39,1) ve hilafet konuları (%35-41) üzerinde yoğunlaşmaktadır.

5.3.4. Toplam Puanların Kullanılabilirliği

DFA ve IRT analizlerinden elde edilen bulgular, ölçeğin hem genel faktör düzeyinde hem de alt boyutlar düzeyinde yeterli ölçme özelliklerine sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle, klasik toplam puan yaklaşımıyla elde edilen genel ve alt boyut puanlarının kullanılması ölçme kuramı açısından meşrudur.

Bu doğrultuda, çalışmanın ilerleyen aşamalarında Mâtürîdîlik bilgi düzeyi; sosyodemografik, akademik ve dinî özellikler ile ilişkisi bağlamında hem genel puan hem de alt boyut puanları üzerinden analiz edilmiştir.

6. BULGULAR

6.1. Örneklemin Tanımlayıcı Özellikleri

Bu bölümde, Mâtürîdîlik Bilgi Ölçeği'nin uygulandığı örneklemin temel sosyodemografik ve akademik özellikleri sunulmaktadır. Tanımlayıcı istatistikler aracılığıyla, çalışmaya katılan bireylerin cinsiyet, yaş, sınıf düzeyi ve akademik arka plan gibi değişkenler bakımından dağılımları ortaya konulmakta; böylece ölçeğin hangi özelliklere sahip bir katılımcı grubu üzerinde test edildiği açıklanmaktadır.

6.1.1. Katılımcıların Sosyodemografik Özellikleri

Yaş dağılımı incelendiğinde, örneklemin büyük bölümünün 18-23 yaş aralığında yoğunlaştığı görülmektedir. Buna karşılık, 24-26, 27-29 ve 30 ve üzeri yaş gruplarında yer alan katılımcı sayılarının görece düşük olması nedeniyle, ileri analizlerde hücre frekanslarını artırmak ve istatistiksel gücü korumak amacıyla bu üç yaş grubu birleştirilmiştir. Literatürde genellikle 18/20 ile 40 yaş arası genç yetişkinlik dönemi olarak isimlendirilmektedir. Bu çalışmanın evrenini oluşturan ilahiyat/İslami ilimler fakültesi öğrencilerinin büyük bir kısmının genç yetişkinlik döneminde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu sebepten hareketle çalışmaya katılan öğrenciler şu şekilde yaş gruplarına ayrılmıştır: Birinci grup 18-20 yaş arasında olup ergenliğin son, genç yetişkinliğin başında yer alanlar. Bu gruptakiler çoğunlukla liseden sonra ara vermeden lisans eğitimine başlayanlardan oluşmaktadır. İkinci grup 21-23 yaş arasında olup genç yetişkinlik dönemine yeni girmiş olanlardan oluşmaktadır. Liseden sonra 1-2 yıl gibi kısa bir süre ara verseler de bu gruptaki kişilerin önemli bir ara vermeden akademik eğitime devam ettikleri söylenebilir. Üçüngü grubu oluşturan 24 yaş üstü kişiler ise genç yetişkinlik döneminin ortaları ve sonrası bir yaştadırlar ve lise eğitiminden sonraki süreçte çeşitli sebeplerle ilahiyat/İslami ilimler eğitimlerinde bir gecikme olmuştur.

Örneklemde kadın katılımcıların oranının erkeklere kıyasla daha yüksek olması, Türkiye'de ilahiyat eğitimi alanındaki genel öğrenci profili ile uyumlu bir bulgudur (YÖK Atlas, 2024). Nitekim bu alanda kadın öğrencilerin oranının erkeklerle eşit ya da daha yüksek olabildiğine işaret eden önceki çalışmalar mevcuttur.

Katılımcıların yaşamlarının büyük bölümünü geçirdikleri bölgelere göre dağılımı incelendiğinde, Türkiye'nin yedi coğrafi bölgesinin tamamı için analiz yapılmasına olanak sağlayacak yeterli sayıda gözlemin bulunduğu görülmektedir.

Tablo 33. Katılımcıların Sosyodemografik Özellikleri

Değişken	Düzey	Frekans (n)	Yüzde (%)
Yaş	18-20	108	29.5
	21-23	140	38.3
	24-26	52	14.2
	27-29	18	4.9
	30 ve üzeri	48	13.1
Cinsiyet	Erkek	119	32.5
	Kadın	247	67.5
Yaşamının Büyük Bölümünü Geçirdiği Bölge	Akdeniz Bölgesi	35	9.6
	Doğu Anadolu Bölgesi	60	16.4
	Ege Bölgesi	62	16.9
	Güneydoğu Anadolu Bölgesi	27	7.4
	Karadeniz Bölgesi	55	15
	Marmara Bölgesi	40	10.9
	İç Anadolu Bölgesi	87	23.8

6.1.2. Katılımcıların Dinî Arka Plan Özellikleri

Katılımcıların dinî özellikleri incelendiğinde, fıkhî mezhep bakımından örneklemin büyük çoğunluğunun Hanefî mezhebine mensup olduğu görülmektedir. İtikadî mezhep dağılımında ise Mâtürîdîlik açık ara en yaygın yönelimdir. Bununla birlikte, katılımcıların kayda değer bir bölümünün itikadî mezhebine ilişkin net bir tanımlama yapmadığı ya da bu konuda bilgi sahibi olmadığını belirttiği dikkat çekmektedir. Dinî gruba aidiyet açısından bakıldığında, katılımcıların çoğunluğu herhangi bir dinî gruba bağlı olmadığını ifade etmiş; bu bulgu, bireysel dinî kimliğin kurumsal aidiyetlerden görece bağımsızlaştığına işaret etmektedir.

Tablo 34. Katılımcıların Dinî Arka Plan Özellikleri

Değişken	Düzey	Frekans (n)	Yüzde (%)
Fıkhî Mezhep	Hanefîlik	323	88.3
	Şafiîlik	34	9.3
	Hanbelîlik	4	1.1
	Kendimi herhangi bir mezhebe ait hissetmiyorum.	5	1.4
İtikadî Mezhep	Mâtürîdîlik	247	67.5
	Eş'arîlik	23	6.3
	Mutezile	3	0.8
	Selefilik	3	0.8
	Kendimi herhangi bir mezhebe/yönelime ait hissetmiyorum.	25	6.8
	Bilmiyorum	65	17.8
Dinî Gruba Aidiyet	Dinî bir gruba aidiyetim vardır.	86	23.5
	Dinî bir gruba aidiyetim yoktur.	225	61.5
	Belirtmek istemiyorum.	55	15

6.1.3. Katılımcıların Akademik Özellikleri

Katılımcıların akademik geçmişleri incelendiğinde, örneklemin büyük çoğunluğunun İmam Hatip Lisesi mezunlarından oluştuğu görülmektedir. Bu doğrultuda, ileri analizlerde lise türü değişkeni İmam Hatip Lisesi ve diğer lise türleri olmak üzere ikili biçimde ele alınmıştır. Üniversite/fakülte dağılımı, Türkiye'nin farklı coğrafi bölgelerindeki ilahiyat fakültelerini kapsamakta olup, bazı fakültelerde yoğunlaşma gözlenmekle birlikte örneklem genel olarak heterojen bir yapı sergilemektedir.

Sınıf düzeyi açısından katılımcıların önemli bir bölümünün 1. ve 4. sınıflarda yoğunlaştığı görülmektedir. Bu dağılım dikkate alınarak, hücre frekanslarını artırmak ve istatistiksel gücü korumak amacıyla sınıf düzeyi ileri analizlerde *alt sınıf* (hazırlık, 1. ve 2. sınıf) ve *üst sınıf* (3. ve 4. sınıf) biçiminde ikili olarak yeniden kodlanmıştır. Katılımcıların yaklaşık dörtte birinin Kelâm ve Mezhepler Tarihi alanında seçmeli ders aldığı, çoğunluğun ise bu dersleri almadığı tespit edilmiştir.

Tablo 35. Katılımcıların Akademik Özellikleri

Değişken	Düzey	Frekans (n)	Yüzde (%)
Lise Türü	İmam Hatip Lisesi	247	67.5
	Genel Lise	100	27.3
	Mesleki ve Teknik Lisesi	19	5.2
Üniversite / Fakülte	Afyon Kocatepe Ü. İlahiyat Fak.	57	15.6
	Malatya İnönü Ü. İlahiyat Fak.	47	12.8
	Selçuk Ü. İlahiyat Fak.	44	12
	Karabük Ü. İlahiyat Fak.	41	11.2
	Ankara Yıldırım Beyazıt Ü. İlahiyat Fak.	40	10.9
	İzmir Dokuz Eylül Ü. İlahiyat Fak.	28	7.7
	Rize RTE Ü. İlahiyat Fak.	23	6.3
	Diğer	52	14.2
Sınıf Düzeyi	1. Sınıf	153	41.8
	2. Sınıf	8	2.2
	3. Sınıf	24	6.6
	4. Sınıf	179	48.9
	Hazırlık	2	0.5
Kelâm ve Mezhepler Tarihi Seçmeli Ders	Evet, aldım	91	24.9
	Hayır, almadım	254	69.4
	Hatırlamıyorum	21	5.7

6.1.4. Katılımcıların İlgi Alanları ve Mâtürîdîlikle İlişkili Deneyimleri

Katılımcıların ilgi alanlarına bakıldığında, en çok ilgi duyulan bilim alanının Temel İslam Bilimleri olduğu, bunu İslam Tarihi ve Sanatları ile Felsefe ve Din Bilimleri alanlarının izlediği görülmektedir. Sosyal medyada ilgi duyulan dinî içerik türleri çeşitlilik göstermekle birlikte, ahlâk ve değerler, tasavvuf ve maneviyat ile güncel inanç konuları öne çıkmaktadır.

Tablo 36. Katılımcıların İlgi Alanları ve Mâtürîdîlikle İlişkili Deneyimleri

Değişken	Düzey	Frekans (n)	Yüzde (%)
En Çok İlgi Duyulan Bilim Alanı	Temel İslam Bilimleri (Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelâm vb.)	205	56
	İslam Tarihi ve Sanatları	86	23.5
	Felsefe ve Din Bilimleri	75	20.5
Sosyal Medyada İlgi Duyulan Dinî İçerik Türü	Ahlâk ve Değerler	69	18.9
	Tasavvuf ve Maneviyat	61	16.7
	Güncel İnanç Konuları	59	16.1
	Dinî Paylaşımlar	51	13.9
	Siyer ve Peygamberler Tarihi	40	10.9
	Felsefî Tartışmalar	37	10.1
	İbadet ve Fıkıh	29	7.9
	İnanç ve Mezhepler	20	5.5
Mâtürîdî Mezhebini İlk Duyma Zamanı	Lise öncesinde	103	28.1
	Lise döneminde	143	39.1
	Üniversitede	78	21.3
	Hatırlamıyorum	42	11.5
Mâtürîdî Mezhebini İlk Duyma Kaynağı	Okul	135	36.9
	İlahiyat Fakültesi	82	22.4
	Aile	58	15.8
	Cami / Kur'an Kursu	46	12.6
	Dinî Sohbet Ortamı	27	7.4
	Arkadaş Çevresi	6	1.6
	Medya (Gazete / TV / Radyo)	6	1.6
	Basılı / Elektronik Kitap	4	1.1
	Sosyal Medya	2	0.5

Mâtürîdî mezhebinin ilk kez duyulduğu zaman incelendiğinde, katılımcıların büyük bölümünün bu kavramla lise döneminde veya daha önce karşılaştığı anlaşılmaktadır. Mâtürîdîliği ilk duyma kaynağı olarak ise en sık okul ve ilahiyat fakültesi belirtilmiş; aile, cami/Kur'an kursu ve dinî sohbet ortamları daha düşük oranlarda ifade edilmiştir.

6.2. Genel ve Alt Boyut Düzeyinde Ana Bulgular

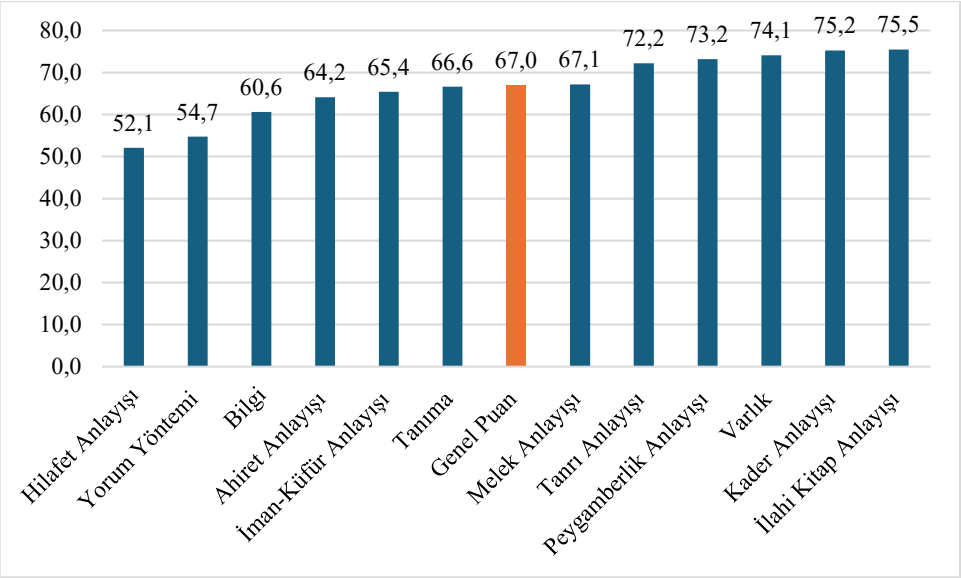
6.2.1. Ortalama Puanlar

Bu bölümde katılımcıların Mâtürîdîlik bilgi düzeyleri, ölçeğin genel puanı ve alt boyut puanları üzerinden tanımlayıcı istatistikler yardımıyla incelenmiştir. Analizlerde her bir puan için aritmetik ortalama ($\bar{X}$) ve standart sapma (ss) değerleri hesaplanmış, böylece hem genel eğilim hem de bireyler arası dağılım değerlendirilmiştir.

Katılımcıların Mâtürîdîlik bilgi düzeyleri hem ölçeğin genel puanı hem de alt boyut puanları üzerinden özetlenmiştir. Sunulan ortalama değerler, her bir boyut için katılımcıların bilgi düzeylerinin merkezi eğilimini; standart sapmalar ve %95 güven aralıkları ise dağılımın genişliğini ve tahmin belirsizliğini göstermektedir. Alt boyut puanları, karşılaştırılabilirliği artırmak amacıyla 0-100 ölçeğine dönüştürülerek raporlanmıştır. Böylece hem genel bilgi düzeyi hem de Mâtürîdî düşüncenin farklı kavramsal alanlarına ilişkin bilgi profili bütüncül biçimde sunulmuştur.

Tablo 37. Genel ve Alt Boyutlara Göre Mâtürîdîlik Bilgi Puanlarının Ortalaması ve Standart Sapması

Puan	Ortalama	SS	%95 Güven Aralığı
Genel Toplam Puan (0-61)	40.89	16.43	39.20 - 42.58
Genel Puan (0-100)	67.03	26.94	64.27 - 69.80
Mâtürîdîliği Tanıma Düzeyi (ham)	3.33	1.4	3.19 - 3.47
Mâtürîdîliği Tanıma Düzeyi (0-100)	66.61	27.91	63.75 - 69.47
Bilgi Anlayışını Bilme Düzeyi (ham)	4.85	2.66	4.58 - 5.12
Bilgi Anlayışını Bilme Düzeyi (0-100)	60.62	33.2	57.22 - 64.02
Varlık Anlayışını Bilme Düzeyi (ham)	2.22	1.1	2.11 - 2.34
Varlık Anlayışını Bilme Düzeyi (0-100)	74.13	36.58	70.39 - 77.88
Yorum Yöntemini Bilme Düzeyi (ham)	2.19	1.35	2.05 - 2.33
Yorum Yöntemini Bilme Düzeyi (0-100)	54.71	33.77	51.25 - 58.17
Tanrı Anlayışını Bilme Düzeyi (ham)	6.5	2.88	6.21 - 6.79
Tanrı Anlayışını Bilme Düzeyi (0-100)	72.22	31.99	68.94 - 75.50
Peygamberlik Anlayışını Bilme Düzeyi (ham)	6.58	2.79	6.30 - 6.87
Peygamberlik Anlayışını Bilme Düzeyi (0-100)	73.16	31.05	69.98 - 76.34
İlahi Kitap Anlayışını Bilme Düzeyi (ham)	3.02	1.28	2.89 - 3.15
İlahi Kitap Anlayışını Bilme Düzeyi (0-100)	75.48	32.08	72.19 - 78.76
Melek Anlayışını Bilme Düzeyi (ham)	2.69	1.33	2.55 - 2.82
Melek Anlayışını Bilme Düzeyi (0-100)	67.14	33.18	63.75 - 70.54
İman Anlayışını Bilme Düzeyi (ham)	1.96	0.97	1.86 - 2.06
İman Anlayışını Bilme Düzeyi (0-100)	65.39	32.43	62.07 - 68.71
Kader Anlayışını Bilme Düzeyi (ham)	2.26	1.05	2.15 - 2.36
Kader Anlayışını Bilme Düzeyi (0-100)	75.23	34.98	71.64 - 78.81
Ahiret Anlayışını Bilme Düzeyi (ham)	3.21	1.68	3.04 - 3.38
Ahiret Anlayışını Bilme Düzeyi (0-100)	64.15	33.5	60.72 - 67.59
Hilafet Anlayışını Bilme Düzeyi (ham)	2.08	1.5	1.93 - 2.24
Hilafet Anlayışını Bilme Düzeyi (0-100)	52.05	37.51	48.21 - 55.89

Şekil 5. Mâtürîdîlik Bilgi Ölçeği Genel Puanı ve Alt Boyut Puanlarının 0-100 Ölçeğinde Ortalamaları

**Not. Şekil, genel puan ile alt boyut puanlarının 0-100 ölçeğine dönüştürülmüş ortalama değerlerini göstermektedir. Alt boyut puanları, ilgili maddelerin ham toplam puanlarının kendi maksimum puanlarına oranlanarak 0-100 ölçeğine dönüştürülmesiyle elde edilmiştir.*

Katılımcıların Mâtürîdîlik bilgi düzeyleri incelendiğinde, genel toplam puanın ortalamasının 40,89 olduğu görülmektedir. Bu değer, ölçeğin 0-100 aralığına dönüştürülmüş genel puanı açısından 67,03 düzeyine karşılık gelmektedir. Bu bulgu, örneklemin genel Mâtürîdîlik bilgi düzeyinin orta seviyede olduğunu göstermektedir.

Alt boyutlar incelendiğinde, katılımcıların en yüksek ortalama puanı İlahi Kitap Anlayışını Bilme Düzeyi boyutunda aldıkları görülmektedir (75,48/100). Bu boyutu sırasıyla Kader Anlayışını Bilme Düzeyi (75,23/100), Varlık Anlayışını Bilme Düzeyi (74,13/100), Peygamberlik Anlayışını Bilme Düzeyi (73,16/100) ve Tanrı Anlayışını Bilme Düzeyi (72,22/100) izlemektedir. Söz konusu boyutların tamamı, genel ortalamanın üzerinde yer almakta olup, Mâtürîdî düşüncenin temel inanç esaslarına ilişkin bilgilerin görece daha güçlü olduğunu göstermektedir.

Buna karşılık, Melek Anlayışını Bilme Düzeyi (67,14/100), Mâtürîdîliği Tanıma Düzeyi (66,61/100) ve İman Anlayışını Bilme Düzeyi (65,39/100) boyutları genel ortalamaya yakın değerler sergilemektedir. En düşük ortalamalar ise Yorum Yöntemi (54,71/100) ve Hilafet Anlayışı (52,05/100) boyutlarında gözlenmiştir. Bu bulgu, katılımcıların Mâtürîdîliğin tarihsel-yorumsal boyutları ve siyasal-kurumsal tartışma alanlarına ilişkin bilgilerinin, itikadî çekirdek alanlara kıyasla daha sınırlı olduğunu

düşündürmektedir. Ayrıca bu sonuçlar, öğrenci bilgi profilinin tesadüfî dağılımın değil, müfredat önceliklerinin doğrudan bir yansıması olduğunu desteklemektedir. Zira Mâtürîdî geleneğinde Nesefî'nin sistematikleştirdiği yorum ilkeleri, öğrencilerin bilgi profilinde en zayıf halka olarak ortaya çıkmaktadır. Bu husus, ilahiyat eğitiminde mezhep tarihi öğretiminin, mezhep metodolojisi öğretiminin önüne geçtiğini göstermektedir.

6.2.2. Gruplar Arası Karşılaştırmalar

6.2.2.1. Cinsiyete Göre Puanların Karşılaştırılması

Cinsiyete göre genel Mâtürîdîlik bilgi puanlarının karşılaştırılmasından önce normallik varsayımı Shapiro-Wilk testi ile incelenmiş hem kadın hem erkek gruplarında dağılımın normal olmadığı görülmüştür ($p < .001$). Bu nedenle ana analizlerde parametrik olmayan Mann-Whitney U testi tercih edilmiştir. Mann-Whitney U testi sonuçlarına göre, cinsiyete göre genel bilgi puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır ($W = 16478$, $p = .060$). Bulguların sağlamlığını değerlendirmek amacıyla Welch t-testi de uygulanmış; bu analizde erkek katılımcıların ortalama puanlarının kadınlara kıyasla daha yüksek olduğu görülmüştür ($t = 2.38$, $p = .018$). Ancak normallik varsayımının ihlal edilmesi nedeniyle yorumlarda Mann-Whitney U testi sonuçları esas alınmıştır.

Tablo 38. Cinsiyete Göre Genel Mâtürîdîlik Bilgi Puanlarının Karşılaştırılması

Test / Varsayım	Erkek	Kadın	Test İstatistiği	p-değeri	Yorum
Shapiro-Wilk (Normallik)	W = 0.868	W = 0.880	-	< .001	Her iki grupta da normallik sağlanmamaktadır.
Mann-Whitney U	-	-	W = 16478	0.060	Cinsiyete göre anlamlı fark yoktur.
Bağımsız örneklem t-testi (Welch)	71.53	64.87	t = 2.38 df =276.33	0.018	Erkeklerin ortalaması daha yüksektir.

Cinsiyet grupları arasında Mâtürîdîlik bilgi düzeyinin alt boyutlara göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek amacıyla, öncelikle her bir alt boyut puanı için normallik varsayımı Shapiro-Wilk testi ile değerlendirilmiştir. Test sonuçları, tüm alt boyutlarda hem erkek hem de kadın grupları için normallik varsayımının sağlanmadığını göstermiştir (tüm $p < .001$). Bu nedenle gruplar arası karşılaştırmalarda temel analiz yöntemi olarak parametrik olmayan Mann-Whitney U testi kullanılmıştır.

Analiz sonuçlarına göre, bazı alt boyutlarda cinsiyet grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar gözlenmiştir. Mâtürîdîliği Tanıma Düzeyi boyutunda erkek katılımcıların ortalama puanları kadınlara kıyasla anlamlı düzeyde daha yüksektir (MW p =

.040). Benzer şekilde Varlık Anlayışını Bilme Düzeyi boyutunda erkeklerin ortalama puanı kadınlardan daha yüksek olup bu fark sınırda anlamlılık düzeyine yaklaşmaktadır (MW p = .055).

Ahiret Anlayışını Bilme Düzeyi, Melek Anlayışını Bilme Düzeyi ve Hilafet Anlayışını Bilme Düzeyi boyutlarında ise cinsiyete bağlı farklılıklar daha belirgindir. Bu alt boyutlarda erkek katılımcıların ortalama puanları kadınlara göre anlamlı düzeyde daha yüksektir ($p < .05$).

Buna karşılık Bilgi Anlayışını Bilme Düzeyi, Yorum Yöntemini Bilme Düzeyi, Tanrı Anlayışını Bilme Düzeyi, İlahi Kitap Anlayışını Bilme Düzeyi, İman Anlayışını Bilme Düzeyi, Peygamberlik Anlayışını Bilme Düzeyi ve Kader Anlayışını Bilme Düzeyi boyutlarında cinsiyet grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmamıştır ($p > .05$). Bu bulgular, söz konusu boyutlarda Mâtürîdîlik bilgi düzeyinin cinsiyetten bağımsız olarak benzer düzeylerde seyrettiğini göstermektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, cinsiyet değişkeninin Mâtürîdîlik bilgi düzeyi üzerinde sınırlı ve alt boyuta özgü bir etkiye sahip olduğu; özellikle Ahiret Anlayışını Bilme Düzeyi ve Hilafet Anlayışını Bilme Düzeyi gibi daha normatif ve tarihsel içerikli boyutlarda erkek katılımcıların görece daha yüksek bilgi düzeyine sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 39. Cinsiyete Göre Mâtürîdîlik Bilgi Ölçeği Alt Boyut Puanlarının Karşılaştırılması

Alt Boyut	Erkek (Ort.)	Kadın (Ort.)	Mann-Whitney U *p*
Mâtürîdîliği Tanıma Düzeyi	71.26	64.37	**0.040**
Bilgi Anlayışını Bilme Düzeyi	62.82	59.56	0.363
Varlık Anlayışını Bilme Düzeyi	80.39	71.12	0.055
Yorum Yöntemini Bilme Düzeyi	57.35	53.44	0.314
Tanrı Anlayışını Bilme Düzeyi	74.98	70.9	0.663
Peygamberlik Anlayışını Bilme Düzeyi	78.9	70.4	0.069
İlahi Kitap Anlayışını Bilme Düzeyi	78.15	74.19	0.810
Melek Anlayışını Bilme Düzeyi	72.9	64.37	**0.016**
İman Anlayışını Bilme Düzeyi	69.47	63.43	0.133
Kader Anlayışını Bilme Düzeyi	79.27	73.28	0.221
Ahiret Anlayışını Bilme Düzeyi	72.61	60.08	**0.003**
Hilafet Anlayışını Bilme Düzeyi	58.82	48.79	**0.018**

6.2.2.2. Yaşa Göre Puanların Karşılaştırılması

Yaş gruplarına göre genel Mâtürîdîlik bilgi puanlarının karşılaştırılmasından önce normallik varsayımı Shapiro-Wilk testi ile incelenmiş ve 18-20, 21-23 ve 24+ yaş gruplarının tamamında dağılımın normal olmadığı görülmüştür ($p < .001$). Bu nedenle yaş grupları arasındaki karşılaştırmalarda parametrik olmayan Kruskal-Wallis testi kullanılmıştır. Kruskal-Wallis testi sonuçları, yaş grupları arasında genel Mâtürîdîlik bilgi puanlarının istatistiksel olarak anlamlı biçimde farklılaştığını göstermektedir ($\chi^2(2) = 70.52$, $p < .001$). Hesaplanan etki büyüklüğü ($\varepsilon^2 = 0.189$), yaşa bağlı farkların büyük düzeyde bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulgu, yaş arttıkça Mâtürîdîlik bilgi düzeyinin belirgin biçimde yükseldiğini göstermektedir. Araştırmanın en çarpıcı bulgularından biri olan bu veri, sosyal bilimler literatüründe nadir görülen "büyük düzeyde" bir açıklayıcılık gücünü temsil eder. Bu, Mâtürîdîlik bilgisinin statik bir kazanım olmadığını, eğitimsel maruziyet ve akademik olgunlukla kümülatif olarak inşa edildiğini kanıtlar.

Tablo 40. Yaş Gruplarına Göre Genel Mâtürîdîlik Bilgi Puanlarının Karşılaştırılması

Test / Varsayım	18-20	21-23	24+	Test İstatistiği	p-değeri	Yorum
Shapiro-Wilk (Normallik)	W = 0.911	W = 0.861	W = 0.861	-	< .001	Tüm gruplarda normallik sağlanmamaktadır.
Kruskal-Wallis	-	-	-	$\chi^2(2) = 70.52$	< .001	Yaş grupları arasında anlamlı fark vardır.
Etki büyüklüğü	-	-	-	$\varepsilon^2 = 0.189$	-	Büyük etki

Kruskal-Wallis testinin ardından, yaş grupları arasındaki farkların hangi gruplar arasında yoğunlaştığını belirlemek amacıyla Benjamini-Hochberg (BH) düzeltmesi uygulanarak Dunn post-hoc analizi gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlar, üç yaş grubunun tamamı arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunduğunu göstermektedir.

Buna göre, 18-20 yaş grubu ile 21-23 yaş grubu arasında anlamlı bir fark saptanmıştır ($Z = -6.25$, düzeltilmiş $p < .001$). Benzer şekilde, 18-20 yaş grubu ile 24 yaş ve üzeri grup arasındaki fark da yüksek düzeyde anlamlıdır ($Z = -8.10$, düzeltilmiş $p < .001$). Ayrıca, 21-23 yaş grubu ile 24 yaş ve üzeri grup arasında da istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır ($Z = -2.23$, düzeltilmiş $p = .026$).

Z istatistiklerinin yönü ve grup ortalamaları birlikte değerlendirildiğinde, Mâtürîdîlik bilgi düzeyinin yaşla birlikte kademeli olarak arttığı, en düşük bilgi düzeyinin 18-20 yaş

grubunda, en yüksek bilgi düzeyinin ise 24 yaş ve üzeri grupta gözlendiği anlaşılmaktadır. Bu bulgu, ilahiyat eğitimi süreci ve yaşa bağlı birikim arttıkça Mâtürîdîlik bilgi düzeyinin anlamlı biçimde yükseldiğini göstermektedir.

Tablo 41. Yaş Gruplarına Göre Genel Mâtürîdîlik Bilgi Puanları İçin Dunn Post-hoc Testi

Karşılaştırma	Z	Düzeltilmiş p (BH)	Yorum
18-20 & 21-23	-6.247	0.000	Anlamlı Fark
18-20 & 24+	-8.104	0.000	Anlamlı Fark
21-23 & 24+	-2.234	0.026	Anlamlı Fark

Yaş gruplarına göre Mâtürîdîlik bilgi düzeyinin alt boyutlar itibarıyla nasıl farklılaştığını ayrıntılı biçimde incelemek amacıyla, Kruskal-Wallis testinde anlamlı bulunan tüm boyutlar için Dunn post-hoc analizleri uygulanmıştır. Çoklu karşılaştırmalardan kaynaklanabilecek Tip-I hata riskini kontrol altına almak amacıyla p-değerleri BH yöntemiyle düzeltilmiştir.

Post-hoc analizler, ölçeğin tüm alt boyutlarında gözlenen yaşa bağlı farklılaşmanın özellikle 18-20 yaş grubu ile daha ileri yaş grupları (21-23 ve 24+) arasındaki karşılaştırmalardan kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Mâtürîdîliği Tanıma Düzeyi, Bilgi Anlayışını Bilme Düzeyi, Varlık Anlayışını Bilme Düzeyi, Yorum Yöntemi Bilme Düzeyi, Tanrı Anlayışını Bilme Düzeyi, Peygamberlik Anlayışını Bilme Düzeyi, İlahi Kitap Anlayışını Bilme Düzeyi, Melek Anlayışını Bilme Düzeyi, İman Anlayışını Bilme Düzeyi, Kader Anlayışını Bilme Düzeyi, Ahiret Anlayışını Bilme Düzeyi ve Hilafet Anlayışını Bilme Düzeyi boyutlarının tamamında, 18-20 yaş grubu ile 21-23 ve 24+ yaş grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklar saptanmıştır (tüm BH-düzeltilmiş $p < .001$). Buna karşılık, 21-23 yaş grubu ile 24+ yaş grubu arasındaki karşılaştırmaların büyük bölümünde anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bu durum, Mâtürîdîlik bilgi düzeyinde yaşa bağlı artışın özellikle erken yaşlardan (18-20) orta yaş grubuna (21-23) geçişte belirginleştiğini, ancak bu eşikten sonra artış hızının yavaşladığını göstermektedir. Yalnızca bazı boyutlarda (Yorum Yöntemini Bilme Düzeyi, İlahi Kitap Anlayışını Bilme Düzeyi, Ahiret Anlayışını Bilme Düzeyi ve Hilafet Anlayışını Bilme Düzeyi) 21-23 ile 24+ grupları arasında sınırlı fakat anlamlı farklar gözlenmiştir (Tablo 24).

Bu bulgular, Kruskal-Wallis testinde tüm alt boyutlarda saptanan genel yaş etkisini ayrıntılandırmakta ve Mâtürîdîlik bilgi düzeyinin kademeli fakat doygunluğa ulaşan bir gelişim örüntüsü sergilediğini göstermektedir. Özellikle Tanrı Anlayışını Bilme Düzeyi,

Peygamberlik Anlayışını Bilme Düzeyi, İlahi Kitap Anlayışını Bilme Düzeyi ve Ahiret Anlayışını Bilme Düzeyi gibi kuramsal ve doktrinel boyutlarda erken yaş grubunun belirgin biçimde geride kalması, yaşla birlikte artan ilahiyat eğitimi ve kavramsal birikimin bu alanlara daha güçlü biçimde yansıdığını düşündürmektedir.

Tablo 42. Yaş Gruplarına Göre Mâtürîdîlik Bilgi Ölçeği Alt Boyut Puanlarının Karşılaştırılması

Alt Boyut	Kruskal-Wallis χ^2	p	Yorum
Mâtürîdîliği Tanıma Düzeyi	50.077	0.000	Anlamlı Fark
Bilgi Anlayışını Bilme Düzeyi	34.310	0.000	Anlamlı Fark
Varlık Anlayışını Bilme Düzeyi	32.332	0.000	Anlamlı Fark
Yorum Yöntemini Bilme Düzeyi	54.986	0.000	Anlamlı Fark
Tanrı Anlayışını Bilme Düzeyi	66.341	0.000	Anlamlı Fark
Peygamberlik Anlayışını Bilme Düzeyi	41.895	0.000	Anlamlı Fark
İlahi Kitap Anlayışını Bilme Düzeyi	62.662	0.000	Anlamlı Fark
Melek Anlayışını Bilme Düzeyi	41.298	0.000	Anlamlı Fark
İman Anlayışını Bilme Düzeyi	26.238	0.000	Anlamlı Fark
Kader Anlayışını Bilme Düzeyi	27.280	0.000	Anlamlı Fark
Ahiret Anlayışını Bilme Düzeyi	57.937	0.000	Anlamlı Fark
Hilafet Anlayışını Bilme Düzeyi	52.204	0.000	Anlamlı Fark

Tablo 43. Yaş Gruplarına Göre Mâtürîdîlik Bilgi Ölçeği Alt Boyut Puanları İçin Dunn Post-Hoc Karşılaştırmaları

Alt Boyut	Kategoriler	Z	p-değeri
Mâtürîdîliği Tanıma Düzeyi	18-20 - 21-23	-6.245	0.000
Mâtürîdîliği Tanıma Düzeyi	18-20 - 24+	-6.185	0.000
Mâtürîdîliği Tanıma Düzeyi	21-23 - 24+	-0.191	0.848
Bilgi Anlayışını Bilme Düzeyi	18-20 - 21-23	-4.837	0.000
Bilgi Anlayışını Bilme Düzeyi	18-20 - 24+	-5.401	0.000
Bilgi Anlayışını Bilme Düzeyi	21-23 - 24+	-0.798	0.425
Varlık Anlayışını Bilme Düzeyi	18-20 - 21-23	-4.693	0.000
Varlık Anlayışını Bilme Düzeyi	18-20 - 24+	-5.244	0.000
Varlık Anlayışını Bilme Düzeyi	21-23 - 24+	-0.778	0.436
Yorum Yöntemini Bilme Düzeyi	18-20 - 21-23	-5.342	0.000
Yorum Yöntemini Bilme Düzeyi	18-20 - 24+	-7.219	0.000
Yorum Yöntemini Bilme Düzeyi	21-23 - 24+	-2.218	0.027
Tanrı Anlayışını Bilme Düzeyi	18-20 - 21-23	-6.456	0.000
Tanrı Anlayışını Bilme Düzeyi	18-20 - 24+	-7.675	0.000
Tanrı Anlayışını Bilme Düzeyi	21-23 - 24+	-1.562	0.118
Peygamberlik Anlayışını Bilme Düzeyi	18-20 - 21-23	-5.067	0.000
Peygamberlik Anlayışını Bilme Düzeyi	18-20 - 24+	-6.133	0.000
Peygamberlik Anlayışını Bilme Düzeyi	21-23 - 24+	-1.343	0.179
İlahi Kitap Anlayışını Bilme Düzeyi	18-20 - 21-23	-5.251	0.000
İlahi Kitap Anlayışını Bilme Düzeyi	18-20 - 24+	-7.825	0.000

İlahi Kitap Anlayışını Bilme Düzeyi	21-23 - 24+	-2.957	0.003
Melek Anlayışını Bilme Düzeyi	18-20 - 21-23	-5.004	0.000
Melek Anlayışını Bilme Düzeyi	18-20 - 24+	-6.103	0.000
Melek Anlayışını Bilme Düzeyi	21-23 - 24+	-1.374	0.169
İman Anlayışını Bilme Düzeyi	18-20 - 21-23	-3.863	0.000
İman Anlayışını Bilme Düzeyi	18-20 - 24+	-4.922	0.000
İman Anlayışını Bilme Düzeyi	21-23 - 24+	-1.286	0.198
Kader Anlayışını Bilme Düzeyi	18-20 - 21-23	-4.185	0.000
Kader Anlayışını Bilme Düzeyi	18-20 - 24+	-4.897	0.000
Kader Anlayışını Bilme Düzeyi	21-23 - 24+	-0.930	0.353
Ahiret Anlayışını Bilme Düzeyi	18-20 - 21-23	-4.777	0.000
Ahiret Anlayışını Bilme Düzeyi	18-20 - 24+	-7.570	0.000
Ahiret Anlayışını Bilme Düzeyi	21-23 - 24+	-3.172	0.002
Hilafet Anlayışını Bilme Düzeyi	18-20 - 21-23	-4.554	0.000
Hilafet Anlayışını Bilme Düzeyi	18-20 - 24+	-7.183	0.000
Hilafet Anlayışını Bilme Düzeyi	21-23 - 24+	-2.987	0.003

6.2.2.3. Bölgelere Göre Puanların Karşılaştırılması

Bölgelere göre genel Mâtürîdîlik bilgi puanlarının karşılaştırılmasından önce normallik varsayımı Shapiro-Wilk testi ile incelenmiş; tüm bölge gruplarında dağılımın normal olmadığı görülmüştür (tüm $p < .01$). Bu nedenle bölgesel karşılaştırmalarda parametrik olmayan Kruskal-Wallis H testi kullanılmıştır. Kruskal-Wallis testi sonuçlarına göre, genel Mâtürîdîlik bilgi puanları bölgelere göre istatistiksel olarak anlamlı biçimde farklılaşmamaktadır ($\chi^2(6) = 5.42$, $p = .491$). Bu bulgu, Mâtürîdîlik bilgi düzeyinin Türkiye'nin farklı coğrafi bölgelerinde benzer düzeylerde seyrettiğini göstermektedir.

Tablo 44. Bölgelere Göre Genel Mâtürîdîlik Bilgi Puanlarının Karşılaştırılması

Test / Varsayım	Bölge	Test İstatistiği	p-değeri	Yorum
Shapiro-Wilk (Normallik)	Akdeniz	W = 0.898	0.004	Normallik sağlanmamaktadır.
	Doğu Anadolu	W = 0.880	< .001	Normallik sağlanmamaktadır.
	Ege	W = 0.856	< .001	Normallik sağlanmamaktadır.
	Güneydoğu Anadolu	W = 0.874	0.004	Normallik sağlanmamaktadır.
	İç Anadolu	W = 0.874	< .001	Normallik sağlanmamaktadır.
	Karadeniz	W = 0.854	< .001	Normallik sağlanmamaktadır.
	Marmara	W = 0.891	0.001	Normallik sağlanmamaktadır.
Kruskal-Wallis H	Tüm Bölgeler	$\chi^2(6) = 5.42$	0.491	Anlamlı fark yoktur.

6.2.2.4. Sınıf Düzeyine Göre Puanların Karşılaştırılması

Sınıf düzeyine göre yapılan analizlerde, sınıflardaki katılımcı sayıları dikkate alınarak yeniden gruplandırma yapılmıştır. Buna göre hazırlık, 1. ve 2. sınıf öğrencileri alt sınıf; 3. ve 4. sınıf öğrencileri ise üst sınıf olarak tanımlanmıştır. Genel Mâtürîdîlik bilgi puanlarının sınıf düzeyine göre karşılaştırılmasında, her iki grupta da normallik varsayımının sağlanmaması nedeniyle analizlerde esas olarak Mann-Whitney U testi kullanılmış, Welch t-testi sonuçları ise destekleyici olarak raporlanmıştır.

Elde edilen bulgular, alt sınıf ve üst sınıf öğrencileri arasında genel Mâtürîdîlik bilgi düzeyi açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunduğunu göstermektedir. Üst sınıf öğrencilerinin genel Mâtürîdîlik bilgi puanları ($\bar{X}$ = 77.86), alt sınıf öğrencilerinin puanlarına ($\bar{X}$ = 53.56) kıyasla anlamlı düzeyde daha yüksektir (U = 7334, p < .001). Welch t-testi sonuçları da bu bulguyu doğrulamaktadır (t = −9.23, p < .001). Bu sonuçlar, ilahiyat eğitimi sürecinde sınıf düzeyi ilerledikçe Mâtürîdîlik bilgi düzeyinin belirgin biçimde arttığını ortaya koymaktadır.

Tablo 45. Sınıflara Göre Genel Mâtürîdîlik Bilgi Puanlarının Karşılaştırılması

Test / Varsayım	Alt Sınıf (1. ve 2.)	Üst Sınıf (3. ve 4.)	Test İstatistiği	p-değeri	Yorum
Shapiro-Wilk (Normallik)	W = 0.914	W = 0.832	-	< .001	Her iki grupta da normallik sağlanmamaktadır.
Mann-Whitney U	-	-	U = 7334	< .001	Sınıf düzeyine göre anlamlı fark vardır.
Bağımsız örneklem t-testi (Welch)	53.56	77.86	t = −9.23 (df = 278.85)	< .001	Üst sınıfların ortalaması daha yüksektir.

Sınıf düzeyine göre yapılan karşılaştırmalarda, ölçeğin tüm alt boyutlarında alt sınıf ve üst sınıf öğrencileri arasında istatistiksel olarak anlamlı farklar olduğu görülmektedir. Bulgulara göre üst sınıf öğrencilerinin tüm alt boyutlarda aldıkları puanlar, alt sınıf öğrencilerine kıyasla anlamlı düzeyde daha yüksektir (tüm boyutlar için $p < .001$). Bu sonuç, ilahiyat eğitimi sürecinde öğrencilerin Mâtürîdîlik bilgi düzeyinin hem genel hem de boyutsal düzeyde sistematik biçimde arttığını göstermektedir. Welch t-testi sonuçlarının da Mann-Whitney U testinden elde edilen bulgularla aynı yöndedir.

Tablo 46. Sınıflara Göre Mâtürîdîlik Bilgi Ölçeği Alt Boyut Puanlarının Karşılaştırılması

Alt Boyut	Alt Sınıf (Ort.)	Üst Sınıf (Ort.)	Mann-Whitney U *p*	Yorum
Mâtürîdîliği Tanıma Düzeyi	52.39	78.03	< .001	Sınıf düzeyine göre anlamlı fark vardır.
Bilgi Anlayışını Bilme Düzeyi	47.09	71.49	< .001	Sınıf düzeyine göre anlamlı fark vardır.
Varlık Anlayışını Bilme Düzeyi	60.94	84.73	< .001	Sınıf düzeyine göre anlamlı fark vardır.
Yorum Yöntemini Bilme Düzeyi	39.72	66.75	< .001	Sınıf düzeyine göre anlamlı fark vardır.
Tanrı Anlayışını Bilme Düzeyi	56.24	85.06	< .001	Sınıf düzeyine göre anlamlı fark vardır.
Peygamberlik Anlayışını Bilme Düzeyi	62.24	81.94	< .001	Sınıf düzeyine göre anlamlı fark vardır.
İlahi Kitap Anlayışını Bilme Düzeyi	62.12	86.21	< .001	Sınıf düzeyine göre anlamlı fark vardır.
Melek Anlayışını Bilme Düzeyi	55.21	76.72	< .001	Sınıf düzeyine göre anlamlı fark vardır.
İman Anlayışını Bilme Düzeyi	55.83	73.07	< .001	Sınıf düzeyine göre anlamlı fark vardır.
Kader Anlayışını Bilme Düzeyi	65.03	83.42	< .001	Sınıf düzeyine göre anlamlı fark vardır.
Ahiret Anlayışını Bilme Düzeyi	50.43	75.17	< .001	Sınıf düzeyine göre anlamlı fark vardır.
Hilafet Anlayışını Bilme Düzeyi	34.05	66.50	< .001	Sınıf düzeyine göre anlamlı fark vardır.

6.2.2.5. Lise Türüne Göre Puanların Karşılaştırılması

Lise türüne göre genel Mâtürîdîlik bilgi puanlarının karşılaştırılmasından önce normallik varsayımı Shapiro-Wilk testi ile incelenmiş hem İmam Hatip Lisesi mezunları hem de diğer lise mezunları için dağılımın normal olmadığı görülmüştür ($p < .001$). Bu nedenle karşılaştırmalarda parametrik olmayan Mann-Whitney U testi esas alınmıştır. Analiz sonuçlarına göre, lise türüne göre genel Mâtürîdîlik bilgi puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamaktadır ($W = 13\ 760$, $p = .323$).

Tablo 47. Lise Eğitimine Göre Mâtürîdîlik Bilgi Ölçeği Alt Boyut Puanlarının Karşılaştırılması

Test / Varsayım	Genel / Mesleki Lise	İmam Hatip Lisesi	Test İstatistiği	p-değeri	Yorum
Shapiro-Wilk (Normallik)	W = 0.876	W = 0.875	-	< .001	Her iki grupta da normallik sağlanmamaktadır.
Mann-Whitney U	-	-	U = 13 760	0.323	Lise türüne göre anlamlı fark yoktur.
Bağımsız örneklem t-testi (Welch)	64.79	68.12	t = −1.08 df = 216.5	0.284	Üst sınıfların ortalaması daha yüksektir.

6.2.2.6. Kelâm ve Mezhepler Tarihi Seçmeli Ders Alma Durumuna Göre Puanlarının Karşılaştırılması

Kelâm ve Mezhepler Tarihi alanında seçmeli ders alma durumuna göre genel Mâtürîdîlik bilgi puanlarının karşılaştırılmasından önce normallik varsayımı Shapiro-Wilk testi ile incelenmiştir. Test sonuçları, gruplarının hiçbirinde dağılımın normal olmadığını göstermiştir. Bu nedenle gruplar arası karşılaştırmalarda parametrik olmayan Kruskal-Wallis testi kullanılmıştır.

Kruskal-Wallis testi sonuçlarına göre, seçmeli ders alma durumuna göre genel Mâtürîdîlik bilgi puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır ($\chi^2(2) = 33.61$, $p < .001$). Bu bulgu, Kelâm ve Mezhepler Tarihi alanında seçmeli ders almanın Mâtürîdîlik bilgi düzeyiyle anlamlı biçimde ilişkili olduğunu göstermektedir. Gruplar arasındaki farkların hangi ikili karşılaştırmalardan kaynaklandığı, Dunn post-hoc analizleri ile ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Tablo 48. Seçmeli Ders Alma Durumuna Göre Genel Mâtürîdîlik Bilgi Puanlarının Karşılaştırılması

Test / Varsayım	Evet, aldım	Hayır, almadım	Hatırlamıyorum	Test İstatistiği	p-değeri	Yorum
Shapiro-Wilk	W = 0.821	W = 0.889	W = 0.883	-	< .05	Tüm gruplarda normallik sağlanmamaktadır.
Kruskal-Wallis	-	-	-	$\chi^2(2) = 33.61$	< .001	Gruplar arasında anlamlı fark vardır.

Genel Mâtürîdîlik bilgi puanı açısından yapılan Dunn post-hoc analizleri, seçmeli ders alan katılımcıların bilgi düzeylerinin, hem "seçmeli ders almayan" hem de "hatırlamıyorum" yanıtını veren gruplara kıyasla istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek olduğunu göstermektedir (tüm düzeltilmiş $p < .001$). Buna karşılık,

“hatırlamıyorum” ile “hayır, almadım” grupları arasındaki fark daha sınırlı olup, bu karşılaştırmada farkın anlamlılık düzeyi sınırda kalmıştır (p_adj = .041) (Tablo 29).

Alt boyutlar düzeyinde yapılan analizler de benzer bir örüntü ortaya koymaktadır. Tüm boyutlarda, seçmeli ders alan katılımcıların puanları diğer gruplardan anlamlı biçimde yüksektir (çoğu karşılaştırmada p_adj < .01). Buna karşılık, bazı alt boyutlarda, özellikle “hatırlamıyorum” ile “hayır, almadım” grupları arasındaki karşılaştırmalarda anlamlı bir farklılık saptanmamıştır (p_adj > .05). Bu durum, söz konusu iki grubun bilgi düzeylerinin birbirine yakın seyrettiğine işaret etmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, *Kelâm* ve *Mezhepler Tarihi* alanında seçmeli ders almış olmanın, Mâtürîdîlik bilgi düzeyini hem genel puan hem de alt boyutlar düzeyinde anlamlı biçimde artırdığı görülmektedir. Bu bulgu, Mâtürîdîlik bilgisinin büyük ölçüde formel ilahiyat eğitimi ve ders içerikleri aracılığıyla yapılandığını ve ders temelli öğrenmenin bu alandaki bilgi düzeyini belirgin biçimde güçlendirdiğini göstermektedir.

Tablo 49. Seçmeli Ders Alma Durumuna Göre Mâtürîdîlik Bilgi Ölçeği Alt Boyut Puanları İçin Dunn Post-Hoc Karşılaştırmaları

Alt Boyut	Kategoriler	Z	p-değeri
Genel Puan	Evet, aldım. - Hatırlamıyorum.	4.480	0.000
Genel Puan	Evet, aldım. - Hayır, almadım.	5.081	0.000
Genel Puan	Hatırlamıyorum. - Hayır, almadım.	-2.042	0.041
Mâtürîdîliği Tanıma Düzeyi	Evet, aldım. - Hatırlamıyorum.	4.114	0.000
Mâtürîdîliği Tanıma Düzeyi	Evet, aldım. - Hayır, almadım.	5.049	0.000
Mâtürîdîliği Tanıma Düzeyi	Hatırlamıyorum. - Hayır, almadım.	-1.670	0.095
Bilgi Anlayışını Bilme Düzeyi	Evet, aldım. - Hatırlamıyorum.	3.276	0.003
Bilgi Anlayışını Bilme Düzeyi	Evet, aldım. - Hayır, almadım.	2.606	0.014
Bilgi Anlayışını Bilme Düzeyi	Hatırlamıyorum. - Hayır, almadım.	-2.091	0.037
Varlık Anlayışını Bilme Düzeyi	Evet, aldım. - Hatırlamıyorum.	2.381	0.026
Varlık Anlayışını Bilme Düzeyi	Evet, aldım. - Hayır, almadım.	2.694	0.021
Varlık Anlayışını Bilme Düzeyi	Hatırlamıyorum. - Hayır, almadım.	-1.089	0.276
Yorum Yöntemini Bilme Düzeyi	Evet, aldım. - Hatırlamıyorum.	4.154	0.000
Yorum Yöntemini Bilme Düzeyi	Evet, aldım. - Hayır, almadım.	4.322	0.000
Yorum Yöntemini Bilme Düzeyi	Hatırlamıyorum. - Hayır, almadım.	-2.103	0.035
Tanrı Anlayışını Bilme Düzeyi	Evet, aldım. - Hatırlamıyorum.	3.893	0.000
Tanrı Anlayışını Bilme Düzeyi	Evet, aldım. - Hayır, almadım.	4.486	0.000
Tanrı Anlayışını Bilme Düzeyi	Hatırlamıyorum. - Hayır, almadım.	-1.736	0.083
Peygamberlik Anlayışını Bilme Düzeyi	Evet, aldım. - Hatırlamıyorum.	3.078	0.003
Peygamberlik Anlayışını Bilme Düzeyi	Evet, aldım. - Hayır, almadım.	5.414	0.000
Peygamberlik Anlayışını Bilme Düzeyi	Hatırlamıyorum. - Hayır, almadım.	-0.369	0.712

İlahi Kitap Anlayışını Bilme Düzeyi	Evet, aldım. - Hatırlamıyorum.	2.295	0.033
İlahi Kitap Anlayışını Bilme Düzeyi	Evet, aldım. - Hayır, almadım.	3.466	0.002
İlahi Kitap Anlayışını Bilme Düzeyi	Hatırlamıyorum. - Hayır, almadım.	-0.583	0.560
Melek Anlayışını Bilme Düzeyi	Evet, aldım. - Hatırlamıyorum.	2.336	0.058
Melek Anlayışını Bilme Düzeyi	Evet, aldım. - Hayır, almadım.	2.161	0.046
Melek Anlayışını Bilme Düzeyi	Hatırlamıyorum. - Hayır, almadım.	-1.328	0.184
İman Anlayışını Bilme Düzeyi	Evet, aldım. - Hatırlamıyorum.	3.055	0.007
İman Anlayışını Bilme Düzeyi	Evet, aldım. - Hayır, almadım.	2.369	0.027
İman Anlayışını Bilme Düzeyi	Hatırlamıyorum. - Hayır, almadım.	-1.983	0.047
Kader Anlayışını Bilme Düzeyi	Evet, aldım. - Hatırlamıyorum.	3.606	0.001
Kader Anlayışını Bilme Düzeyi	Evet, aldım. - Hayır, almadım.	3.522	0.001
Kader Anlayışını Bilme Düzeyi	Hatırlamıyorum. - Hayır, almadım.	-1.950	0.051
Ahiret Anlayışını Bilme Düzeyi	Evet, aldım. - Hatırlamıyorum.	3.777	0.000
Ahiret Anlayışını Bilme Düzeyi	Evet, aldım. - Hayır, almadım.	5.265	0.000
Ahiret Anlayışını Bilme Düzeyi	Hatırlamıyorum. - Hayır, almadım.	-1.194	0.233
Hilafet Anlayışını Bilme Düzeyi	Evet, aldım. - Hatırlamıyorum.	2.596	0.014
Hilafet Anlayışını Bilme Düzeyi	Evet, aldım. - Hayır, almadım.	4.588	0.000
Hilafet Anlayışını Bilme Düzeyi	Hatırlamıyorum. - Hayır, almadım.	-0.299	0.765

6.2.2.7. Dinî Gruba Aidiyet Durumuna Göre Puanların Karşılaştırılması

Dinî bir gruba aidiyet durumuna göre genel Mâtürîdîlik bilgi puanları karşılaştırıldığında, gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmektedir ($\chi^2(2) = 11.71$, $p = .003$). Normallik varsayımının tüm gruplarda sağlanmaması nedeniyle analizlerde Kruskal-Wallis testi esas alınmıştır. Bu bulgu, katılımcıların dinî grup aidiyetlerinin Mâtürîdîlik bilgi düzeyi ile ilişkili olduğunu göstermektedir.

Tablo 50. Dinî Gruba Aidiyet Durumuna Göre Genel Mâtürîdîlik Bilgi Puanlarının Karşılaştırılması

Test / Varsayım	Dinî gruba aidiyetim vardır	Dinî gruba aidiyetim yoktur	Belirtmek istemiyorum	Test istatistiği	p-değeri	Yorum
Shapiro-Wilk	W = 0.881	W = 0.851	W = 0.925	-	< .01	Tüm gruplarda normallik sağlanmamaktadır.
Kruskal-Wallis	-	-	-	χ^2 = 11.71 (df = 2)	0.003	Gruplar arasında anlamlı fark vardır.

Genel Mâtürîdîlik bilgi puanı açısından yapılan Dunn post-hoc karşılaştırmaları, dinî bir gruba aidiyet durumuna göre bazı gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar

bulunduğunu göstermektedir. Ancak bu farklılık "belirtmek istemiyorum" yanıtını veren katılımcılar ile diğer gruplar arasındaki karşılaştırmalarda ortaya çıkmaktadır.

Genel puan düzeyinde, dinî bir gruba aidiyetim vardır ya da yoktur diyen katılımcılar ile cevap vermeyenler arasında anlamlı bir fark bulunmaktadır (BH düzeltilmiş $p = .002$). Buna karşılık, dinî bir gruba aidiyetim vardır diyen katılımcılar ile yoktur diyenler arasında genel puan açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmamıştır ($p > .05$). Bu bulgu, genel bilgi düzeyindeki farkların esas olarak aidiyetini belirtmeyen grup üzerinden şekillendiğini göstermektedir. Genel olarak bulgular, dinî bir gruba aidiyetin tek başına Mâtürîdîlik bilgi düzeyini belirleyen temel bir unsur olmadığını; ancak özellikle aidiyetini belirtmek istemeyen katılımcıların bazı temel ve doktrinel alt boyutlarda diğer gruplardan anlamlı biçimde ayrıştığını göstermektedir.

Tablo 51. Dinî Gruba Aidiyet Durumuna Göre Mâtürîdîlik Bilgi Ölçeği Alt Boyut Puanları İçin Dunn Post-Hoc Karşılaştırmaları

Alt Boyut	Kategoriler	Z	p-değeri
Genel Puan	Belirtmek istemiyorum. - Dinî bir gruba aidiyetim vardır.	-2.342	0.029
Genel Puan	Belirtmek istemiyorum. - Dinî bir gruba aidiyetim yoktur.	-3.422	0.002
Genel Puan	Dinî bir gruba aidiyetim vardır. - Dinî bir gruba aidiyetim yoktur.	-0.870	0.384
Mâtürîdîliği Tanıma Düzeyi	Belirtmek istemiyorum. - Dinî bir gruba aidiyetim vardır.	-1.842	0.098
Mâtürîdîliği Tanıma Düzeyi	Belirtmek istemiyorum. - Dinî bir gruba aidiyetim yoktur.	-2.850	0.013
Mâtürîdîliği Tanıma Düzeyi	Dinî bir gruba aidiyetim vardır. - Dinî bir gruba aidiyetim yoktur.	-0.873	0.383
Bilgi Anlayışını Bilme Düzeyi	Belirtmek istemiyorum. - Dinî bir gruba aidiyetim vardır.	-2.438	0.022
Bilgi Anlayışını Bilme Düzeyi	Belirtmek istemiyorum. - Dinî bir gruba aidiyetim yoktur.	-2.981	0.009
Bilgi Anlayışını Bilme Düzeyi	Dinî bir gruba aidiyetim vardır. - Dinî bir gruba aidiyetim yoktur.	-0.217	0.828
Varlık Anlayışını Bilme Düzeyi	Belirtmek istemiyorum. - Dinî bir gruba aidiyetim vardır.	-1.793	0.110
Varlık Anlayışını Bilme Düzeyi	Belirtmek istemiyorum. - Dinî bir gruba aidiyetim yoktur.	-2.089	0.110
Varlık Anlayışını Bilme Düzeyi	Dinî bir gruba aidiyetim vardır. - Dinî bir gruba aidiyetim yoktur.	-0.037	0.970
Yorum Yöntemini Bilme Düzeyi	Belirtmek istemiyorum. - Dinî bir gruba aidiyetim vardır.	-1.794	0.109
Yorum Yöntemini Bilme Düzeyi	Belirtmek istemiyorum. - Dinî bir gruba aidiyetim yoktur.	-2.237	0.076
Yorum Yöntemini Bilme Düzeyi	Dinî bir gruba aidiyetim vardır. - Dinî bir gruba aidiyetim yoktur.	-0.212	0.832
Tanrı Anlayışını Bilme Düzeyi	Belirtmek istemiyorum. - Dinî bir gruba aidiyetim vardır.	-2.204	0.041

Tanrı Anlayışını Bilme Düzeyi	Belirtmek istemiyorum. - Dinî bir gruba aidiyetim yoktur.	-2.871	0.012
Tanrı Anlayışını Bilme Düzeyi	Dinî bir gruba aidiyetim vardır. - Dinî bir gruba aidiyetim yoktur.	-0.405	0.686
Peygamberlik Anlayışını Bilme Düzeyi	Belirtmek istemiyorum. - Dinî bir gruba aidiyetim vardır.	-2.096	0.054
Peygamberlik Anlayışını Bilme Düzeyi	Belirtmek istemiyorum. - Dinî bir gruba aidiyetim yoktur.	-2.777	0.016
Peygamberlik Anlayışını Bilme Düzeyi	Dinî bir gruba aidiyetim vardır. - Dinî bir gruba aidiyetim yoktur.	-0.440	0.660
İlahi Kitap Anlayışını Bilme Düzeyi	Belirtmek istemiyorum. - Dinî bir gruba aidiyetim vardır.	-3.714	0.000
İlahi Kitap Anlayışını Bilme Düzeyi	Belirtmek istemiyorum. - Dinî bir gruba aidiyetim yoktur.	-4.057	0.000
İlahi Kitap Anlayışını Bilme Düzeyi	Dinî bir gruba aidiyetim vardır. - Dinî bir gruba aidiyetim yoktur.	0.245	0.807
Melek Anlayışını Bilme Düzeyi	Belirtmek istemiyorum. - Dinî bir gruba aidiyetim vardır.	-1.499	0.201
Melek Anlayışını Bilme Düzeyi	Belirtmek istemiyorum. - Dinî bir gruba aidiyetim yoktur.	-1.946	0.155
Melek Anlayışını Bilme Düzeyi	Dinî bir gruba aidiyetim vardır. - Dinî bir gruba aidiyetim yoktur.	-0.267	0.790
İman Anlayışını Bilme Düzeyi	Belirtmek istemiyorum. - Dinî bir gruba aidiyetim vardır.	-1.546	0.183
İman Anlayışını Bilme Düzeyi	Belirtmek istemiyorum. - Dinî bir gruba aidiyetim yoktur.	-1.752	0.239
İman Anlayışını Bilme Düzeyi	Dinî bir gruba aidiyetim vardır. - Dinî bir gruba aidiyetim yoktur.	0.026	0.979
Kader Anlayışını Bilme Düzeyi	Belirtmek istemiyorum. - Dinî bir gruba aidiyetim vardır.	-1.923	0.082
Kader Anlayışını Bilme Düzeyi	Belirtmek istemiyorum. - Dinî bir gruba aidiyetim yoktur.	-2.374	0.053
Kader Anlayışını Bilme Düzeyi	Dinî bir gruba aidiyetim vardır. - Dinî bir gruba aidiyetim yoktur.	-0.198	0.843
Ahiret Anlayışını Bilme Düzeyi	Belirtmek istemiyorum. - Dinî bir gruba aidiyetim vardır.	-1.495	0.203
Ahiret Anlayışını Bilme Düzeyi	Belirtmek istemiyorum. - Dinî bir gruba aidiyetim yoktur.	-2.239	0.075
Ahiret Anlayışını Bilme Düzeyi	Dinî bir gruba aidiyetim vardır. - Dinî bir gruba aidiyetim yoktur.	-0.621	0.535
Hilafet Anlayışını Bilme Düzeyi	Belirtmek istemiyorum. - Dinî bir gruba aidiyetim vardır.	-1.833	0.100
Hilafet Anlayışını Bilme Düzeyi	Belirtmek istemiyorum. - Dinî bir gruba aidiyetim yoktur.	-2.462	0.041
Hilafet Anlayışını Bilme Düzeyi	Dinî bir gruba aidiyetim vardır. - Dinî bir gruba aidiyetim yoktur.	-0.425	0.671

6.2.2.8. En Çok İlgi Duyulan Bilim Alanına Göre Karşılaştırılması

Katılımcıların Mâtürîdîlik bilgi düzeylerinin, ilahiyat eğitimi kapsamında en çok ilgi duydukları bilim alanına göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek amacıyla öncelikle normallik varsayımı Shapiro-Wilk testi ile değerlendirilmiştir. Test sonuçları, Felsefe ve Din Bilimleri, İslam Tarihi ve Sanatları ile Temel İslam Bilimleri alanlarının tamamında

dağılımın normal olmadığını göstermiştir (tüm $p < .001$). Bu nedenle gruplar arası karşılaştırmalarda parametrik olmayan Kruskal-Wallis testi kullanılmıştır.

Kruskal-Wallis testi sonuçları, genel Mâtürîdîlik bilgi puanlarının katılımcıların en çok ilgi duydukları bilim alanına göre istatistiksel olarak anlamlı biçimde farklılaştığını ortaya koymuştur ($\chi^2(2) = 16.09$, $p < .001$). Bu bulgu, Mâtürîdîlik bilgi düzeyinin ilahiyat eğitimi içerisindeki ilgi alanlarıyla ilişkili olduğunu ve özellikle farklı disiplinlere yönelen öğrencilerin bilgi düzeylerinin homojen olmadığını göstermektedir.

Tablo 52. En Çok İlgi Duyulan Bilim Alanına Göre Genel Mâtürîdîlik Bilgi Puanlarının Karşılaştırılması

Test / Varsayım	Felsefe ve Din Bilimleri	İslam Tarihi ve Sanatları	Temel İslam Bilimleri	Test İstatistiği	p-değeri	Yorum
Shapiro-Wilk	W = 0.856	W = 0.920	W = 0.848	-	< .001	Tüm gruplarda normallik sağlanmamaktadır.
Kruskal-Wallis	-	-	-	$\chi^2(2) = 16.09$	0.0003	Bilim alanına göre anlamlı fark vardır.

Kruskal-Wallis testi ile saptanan genel farkların hangi gruplar arasında ortaya çıktığını belirlemek amacıyla Dunn post-hoc testi uygulanmış ve p-değerleri Benjamini-Hochberg yöntemi ile düzeltilmiştir. Post-hoc analizler, genel Mâtürîdîlik bilgi puanı ve bazı alt boyutlarda bilim alanları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunduğunu göstermektedir.

Genel bilgi puanı açısından, Felsefe ve Din Bilimleri alanına ilgi duyan öğrenciler ile İslam Tarihi ve Sanatları alanına ilgi duyan öğrenciler arasında anlamlı bir fark saptanmıştır ($p_{adj} = .004$). Benzer şekilde, İslam Tarihi ve Sanatları ile Temel İslam Bilimleri grupları arasında da genel bilgi düzeyi bakımından anlamlı bir farklılaşma bulunmaktadır ($p_{adj} < .001$). Buna karşılık, Felsefe ve Din Bilimleri ile Temel İslam Bilimleri grupları arasında genel puan düzeyinde anlamlı bir fark görülmemiştir ($p_{adj} > .05$).

Alt boyutlara ilişkin bulgular incelendiğinde, Mâtürîdîliği Tanıma Düzeyi, Bilgi Anlayışını Bilme Düzeyi, Varlık Anlayışını Bilme Düzeyi, Yorum Yöntemini Bilme Düzeyi, Tanrı Anlayışını Bilme Düzeyi, İlahi Kitap Anlayışını Bilme Düzeyi, Melek Anlayışını Bilme Düzeyi ve Hilafet Anlayışını Bilme Düzeyi boyutlarında özellikle İslam Tarihi ve Sanatları grubu ile diğer iki grup arasında anlamlı farklılıklar öne çıkmaktadır. Bu boyutların büyük kısmında, İslam Tarihi ve Sanatları alanına ilgi duyan öğrencilerin

puanlarının Temel İslam Bilimleri grubuna kıyasla anlamlı düzeyde daha düşük olduğu görülmektedir ($p_{adj} < .05$).

Buna karşılık Peygamberlik Anlayışını Bilme Düzeyi, İman Anlayışını Bilme Düzeyi, Kader Anlayışını Bilme Düzeyi ve Ahiret Anlayışını Bilme Düzeyi boyutlarında gruplar arası farklar daha sınırlı olup, bazı karşılaştırmalarda istatistiksel anlamlılık sınırına ulaşmamıştır ($p_{adj} > .05$). Bu durum, söz konusu alt boyutların daha genel ve müfredatın ortak bileşenleriyle ilişkili olabileceğini düşündürmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Mâtürîdîlik bilgi düzeyinin ilahiyat eğitimi kapsamında ilgi duyulan bilim alanına göre farklılaştığı; özellikle Temel İslam Bilimleri ve Felsefe ve Din Bilimleri alanlarına yönelen öğrencilerin, İslam Tarihi ve Sanatları alanına ilgi duyan öğrencilere kıyasla Mâtürîdîliğin kavramsal ve doktriner boyutlarında daha yüksek bilgi düzeyine sahip olduğu görülmektedir. Bu bulgu, Mâtürîdîliğin özellikle kelâm, akaid ve din felsefesi ağırlıklı disiplinlerle daha doğrudan ilişkili bir bilgi alanı olduğunu destekler niteliktedir.

Tablo 53. En Çok İlgi Duyulan Bilim Alanına Göre Mâtürîdîlik Bilgi Ölçeği Alt Boyut Puanları İçin Dunn Post-Hoc Karşılaştırmaları

Alt Boyut	Kategoriler	Z	p-değeri
Genel Puan	Felsefe ve Din - İslam Tarihi ve Sanatları	3.024	0.004
Genel Puan	Felsefe ve Din - Temel İslam Bilimleri	-0.166	0.868
Genel Puan	İslam Tarihi ve Sanatları - Temel İslam Bilimleri	-3.893	0.000
Mâtürîdîliği Tanıma Düzeyi	Felsefe ve Din - İslam Tarihi ve Sanatları	3.001	0.008
Mâtürîdîliği Tanıma Düzeyi	Felsefe ve Din - Temel İslam Bilimleri	0.840	0.401
Mâtürîdîliği Tanıma Düzeyi	İslam Tarihi ve Sanatları - Temel İslam Bilimleri	-2.808	0.007
Bilgi Anlayışını Bilme Düzeyi	Felsefe ve Din - İslam Tarihi ve Sanatları	2.924	0.010
Bilgi Anlayışını Bilme Düzeyi	Felsefe ve Din - Temel İslam Bilimleri	1.005	0.315
Bilgi Anlayışını Bilme Düzeyi	İslam Tarihi ve Sanatları - Temel İslam Bilimleri	-2.540	0.017
Varlık Anlayışını Bilme Düzeyi	Felsefe ve Din - İslam Tarihi ve Sanatları	3.013	0.008
Varlık Anlayışını Bilme Düzeyi	Felsefe ve Din - Temel İslam Bilimleri	0.694	0.488
Varlık Anlayışını Bilme Düzeyi	İslam Tarihi ve Sanatları - Temel İslam Bilimleri	-2.977	0.004
Yorum Yöntemini Bilme Düzeyi	Felsefe ve Din - İslam Tarihi ve Sanatları	3.016	0.004

Yorum Yöntemini Bilme Düzeyi	Felsefe ve Din - Temel İslam Bilimleri	0.615	0.539
Yorum Yöntemini Bilme Düzeyi	İslam Tarihi ve Sanatları - Temel İslam Bilimleri	-3.063	0.007
Tanrı Anlayışını Bilme Düzeyi	Felsefe ve Din - İslam Tarihi ve Sanatları	2.993	0.004
Tanrı Anlayışını Bilme Düzeyi	Felsefe ve Din - Temel İslam Bilimleri	0.147	0.883
Tanrı Anlayışını Bilme Düzeyi	İslam Tarihi ve Sanatları - Temel İslam Bilimleri	-3.526	0.001
Peygamberlik Anlayışını Bilme Düzeyi	Felsefe ve Din - İslam Tarihi ve Sanatları	0.759	0.448
Peygamberlik Anlayışını Bilme Düzeyi	Felsefe ve Din - Temel İslam Bilimleri	-0.909	0.545
Peygamberlik Anlayışını Bilme Düzeyi	İslam Tarihi ve Sanatları - Temel İslam Bilimleri	-1.888	0.177
İlahi Kitap Anlayışını Bilme Düzeyi	Felsefe ve Din - İslam Tarihi ve Sanatları	2.716	0.010
İlahi Kitap Anlayışını Bilme Düzeyi	Felsefe ve Din - Temel İslam Bilimleri	0.549	0.583
İlahi Kitap Anlayışını Bilme Düzeyi	İslam Tarihi ve Sanatları - Temel İslam Bilimleri	-2.764	0.017
Melek Anlayışını Bilme Düzeyi	Felsefe ve Din - İslam Tarihi ve Sanatları	1.347	0.178
Melek Anlayışını Bilme Düzeyi	Felsefe ve Din - Temel İslam Bilimleri	-1.609	0.162
Melek Anlayışını Bilme Düzeyi	İslam Tarihi ve Sanatları - Temel İslam Bilimleri	-3.346	0.002
İman Anlayışını Bilme Düzeyi	Felsefe ve Din - İslam Tarihi ve Sanatları	0.129	0.897
İman Anlayışını Bilme Düzeyi	Felsefe ve Din - Temel İslam Bilimleri	-2.045	0.061
İman Anlayışını Bilme Düzeyi	İslam Tarihi ve Sanatları - Temel İslam Bilimleri	-2.307	0.063
Kader Anlayışını Bilme Düzeyi	Felsefe ve Din - İslam Tarihi ve Sanatları	1.949	0.154
Kader Anlayışını Bilme Düzeyi	Felsefe ve Din - Temel İslam Bilimleri	0.561	0.575
Kader Anlayışını Bilme Düzeyi	İslam Tarihi ve Sanatları - Temel İslam Bilimleri	-1.807	0.106
Ahiret Anlayışını Bilme Düzeyi	Felsefe ve Din - İslam Tarihi ve Sanatları	1.163	0.245
Ahiret Anlayışını Bilme Düzeyi	Felsefe ve Din - Temel İslam Bilimleri	-1.328	0.276
Ahiret Anlayışını Bilme Düzeyi	İslam Tarihi ve Sanatları - Temel İslam Bilimleri	-2.824	0.014
Hilafet Anlayışını Bilme Düzeyi	Felsefe ve Din - İslam Tarihi ve Sanatları	2.511	0.018
Hilafet Anlayışını Bilme Düzeyi	Felsefe ve Din - Temel İslam Bilimleri	-0.244	0.807
Hilafet Anlayışını Bilme Düzeyi	İslam Tarihi ve Sanatları - Temel İslam Bilimleri	-3.344	0.002

6.2.2.9. Sosyal Medyada İlgi Duyulan Dinî İçerik Türüne Göre Puanların Karşılaştırılması

Katılımcıların sosyal medyada en çok ilgi duydukları dinî içerik türüne göre genel Mâtürîdîlik bilgi puanları karşılaştırılmadan önce, her bir grup için normallik varsayımı Shapiro-Wilk testi ile incelenmiştir. Test sonuçları, tüm içerik türlerinde dağılımların normal olmadığını göstermiştir (tüm $p < .05$). Bu nedenle analizlerde parametrik olmayan Kruskal-Wallis testi kullanılmıştır.

Kruskal-Wallis testi sonuçlarına göre, sosyal medyada ilgi duyulan dinî içerik türüne bağlı olarak katılımcıların genel Mâtürîdîlik bilgi puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır ($\chi^2(7) = 22.68$, $p = .002$). Bu bulgu, Mâtürîdîlik bilgi düzeyinin bireylerin maruz kaldığı ve ilgi gösterdiği dinî içerik türleriyle ilişkili olarak farklılaşabildiğini göstermektedir.

Tablo 54. Sosyal Medyada İlgi Duyulan Dinî İçerik Türüne Göre Genel Mâtürîdîlik Bilgi Puanlarının Karşılaştırılması

Test / Varsayım	Test İstatistiği	p-değeri	Yorum
Shapiro-Wilk (Normallik)	Tüm gruplarda W = 0.82-0.94	< .05	Hiçbir grupta normallik varsayımı sağlanmamaktadır.
Kruskal-Wallis	$\chi^2 = 22.682$	0.002	Dinî içerik türüne göre genel bilgi puanları anlamlı biçimde farklılaşmaktadır.

Post-hoc analizler, özellikle Dinî Paylaşımlar kategorisini tercih eden katılımcılar ile bazı diğer içerik türleri arasında anlamlı farklar bulunduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre, Dinî Paylaşımlar ile Ahlâk ve Değerler ($p_{adj} = .050$), Güncel İnanç Konuları ($p_{adj} = .018$) ve İnanç ve Mezhepler ($p_{adj} = .009$) kategorileri arasında genel Mâtürîdîlik bilgi puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar saptanmıştır. Benzer biçimde, Dinî Paylaşımlar ile Tasavvuf ve Maneviyat kategorileri arasındaki fark da anlamlıdır ($p_{adj} = .012$).

Buna karşılık, Ahlâk ve Değerler, Felsefî Tartışmalar, İbadet ve Fıkıh, Siyer ve Peygamberler Tarihi ve Tasavvuf ve Maneviyat gibi kategoriler arasındaki karşılaştırmaların önemli bir kısmında, çoklu karşılaştırma düzeltmesi sonrasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark gözlenmemiştir ($p_{adj} > .05$).

Bu farkların yönü incelendiğinde, sosyal medyada İnanç ve Mezhepler, Güncel İnanç Konuları ve kısmen Ahlâk ve Değerler içerikleriyle ilgilenen katılımcıların genel Mâtürîdîlik bilgi puanlarının, daha çok Dinî Paylaşımlar ağırlıklı içeriklerle ilgilenen katılımcılara

kıyasla daha yüksek olduğu görülmektedir. Özellikle mezhep, inanç esasları ve doktrinel tartışmalarla ilişkili içerik türlerinin, Mâtürîdîlik gibi sistematik ve kelâmî bir bilgi alanına yönelik farkındalık ve bilgi düzeyini desteklediği söylenebilir. Buna karşılık, daha genel nitelikteki dinî paylaşımlar veya pratik odaklı içeriklerle sınırlı kalan ilgi alanlarının, Mâtürîdîlik bilgi düzeyini artırmada daha sınırlı bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Bu bulgu, bilgi düzeyindeki farklılaşmanın içerik türünün derinliği ve kavramsal yoğunluğu ile ilişkili olabileceğine işaret etmektedir.

Bu bulgular, sosyal medyada daha bilgi aktarımına ve doktrinel içeriğe odaklanan dinî içerik türleri ile daha genel veya pratik paylaşımlar arasında kalan içerik türleri arasında, Mâtürîdîlik bilgi düzeyi bakımından farklılaşmalar olabildiğini düşündürmektedir. Ancak farkların tüm içerik türleri arasında tutarlı ve genellenebilir olmadığı, belirli karşılaştırmalarla sınırlı kaldığı görülmektedir.

Alt boyutlar düzeyinde ise içerik türü sayısının fazla olması ve bazı kategorilerdeki gözlem sayılarının görece düşük kalması nedeniyle, istatistiksel gücü zayıflatmamak ve yanlış pozitif bulguların önüne geçmek amacıyla ayrıntılı alt boyut analizleri raporlanmamıştır. Bu nedenle sosyal medya içerik türüne ilişkin değerlendirmeler, yalnızca genel Mâtürîdîlik bilgi puanı üzerinden yapılmıştır.

Tablo 55. Sosyal Medyada İlgi Duyulan Dinî İçerik Türüne Göre Mâtürîdîlik Bilgi Ölçeği Genel Puanı İçin Dunn Post-Hoc Karşılaştırmaları

İlgi Duyulan Dinî İçerik Türü	Kategoriler	Z	p-değeri
Ahlâk ve Değerler - Dinî Paylaşımlar	2.615	0.009	0.050
Ahlâk ve Değerler - Felsefî Tartışmalar	-1.009	0.313	0.547
Dinî Paylaşımlar - Felsefî Tartışmalar	-3.189	0.001	0.013
Ahlâk ve Değerler - Güncel İnanç Konuları	-0.530	0.596	0.667
Dinî Paylaşımlar - Güncel İnanç Konuları	-3.018	0.003	0.018
Felsefî Tartışmalar - Güncel İnanç Konuları	0.532	0.595	0.694
Ahlâk ve Değerler - İbadet ve Fıkıh	0.171	0.864	0.896
Dinî Paylaşımlar - İbadet ve Fıkıh	-1.913	0.056	0.173
Felsefî Tartışmalar - İbadet ve Fıkıh	0.982	0.326	0.507
Güncel İnanç Konuları - İbadet ve Fıkıh	0.582	0.561	0.683
Ahlâk ve Değerler - İnanç ve Mezhepler	-1.656	0.098	0.249
Dinî Paylaşımlar - İnanç ve Mezhepler	-3.424	0.001	0.009
Felsefî Tartışmalar - İnanç ve Mezhepler	-0.774	0.439	0.559
Güncel İnanç Konuları - İnanç ve Mezhepler	-1.262	0.207	0.414
İbadet ve Fıkıh - İnanç ve Mezhepler	-1.577	0.115	0.268
Ahlâk ve Değerler - Siyer ve Peygamberler Tarihi	1.393	0.164	0.353
Dinî Paylaşımlar - Siyer ve Peygamberler Tarihi	-0.976	0.329	0.461
Felsefî Tartışmalar - Siyer ve Peygamberler Tarihi	2.115	0.034	0.121

Güncel İnanç Konuları - Siyer ve Peygamberler Tarihi	1.810	0.070	0.197
İbadet ve Fıkıh - Siyer ve Peygamberler Tarihi	0.979	0.327	0.483
İnanç ve Mezhepler - Siyer ve Peygamberler Tarihi	2.546	0.011	0.051
Ahlâk ve Değerler - Tasavvuf ve Maneviyat	-1.056	0.291	0.543
Dinî Paylaşımlar - Tasavvuf ve Maneviyat	-3.523	0.000	0.012
Felsefî Tartışmalar - Tasavvuf ve Maneviyat	0.096	0.923	0.923
Güncel İnanç Konuları - Tasavvuf ve Maneviyat	-0.501	0.616	0.664
İbadet ve Fıkıh - Tasavvuf ve Maneviyat	-0.991	0.322	0.530
İnanç ve Mezhepler - Tasavvuf ve Maneviyat	0.912	0.362	0.482
Siyer ve Peygamberler Tarihi - Tasavvuf ve Maneviyat	-2.272	0.023	0.092

6.2.2.10. Mâtürîdîliği İlk Duyma Zamanına Göre Puanların Karşılaştırılması

Katılımcıların Mâtürîdîlik mezhebini ilk duyma zamanlarına göre genel Mâtürîdîlik bilgi puanları karşılaştırıldığında, gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmektedir (Kruskal-Wallis $\chi^2(3) = 10.97$, $p = .012$).

Tablo 56. Mâtürîdî Mezhebini İlk Duyma Zamanına Göre Genel Mâtürîdîlik Bilgi Puanlarının Karşılaştırılması

Test / Varsayım	Test İstatistiği	p-değeri	Yorum
Shapiro-Wilk (Normallik)	Tüm gruplarda W = 0.88-0.90	< .05	Hiçbir yaş grubunda normallik varsayımı sağlanmamaktadır.
Kruskal-Wallis	$\chi^2 = 10.97$	0.012	Mâtürîdî mezhebini ilk duyma zamanına göre genel bilgi puanları anlamlı biçimde farklılaşmaktadır.

Post-hoc analiz sonuçlarına göre, Mâtürîdî mezhebini lise öncesinde duyan katılımcıların, hem "hatırlamıyorum" diyenlere ($Z = -2.72$, $p_adj = .039$) hem de üniversitede duyanlara ($Z = 2.70$, $p_adj = .021$) kıyasla istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek genel bilgi puanına sahip olduğu görülmektedir.

Buna karşılık, lise döneminde duyanlar ile üniversitede duyanlar arasında anlamlı bir fark saptanmamıştır ($p_adj > .05$). Benzer şekilde, hatırlamıyorum diyenlerle lise döneminde ya da üniversitede duyanlar arasındaki farklar da istatistiksel olarak anlamlı değildir ($p_adj > .05$).

Bu bulgular, Mâtürîdî mezhebiyle daha erken yaşta (lise öncesinde) karşılaşmanın, daha yüksek bilgi düzeyiyle ilişkili olduğunu; buna karşın lise ve üniversite dönemlerinde ilk karşılaşmanın bilgi düzeyi açısından belirgin bir farklılık yaratmadığını göstermektedir.

Tablo 57. Mâtürîdîliği İlk Duyma Zamanına Göre Mâtürîdîlik Bilgi Ölçeği Genel Puanı İçin Dunn Post-Hoc Karşılaştırmaları

Kategoriler	Z	p-değeri
Hatırlamıyorum. - Lise döneminde	-1.294	0.294
Hatırlamıyorum. - Lise öncesinde	-2.719	0.039
Lise döneminde - Lise öncesinde	-2.095	0.072
Hatırlamıyorum. - Üniversitede	-0.482	0.630
Lise döneminde - Üniversitede	0.958	0.406
Lise öncesinde - Üniversitede	2.702	0.021

7. TARTIŞMA

7.1. Mâtürîdîlik Bilgi Ölçeği'nin Ölçme Gücü

Çalışma, Mâtürîdîlik gibi soyut ve çok boyutlu bir kelâmî yapının, tek bir baskın faktör (Genel Bilgi Puanı) etrafında bütünleştiğini göstermiştir. Geliştirilen ölçeğin genel test için hesaplanan KR-20 güvenirlik katsayısı .953 olup bu değer çok yüksek iç tutarlılığa işaret etmektedir. Yapı geçerliği analizlerinde AFA sonuçları, ilk faktörün varyansın %27'sini tek başına açıkladığını ve özdeğer grafiğinde belirgin bir kırılma olduğunu göstermiştir. Bu durum ölçeğin "baskın bir genel bilgi faktörü" (tek boyutlu yapı) etrafında toplandığını göstermektedir.

Literatürde Mâtürîdîlik genellikle metin merkezli ve teorik düzlemde tartışılırken, bu çalışma alan araştırmalarına imkân tanıyan standart bir ölçme aracı boşluğunu doldurmuştur. Madde Tepki Kuramı (IRT) analizlerindeki Test Bilgi Fonksiyonu grafiği, ölçeğin özellikle düşük ve orta bilgi düzeyindeki öğrencileri ayırt etmede yüksek hassasiyete sahip olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca DIF analizleri, ölçeğin cinsiyet ve sınıf düzeyine göre bir ölçme yanlılığı içermediğini ($p > .05$) kanıtlayarak, elde edilen puan farklarının ölçüm hatasından değil, gerçek bilgi farkından kaynaklandığını doğrulamıştır.

Ölçeğin geliştirilme sürecinde gerçekleştirilen Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA), Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA), Madde Tepki Kuramı (IRT) ve Diferansiyel Madde Fonksiyonu (DIF) analizleri birlikte değerlendirildiğinde, Mâtürîdîlik Bilgi Ölçeği'nin yüksek yapı geçerliğine sahip, ölçme gücü güçlü ve farklı gruplar arasında ölçme yanlılığı içermeyen güvenilir bir ölçme aracı olduğu ortaya konmuştur. İki parametreli lojistik model (2PL) temelinde hesaplanan Test Bilgi Fonksiyonu, ölçeğin özellikle düşükten orta düzeylere uzanan bilgi düzeylerinde daha yüksek ölçme hassasiyeti sağladığını göstermektedir.

Ölçeğin içerik bakımından çok boyutlu bir yapıya sahip olmakla birlikte, baskın bir genel bilgi faktörü etrafında bütünleştiği görülmektedir. Bu bulgu hem genel toplam puanların hem de alt boyut puanlarının klasik toplam puan yaklaşımıyla analiz edilmesinin ölçme kuramı açısından meşru olduğunu göstermektedir. Literatürde bu tür yapılar "esasen tek boyutlu" olarak tanımlanmakta ve genel faktör modeliyle uyumlu değerlendirilerek hem toplam hem alt boyut puanlarının yorumlanmasına olanak tanımaktadır. Geliştirilen ölçeğin bu özelliği, IRT analizlerinin tek boyutluluk varsayımıyla da örtüşmekte ve ölçeğin

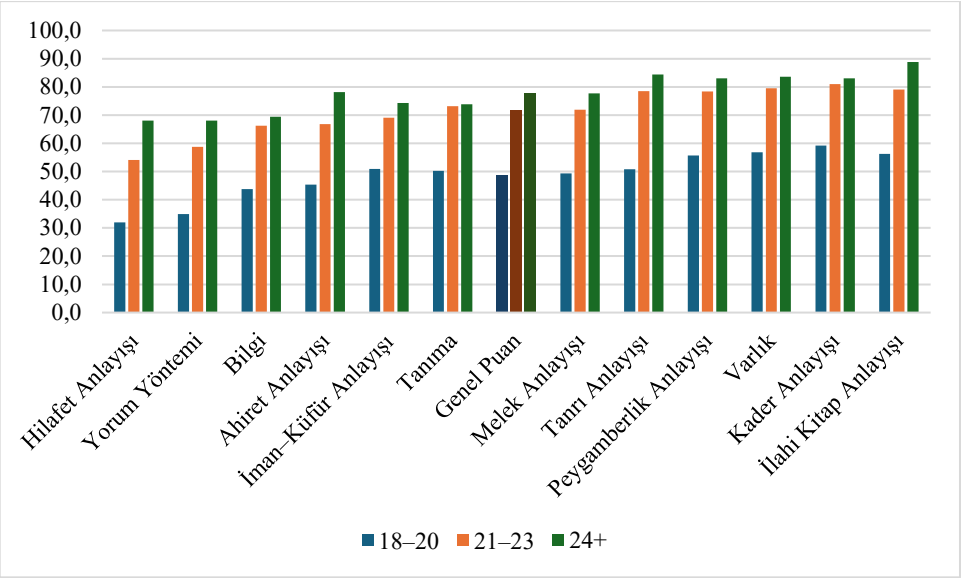
psikometrik tutarlılığını güçlendirmektedir. DFA sonuçları, modelin veriye mükemmele yakın bir uyum sergilediğini ortaya koyarken; IRT analizleri, maddelerin büyük çoğunluğunun yüksek ayırt edicilik değerlerine ve uygun zorluk düzeylerine sahip olduğunu göstermiştir. DIF analizlerinden elde edilen bulgular ise gözlenen grup farklılıklarının ölçme yanlılığından değil, gerçek bilgi düzeyi farklılıklarından kaynaklandığını desteklemektedir.

Tanımlayıcı bulgular, katılımcıların genel Mâtürîdîlik bilgi düzeyinin orta düzeyde olduğunu göstermektedir. Genel puan ortalaması 40,89 olup bu değer 0-100 ölçeğine dönüştürüldüğünde 67,03'e karşılık gelmektedir. Bu değerin "orta düzey" olarak nitelendirilmesi, istatistiksel dağılım ve ölçek orta noktasına dayalı bir değerlendirmedir. Mâtürîdîlik bilgisine özgü referans değer henüz ilgili çalışmalarda oluşmamıştır. Bu bağlamda elde edilen 67,03 puanının mutlak bir başarı kriteri olarak anlaşılmamalıdır. Yapılacak yeni araştırmalarda farklı örneklemlerle norm tabloları oluşturulmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

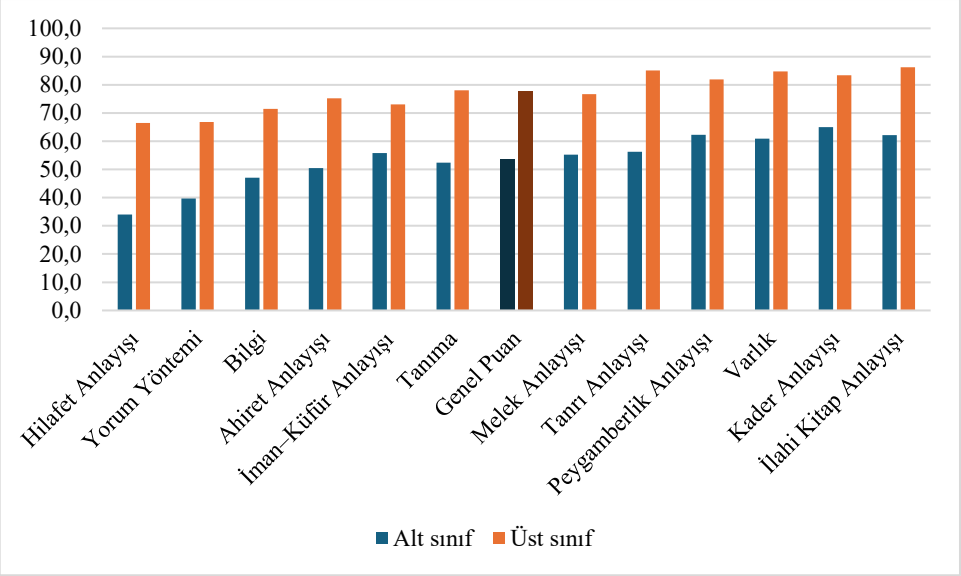
Alt boyutlar incelendiğinde, İlahi Kitap Anlayışını Bilme Düzeyi, Kader Anlayışını Bilme Düzeyi, Varlık Anlayışını Bilme Düzeyi, Peygamberlik Anlayışını Bilme Düzeyi ve Tanrı Anlayışı Bilme Düzeyi boyutlarında daha yüksek ortalamalar gözlenirken; Yorum Yöntemini Bilme Düzeyi ve Hilafet Anlayışını Bilme Düzeyi boyutlarında görece daha düşük ortalamalar dikkat çekmektedir. Bu dağılım, ilahiyat eğitimi sürecinde normatif ve doktriner içeriklerin daha güçlü biçimde içselleştirildiğini; tarihsel ve metodolojik alanlarda ise bilgi düzeyinin daha sınırlı kaldığını düşündürmektedir.

Gruplar arası karşılaştırmalar, Mâtürîdîlik bilgi düzeyinin bazı sosyodemografik ve akademik değişkenlere göre anlamlı biçimde farklılaştığını ortaya koymuştur. Cinsiyete göre yapılan analizlerde, genel bilgi puanı açısından Mann-Whitney U testi temel alındığında istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmamıştır. Bununla birlikte, bazı alt boyutlarda erkek öğrencilerin görece daha yüksek ortalamalara sahip olduğu görülmüştür.

Yaşa göre yapılan karşılaştırmalar, ilerleyen yaşla birlikte genel bilgi puanının istatistiksel olarak anlamlı biçimde arttığını göstermektedir (Şekil 6). Bu bulgu, bilgi düzeyinin yalnızca formel eğitimle değil, zaman içinde biriken akademik ve entelektüel deneyimlerle de ilişkili olduğunu düşündürmektedir.

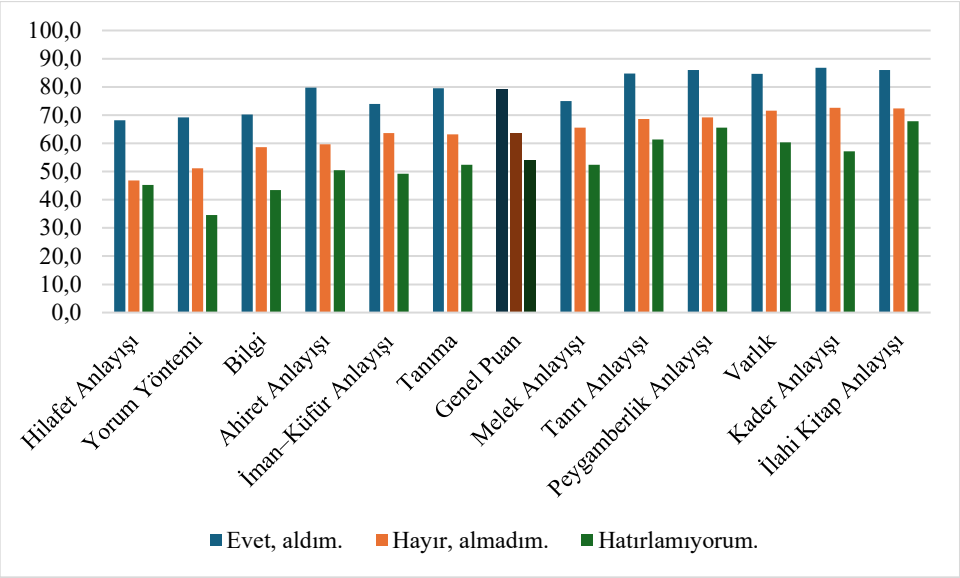

Şekil 6. Yaşa Göre Mâtürîdîlik Bilgi Ölçeği Genel Puanı ve Alt Boyut Puanlarının 0-100 Ölçeğinde Ortalamaları

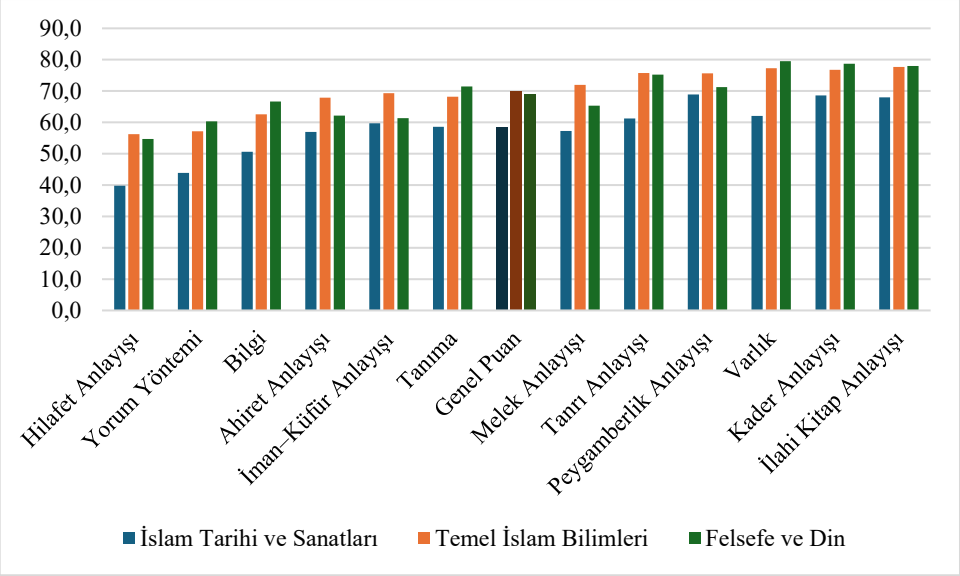

Şekil 7. Sınıflara Göre Mâtürîdîlik Bilgi Ölçeği Genel Puanı ve Alt Boyut Puanlarının 0-100 Ölçeğinde Ortalamaları

Akademik özellikler, katılımcıların Mâtürîdîlik bilgi düzeylerinde belirleyici bir rol oynamıştır. Sınıf düzeyine göre yapılan analizler, üst sınıflarda öğrenim gören öğrencilerin ortalama puanlarının alt sınıflara kıyasla istatistiksel olarak anlamlı biçimde daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur (Şekil 7). Kelâm ve mezhepler tarihi alanlarında seçmeli ders alma durumu da bilgi düzeyi üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir (Şekil 8). Ayrıca ilahiyat eğitimi kapsamında en çok ilgi duyulan bilim alanı, Mâtürîdîlik bilgi düzeyini anlamlı biçimde farklılaştıran bir diğer akademik değişken olarak öne çıkmaktadır (Şekil 9).

Şekil 8. Seçmeli Ders Alma Durumuna Göre Mâtürîdîlik Bilgi Ölçeği Genel Puanı ve Alt Boyut Puanlarının 0-100 Ölçeğinde Ortalamaları

Şekil 9. En Çok İlgi Duyulan Bilim Alanına Göre Mâtürîdîlik Bilgi Ölçeği Genel Puanı ve Alt Boyut Puanlarının 0-100 Ölçeğinde Ortalamaları

Yaşı daha ileri olan katılımcıların ve üst sınıf öğrencilerinin daha yüksek bilgi düzeyine sahip olması, ilahiyat eğitiminin kümülatif bir bilgi birikimi yarattığını göstermektedir. Buna karşılık, dini özelliklerin büyük bölümünün örneklem içinde tek bir baskın kategoride yoğunlaşması nedeniyle fıkhî ve itikadî mezhep gibi değişkenler grup karşılaştırmalarına elverişli olmamıştır. Fıkhî mezhebin büyük çoğunlukla Hanefî, itikadî yönelimin ise ağırlıklı olarak Mâtürîdî olması, bu değişkenler açısından anlamlı istatistiksel

karşılaştırmalar yapılmasını engellemiştir. Bu nedenle dinî arka plan, katılımcıların belirli bir dinî gruba aidiyetleri üzerinden ele alınmıştır.

Akademik değişkenler bağlamında lise türü, sınıf düzeyi ve seçmeli ders alma durumu analizlere dâhil edilmiş; üniversite bazında karşılaştırmalar ise her üniversiteden farklı sayıda katılımcı bulunması ve hücre frekanslarının dengesizliği nedeniyle yapılmamıştır. Bunun yerine, Türkiye genelinde farklı ilahiyat fakültelerinden elde edilen veriler kullanılarak bütüncül bir değerlendirme sunulmuştur.

Genel olarak değerlendirildiğinde, bu çalışma Mâtürîdîlik bilgi düzeyinin bireysel demografik özelliklerden ziyade eğitimsel maruziyet, akademik ilerleme ve ilgi alanlarıyla yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Elde edilen bulgular, Mâtürîdî düşüncenin ilahiyat eğitimi sürecinde nasıl yapılandığına ve hangi alanlarda daha güçlü ya da daha sınırlı bir bilgi birikimi oluştuğuna dair önemli ipuçları sunmaktadır. Mâtürîdîlik Bilgi Ölçeği'nin ilerleyen çalışmalarda farklı örneklemler, eğitim düzeyleri ve bağlamsal değişkenler üzerinden kullanılması hem ölçeğin dış geçerliğini güçlendirecek hem de Türkiye'de itikadî bilgi düzeyine ilişkin literatüre kalıcı katkılar sağlayacaktır.

7.2. Hipotezlerin Bulgulara Dayalı Değerlendirilmesi

Bu araştırmada, ilahiyat fakültesi öğrencilerinin Mâtürîdîlik mezhebine ilişkin bilgi düzeylerini ve bu düzeylerin çeşitli değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığını ortaya koymak amacıyla geliştirilen hipotezler, elde edilen nicel bulgular ışığında değerlendirilmiştir.

Araştırmanın genel hipotezi olan "İlahiyat fakültesi öğrencilerinin Mâtürîdîlik mezhebine ilişkin genel bilgi düzeylerinin orta ve üzeri bir düzeyde olduğu" yönündeki Hipotez 1, ölçekten elde edilen genel puan ortalamasının 67,03 olmasıyla desteklenmiştir. Bu bulgu, öğrencilerin Mâtürîdîliğe dair tamamen yüzeysel bir bilgiye sahip olmadıklarını, ancak bilgi düzeyinin henüz ileri ve derinlikli bir düzeye ulaşmadığını göstermektedir.

Sosyodemografik değişkenlere ilişkin hipotezler incelendiğinde, cinsiyete göre Mâtürîdîlik bilgi düzeyinde anlamlı bir farklılık bulunmadığını öngören Hipotez 2 doğrulanmıştır. Benzer şekilde, öğrencilerin yaşamlarının büyük bölümünü geçirdikleri coğrafi bölgeye göre bilgi düzeyinin farklılaşmadığını ileri süren Hipotez 4 de bulgular tarafından desteklenmiştir. Bu sonuçlar, Mâtürîdîlik bilgi düzeyinin toplumsal ya da bölgesel arka plandan ziyade akademik süreçlerle ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Buna karşılık, yaş değişkenine göre bilgi düzeyinde anlamlı bir farklılık bulunmadığını öngören

Hipotez 3, elde edilen bulgular tarafından desteklenmemiştir. Bulgular, yaş ilerledikçe Mâtürîdîlik bilgi düzeyinin istatistiksel olarak anlamlı biçimde arttığını göstermiştir.

Akademik değişkenlere ilişkin hipotezler değerlendirildiğinde, sınıf düzeyine göre bilgi düzeyinin anlamlı biçimde farklılaştığını öngören Hipotez 5 doğrulanmıştır. Dördüncü sınıf öğrencilerinin bilgi düzeylerinin birinci sınıf öğrencilerine kıyasla daha yüksek olması, Mâtürîdîlik bilgisinin eğitim süreci içinde kademeli ve birikimli biçimde kazanıldığını göstermektedir. Buna karşılık, mezun olunan lise türüne göre bilgi düzeyinin farklılaştığını öngören Hipotez 6 desteklenmemiştir. Bu durum, ilahiyat fakültesine başlamadan önceki eğitim geçmişinin, mezhepsel bilgi üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmadığını ortaya koymaktadır.

Kelâm ve Mezhepler Tarihi alanında seçmeli ders alma durumunun bilgi düzeyini anlamlı biçimde etkilediğini ileri süren Hipotez 7, bulgular tarafından desteklenmiştir. Seçmeli ders alan öğrencilerin daha yüksek bilgi düzeyine sahip olmaları, ders içeriklerinin ve akademik maruziyetin Mâtürîdîlik bilgisinin gelişiminde önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Benzer biçimde, öğrencilerin ilahiyat eğitimi kapsamında ilgi duydukları bilim alanına göre bilgi düzeyinin farklılaştığını öngören Hipotez 8 de doğrulanmıştır. Bu bulgu, bireysel akademik yönelimlerin ve entelektüel ilginin mezhepsel bilgi birikimini desteklediğini ortaya koymaktadır.

Dinî ve deneyimsel değişkenlere ilişkin hipotezler incelendiğinde, dinî bir gruba aidiyet durumuna göre bilgi düzeyinin farklılaştığını öngören Hipotez 9 kısmen desteklenmiştir. Bazı gruplarda bilgi düzeyi daha yüksek olmakla birlikte, bu farklılaşmanın tutarlı ve genellenebilir bir yapı arz etmediği görülmüştür. Öğrencilerin Mâtürîdî mezhebiyle ilk kez karşılaştıkları zamana göre bilgi düzeyinin farklılaştığını öngören Hipotez 10 desteklenmiş; mezheple daha erken dönemde tanışan öğrencilerin daha yüksek bilgi düzeyine sahip oldukları tespit edilmiştir. Sosyal medyada ilgi duyulan dinî içerik türüne göre bilgi düzeyinin farklılaştığını ileri süren Hipotez 11 de bulgular tarafından desteklenmiş olup, bu durum informal öğrenme kanallarının mezhepsel bilgi üzerinde tamamlayıcı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Son olarak, Mâtürîdîlik Bilgi Ölçeği'nin alt boyutlarına ilişkin puanların öğrencilerin sosyodemografik ve akademik özelliklerine göre farklılık gösterdiğini öngören Hipotez 12 genel olarak doğrulanmıştır. Ancak bu farklılaşmanın tüm alt boyutlar için aynı düzeyde

gerçekleşmediği; özellikle yorum yöntemi ve hilâfet anlayışı gibi alanlarda bilgi düzeyinin daha sınırlı kaldığı belirlenmiştir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, araştırmada test edilen hipotezlerin önemli bir kısmının bulgular tarafından desteklendiği, Mâtürîdîlik bilgi düzeyinin demografik değişkenlerden ziyade eğitimsel maruziyet, akademik ilerleme ve bireysel ilgi alanlarıyla daha güçlü bir ilişki içinde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgu, bilgi kazanımının sosyo-kültürel belirleyicilerden ziyade kurumsal eğitim süreçleriyle ilişkilendirildiğini ortaya koymaktadır. Mâtürîdî düşüncenin sistematik niteliği göz önünde bulundurulduğunda, bu bilginin yalnızca kültürel aktarım yoluyla değil akademik müfredat, öğretim etkinliği ve bireysel ilgi bileşimiyle inşa edilen bir yetkinlik olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 58. Hipotezlerin Bulgular Işığında Değerlendirilmesi

Hipotez No.	Hipotez İçeriği	Sonuç
Hipotez 1	İlahiyat fakültesi öğrencilerinin Mâtürîdîlik mezhebine ilişkin genel bilgi düzeyleri orta düzeydedir.	Desteklendi.
Hipotez 2	Mâtürîdîlik bilgi düzeyi, öğrencilerin cinsiyetlerine göre anlamlı biçimde farklılaşmamaktadır.	Desteklendi.
Hipotez 3	Mâtürîdîlik bilgi düzeyi, öğrencilerin yaş gruplarına göre anlamlı biçimde farklılaşmamaktadır.	Desteklenmedi.
Hipotez 4	Mâtürîdîlik bilgi düzeyi, öğrencilerin yaşamlarının büyük bölümünü geçirdikleri coğrafi bölgeye göre anlamlı biçimde farklılaşmamaktadır.	Desteklendi.
Hipotez 5	Mâtürîdîlik bilgi düzeyi, öğrencilerin sınıf düzeylerine göre anlamlı biçimde farklılaşmakta olup birinci sınıf öğrencilerinin bilgi düzeyleri daha düşüktür.	Desteklendi.
Hipotez 6	Mâtürîdîlik bilgi düzeyi, mezun olunan lise türüne göre anlamlı biçimde farklılaşmaktadır.	Desteklenmedi.
Hipotez 7	Kelâm ve Mezhepler Tarihi alanında seçmeli ders alma durumu, öğrencilerin Mâtürîdîlik bilgi düzeylerini anlamlı biçimde etkilemektedir.	Desteklendi.
Hipotez 8	Mâtürîdîlik bilgi düzeyi, öğrencilerin ilahiyat eğitimi kapsamında ilgi duydukları bilim alanına göre anlamlı biçimde farklılaşmaktadır.	Desteklendi.
Hipotez 9	Mâtürîdîlik bilgi düzeyi, öğrencilerin dinî bir gruba aidiyet durumuna göre anlamlı biçimde farklılaşmaktadır.	Kısmen Desteklendi.
Hipotez 10	Mâtürîdîlik bilgi düzeyi, öğrencilerin Mâtürîdî mezhebiyle ilk kez karşılaştıkları zamana göre anlamlı biçimde farklılaşmaktadır.	Desteklendi.
Hipotez 11	Mâtürîdîlik bilgi düzeyi, öğrencilerin sosyal medyada ilgi duydukları dinî içerik türüne göre anlamlı biçimde farklılaşmaktadır.	Desteklendi.
Hipotez 12	Ölçeğin alt boyutlarına ilişkin puanlar, öğrencilerin sosyodemografik ve akademik özelliklerine göre anlamlı farklılıklar göstermektedir.	Genel Olarak Desteklendi.

Tablo 58'te görüldüğü üzere araştırmada test edilen hipotezlerin büyük çoğunluğu bulgular tarafından desteklenmiş; özellikle sınıf düzeyi, seçmeli ders alma durumu ve

akademik ilgi alanlarının Mâtürîdîlik bilgi düzeyi üzerinde belirleyici olduğu tespit edilmiştir.

7.3. Yaş ve Sınıf Düzeyi Değişkenlerinin Etkisi

Yapılan Kruskal-Wallis testi sonucunda, yaş grupları (18-20, 21-23 ve 24+) arasında genel Mâtürîdîlik bilgi puanları açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur ($p < .001$). Hesaplanan etki büyüklüğü ($\varepsilon^2 = 0.189$), yaş değişkeninin bilgi düzeyi üzerinde büyük düzeyde bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

18-20 yaş grubu en düşük bilgi düzeyine sahiptir. Bu grup ile 21-23 yaş grubu ($p < .001$) ve 24+ yaş grubu ($p < .001$) arasında yüksek düzeyde anlamlı farklar bulunmuştur. 21-23 yaş grubu ile 24+ yaş grubu arasında da istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmış ($p = .026$) olup, en yüksek bilgi düzeyine 24 yaş ve üzeri katılımcılar sahiptir.

Ölçeğin 12 alt boyutunun tamamında, 18-20 yaş grubu ile daha ileri yaş grupları arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Özellikle Tanrı Anlayışı, Peygamberlik ve İlahi Kitap gibi kuramsal boyutlarda yaşa bağlı artış belirgindir. Bu bulgular doğrultusunda, "Mâtürîdîlik bilgi düzeyi, öğrencilerin yaş gruplarına göre anlamlı biçimde farklılaşmamaktadır" şeklindeki Hipotez 3 reddedilmiştir.

Elde edilen sonuçlar, Mâtürîdîlik bilgisinin statik değil, zaman ve eğitim süreciyle birlikte gelişen dinamik bir yapı sergilediğini göstermektedir. Yaş ilerledikçe puanların sistematik biçimde artması (18-20 < 21-23 < 24+), bilginin yalnızca formel eğitimle değil, akademik olgunluk ve entelektüel birikimle de derinleştiğini ortaya koymaktadır.

18-20 yaş grubunun diğer gruplardan belirgin biçimde ayrışması, lisans eğitiminin erken dönemindeki derslerin ve akademik ortamın bilgi kazanımındaki önemini göstermektedir. Öğrenciler ilerleyen yıllarda soyut ve doktrinel konuları daha iyi kavrayabilmektedir. Bununla birlikte, bazı alt boyutlarda 21-23 yaş ile 24+ yaş grupları arasındaki farkın anlamlılığını yitirmesi, temel bilgilerin büyük ölçüde lisans eğitimi sürecinde kazanıldığını ve belirli bir doygunluğa ulaşıldığını düşündürmektedir.

Araştırma sonuçları, yaş değişkeninin yalnızca biyolojik bir süreç değil, aynı zamanda akademik ilerleme ve eğitime maruz kalma süresiyle ilişkili bir gösterge olduğunu ortaya koymuştur. Bu bulgu, yaş ile bilgi düzeyi arasındaki ilişkinin muhtemelen akademik ilerleme ve eğitime maruz kalma süresiyle açıklanabileceğini düşündürmektedir ancak bu ilişkinin nedensel boyutu gelecek çalışmalarda incelenmelidir.

İstatistiksel gücü korumak amacıyla sınıf düzeyi iki ana kategoriye ayrılmıştır: Alt Sınıf (Hazırlık, 1. ve 2. sınıf) ve Üst Sınıf (3. ve 4. sınıf). Katılımcıların büyük bölümünü 1. sınıflar (n = 153) ve 4. sınıflar (n = 179) oluşturmaktadır.

Yapılan Mann-Whitney U testi ve destekleyici Welch t-testi sonuçlarına göre, sınıf düzeyi arttıkça Mâtürîdîlik bilgi puanlarının istatistiksel olarak anlamlı biçimde yükseldiği görülmüştür ($p < .001$).

Alt sınıf ortalaması 100 üzerinden 53.56 (1. sınıflar özelinde: 60.45), üst sınıf ortalaması ise 77.86'dır (4. sınıflar özelinde: 78.40). İki grup arasındaki yaklaşık 24 puanlık fark, eğitimin bilgi düzeyi üzerindeki güçlü etkisini göstermektedir.

Ölçeğin 12 alt boyutunun tamamında, üst sınıf öğrencilerinin puanları alt sınıf öğrencilerine göre anlamlı düzeyde daha yüksektir ($p < .001$). Bu doğrultuda, "Mâtürîdîlik bilgi düzeyi, öğrencilerin sınıf düzeylerine göre anlamlı biçimde farklılaşmakta olup birinci sınıf öğrencilerinin bilgi düzeyleri dördüncü sınıf öğrencilerine kıyasla daha düşüktür." şeklindeki Hipotez 5 desteklenmiştir.

Bulgular, Mâtürîdîlik bilgisinin rastlantısal veya kültürel bir kulak dolgunluğundan ibaret olmadığını, İlahiyat Fakültesi eğitimi süresince sistemli biçimde inşa edilen akademik bir nitelik taşıdığını ortaya koymaktadır. Birinci sınıftan dördüncü sınıfa doğru puanların düzenli olarak artması, bilginin kademeli ve birikimli biçimde kazanıldığını göstermektedir.

Üst sınıf öğrencilerinin tüm alt boyutlarda alt sınıfları geride bırakması, müfredatın mezhebi bilgi kazandırmada işlevsel olduğunu ve öğrencilerin mezuniyet aşamasına geldiklerinde daha donanımlı hâle geldiklerini doğrulamaktadır. Bu durum aynı zamanda geliştirilen ölçeğin yapı geçerliğini de desteklemektedir. Eğitim düzeyi yükseldikçe puanların artması, ölçeğin akademik bilgiyi ölçmeye duyarlı olduğunu göstermektedir.

Sınıf düzeyi değişkeninin lise türü veya coğrafi bölge gibi değişkenlerden daha belirleyici olması kelâm Mâtürîdîlik bilgisinin büyük ölçüde fakülte sürecinde kazanılan bir yetkinlik olduğunu ortaya koymaktadır.

7.4. Cinsiyet Değişkeninin Etkisi

Araştırmaya katılan öğrencilerin %67,5'ini kadınlar (n=247), %32,5'ini ise erkekler (n=119) oluşturmaktadır. Bu dağılım, YÖK verilerine göre Türkiye'deki ilahiyat fakültelerinin genel öğrenci profiliyle uyumludur.

Genel Mâtürîdîlik bilgi puanları açısından kadın ve erkek öğrenciler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır (Mann-Whitney U testi: p = .060). Bu sonuç, genel bilgi düzeyinin cinsiyetten bağımsız olduğunu göstermektedir.

Genel puanda fark olmamasına rağmen, bazı alt boyutlarda erkek öğrenciler lehine anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir:

Hilafet Anlayışı: Erkeklerin ortalaması anlamlı derecede daha yüksektir (p = .018).

Ahiret Anlayışı: Erkeklerin ortalaması anlamlı derecede daha yüksektir (p = .003).

Melek Anlayışı: Erkeklerin ortalaması anlamlı derecede daha yüksektir (p = .016).

Mâtürîdîliği Tanıma Düzeyi: Erkeklerin ortalaması anlamlı derecede daha yüksektir (p = .040).

Bilgi Anlayışı, Yorum Yöntemi, Tanrı Anlayışı, Peygamberlik, İlahi Kitap, İman ve Kader gibi temel doktrinel alanlarda cinsiyetler arası anlamlı bir fark yoktur.

Araştırmanın başında kurgulanan "Mâtürîdîlik bilgi düzeyi, öğrencilerin cinsiyetlerine göre anlamlı biçimde farklılaşmamaktadır" şeklindeki Hipotez 2 desteklenmiştir (doğrulanmıştır).

Elde edilen bulgular, cinsiyetin akademik başarı üzerinde belirleyici bir "ana değişken" olmadığını, ancak ilgi alanlarına göre "ayrıştırıcı" bir rol oynayabildiğini göstermektedir. Genel puan ortalamalarında anlamlı bir farkın çıkmaması, ilahiyat fakültelerinde verilen eğitimin her iki cinsiyet grubu tarafından benzer düzeyde içselleştirildiğini göstermektedir. Mâtürîdîlik bilgisi, cinsiyete dayalı biyolojik veya toplumsal bir avantaja değil akademik çabaya ve eğitimsel maruziyete bağlıdır. Erkek öğrencilerin özellikle "Hilafet/Siyaset" ve "Tarihsel Tanıma" gibi konularda daha yüksek puan alması, bu konuların erkek öğrencilerin akademik ilgi profiliyle daha örtüştüğünü düşündürmektedir. Bu ilişkinin nedenlerini derinlemesine açıklamak için nitel çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. İnancın temelini oluşturan Tanrı, Peygamber, Kitap ve Kader gibi konularda fark çıkmaması, her iki grubun da inanç esaslarını öğrenme ve kavrama konusunda eşit yetkinliğe sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Cinsiyet, genel akademik başarıyı etkileyen bir faktör değildir; ancak Hilafet gibi siyasi ve tarihsel boyutu olan spesifik konularda erkek öğrencilerin bilgi düzeyi görece daha yüksektir.

7.5. Lise Mezuniyet Türü Değişkeninin Etkisi

Araştırmaya katılan öğrencilerin büyük çoğunluğunu %67,5 oranıyla İmam Hatip Lisesi mezunları oluştururken, %27,3'ünü Genel Lise, %5,2'sini ise Mesleki ve Teknik Lise mezunları oluşturmaktadır.

Lise türüne göre genel Mâtürîdîlik bilgi puanlarının karşılaştırılmasında, verilerin normal dağılım göstermemesi nedeniyle parametrik olmayan Mann-Whitney U testi kullanılmıştır. Analiz sonucunda, İmam Hatip Lisesi mezunları ile diğer lise türlerinden mezun olan öğrencilerin genel bilgi puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır ($W = 13\ 760$, $p = .323$).

Araştırmanın başında kurgulanan "İmam Hatip Lisesi mezunu öğrencilerin bilgi düzeyleri diğer lise türlerinden mezun olan öğrencilere kıyasla anlamlı biçimde daha yüksektir." şeklindeki Hipotez 6 desteklenmemiştir.

Elde edilen bulgular, İlahiyat Fakültesi eğitiminin dönüştürücü ve eşitleyici rolünü ortaya koyması bakımından oldukça çarpıcıdır. İlahiyat fakültesine başlamadan önceki eğitim geçmişinin (İmam Hatip kökenli olmanın), üniversite düzeyindeki spesifik mezhepsel (Mâtürîdîlik) bilgi üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmadığı anlaşılmıştır. Lise müfredatındaki temel din eğitiminin, üniversite düzeyindeki akademik kelâm bilgisine doğrudan bir avantaj olarak yansımadığı görülmektedir. Farklı lise türlerinden gelen öğrencilerin benzer başarı düzeyine sahip olması, İlahiyat Fakültesi eğitiminin lise kaynaklı farkları kapattığını ve tüm öğrencileri ortak bir akademik zemine taşıdığını göstermektedir. Fakülte eğitimi, öğrencilerin geçmiş birikimlerini eşitleyen bir pota işlevi görmektedir. Bu sonuç, Mâtürîdîlik bilgisinin liseden getirilen bir "miras" değil; üniversite sıralarında kazanılan "akademik bir yetkinlik" olduğunu kanıtlamaktadır. Bilgi düzeyi, lise türünden ziyade, fakültedeki sınıf düzeyi ve alınan seçmeli dersler gibi değişkenlerle şekillenmektedir.

7.6. Üniversite Değişkeninin Etkisi

Araştırma verileri, Türkiye'nin 7 coğrafi bölgesini temsil eden farklı ilahiyat fakültelerinden toplanmıştır. Asıl uygulamada (n=366) katılım sağlayan üniversiteler sırasıyla; Afyon Kocatepe Üniversitesi (%15,6), İnönü Üniversitesi (%12,8), Selçuk Üniversitesi (%12), Karabük Üniversitesi (%11,2), Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi (%10,9), İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi (%7,7), Rize Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi

(%6,3) ve diğerleri (%14,2) olmuştur. Örneklem, tek bir fakülteye sıkışmamış, Türkiye genelini yansıtan heterojen bir yapı arz etmiştir.

Araştırmada, her üniversiteden eşit sayıda öğrenci bulunmaması (hücre frekanslarının dengesizliği) ve istatistiksel güvenirliği zayıflatma riski nedeniyle üniversiteler arası bir başarı sıralaması veya puan karşılaştırması yapılmamıştır. Bunun yerine Türkiye geneli bütüncül bir değerlendirme yapılmıştır. Örneklemin farklı şehir ve bölgelere yayılmış olması, elde edilen 'Genel Bilgi Puanı'nın (67,03) yerel bir başarıyı değil, Türkiye'deki ilahiyat eğitiminin genel standardını yansıttığını göstermektedir.

7.7. Coğrafi Bölge Değişkeninin Etkisi

Araştırma verileri, Türkiye'nin 7 coğrafi bölgesini de kapsayacak şekilde toplanmıştır. Katılımcıların yaşamlarının büyük bölümünü geçirdikleri bölgeler sırasıyla; İç Anadolu (%23,8), Ege (%16,9), Doğu Anadolu (%16,4), Karadeniz (%15), Marmara (%10,9), Akdeniz (%9,6) ve Güneydoğu Anadolu (%7,4) şeklindedir.

Bölgelere göre genel Mâtürîdîlik bilgi puanlarının karşılaştırılmasında, verilerin normal dağılım göstermemesi nedeniyle parametrik olmayan Kruskal-Wallis H testi kullanılmıştır. Analiz sonucunda, öğrencilerin yetiştiği coğrafi bölgeye göre bilgi puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır (χ^2 (6)=5.42, p=.491).

Araştırmanın başında kurgulanan "Mâtürîdîlik bilgi düzeyi, öğrencilerin yaşamlarının büyük bölümünü geçirdikleri coğrafi bölgeye göre anlamlı biçimde farklılaşmamaktadır." şeklindeki Hipotez 4 desteklenmiştir (doğrulanmıştır).

Elde edilen bulgular, Mâtürîdîlik bilgisinin yerel, kültürel veya coğrafi faktörlerden bağımsız, "akademik" bir nitelik taşıdığını göstermektedir. Türkiye'nin doğusundan batısına, kuzeyinden güneyine kadar farklı bölgelerde yetişen öğrenciler arasında bilgi düzeyi açısından bir farkın olmaması, ilahiyat fakültelerinde verilen eğitimin belirli bir standartta olduğunu göstermektedir. Mâtürîdîlik bilgisi bölgesel bir "folklorik" bilgi değil, müfredatla aktarılan evrensel bir "akademik" bilgidir.

Bu sonuç, Mâtürîdîlik bilgisinin "sosyodemografik arka plan" (nerede yaşadığı, cinsiyeti vb.) ile değil; doğrudan "eğitimsel maruziyet" (sınıf düzeyi, ders alma, ilgi alanı) ile ilişkili olduğunu kanıtlayan en güçlü verilerden biridir. Öğrencinin nereden geldiği değil, fakültede ne kadar süre eğitim aldığı (Sınıf Düzeyi) ve hangi dersleri seçtiği (Akademik İlgi) belirleyicidir.

Eğer Mâtürîdîlik bilgisi sadece aileden veya yerel kültürden gelseydi, mezhebin tarihsel olarak daha yaygın olduğu veya kültürel kodların farklılaştığı bölgeler arasında fark çıkması beklenebilirdi. Ancak farkın çıkmaması, bu bilginin kaynağının "gelenek" değil "fakülte eğitimi" olduğunu doğrulamaktadır.

7.8. Fıkhî Aidiyet Değişkeninin Etkisi

Araştırmaya katılan öğrencilerin fıkhî mezhep dağılımı incelendiğinde, örneklemin çok büyük bir çoğunluğunun %88,3 (n=323) oranıyla Hanefî mezhebine mensup olduğu görülmektedir. Diğer mezheplerin dağılımı şöyledir: Şafiî (%9,3), Hanbelî (%1,1). Katılımcıların %1,4'ü ise kendisini herhangi bir mezhebe ait hissetmediğini belirtmiştir.

Örneklem içerisinde fıkhî mezhep dağılımının tek bir grupta (Hanefî) aşırı yoğunlaşması ve diğer gruplardaki (Şafiî, Hanbelî vb.) katılımcı sayılarının istatistiksel karşılaştırma yapmak için yetersiz kalması nedeniyle, fıkhî mezhebe göre bilgi puanlarının karşılaştırılması (fark analizi) yapılmamıştır.

Elde edilen bulgular, Türkiye'deki ilahiyat fakültesi öğrenci profilinin sosyolojik yapısını ve Mâtürîdîlik ile Hanefîlik arasındaki organik bağı yansıtmaktadır: Bir bilimsel araştırmada gruplar arası (örneğin Hanefîler - Şafiîler) sağlıklı bir karşılaştırma yapılabilmesi için grup sayılarının birbirine yakın veya en azından belirli bir büyüklükte olması gerekir. Hanefîlerin %88 gibi baskın bir oranda olması, istatistiksel olarak varyansı düşürmüş ve bu değişkeni "karşılaştırma kriteri" olmaktan çıkarıp "örneklemin genel karakteri" haline getirmiştir.

Katılımcıların %88,3'ünün Hanefî olması, Mâtürîdîlik çalışması için doğal bir zemindir. Çünkü Mâtürîdîlik, tarihsel ve teolojik olarak Hanefî fıkhî ekolünün içinden doğmuştur. Dolayısıyla örneklemin büyük çoğunluğunun Hanefî olması, ölçülen kitlenin Mâtürîdîlik ile tarihsel bağı olan doğru hedef kitle olduğunu göstermektedir.

Tezin bir diğer bulgusuyla birleştirildiğinde ilginç bir yorum ortaya çıkmaktadır: Öğrencilerin %88,3'ü "Hanefîyim" derken, itikadî olarak "Mâtürîdîyim" diyenlerin oranı %67,5'te kalmıştır. Bu durum, fıkhî (amelî) kimliğin, itikadî (inanç) kimliğe göre öğrenciler tarafından daha güçlü ve net bir şekilde sahiplenildiğini; itikadî kimliğin ise isimlendirilmesinde bir boşluk veya bilinç farkı olduğunu göstermektedir.

7.9. İtikâdî Aidiyet Değişkeninin Etkisi

Katılımcıların itikadî mezhep dağılımı incelendiğinde; %67,5 (n=247) oranıyla Mâtürîdîlik baskın gruptur. Örneklemin %17,8'i (n=65) itikadî mezhebini "Bilmiyorum" olarak belirtmiştir. Diğer gruplar ise şöyledir: Eş'arîlik (%6,3), Kendini herhangi bir mezhebe ait hissetmeyenler (%6,8), Selefilik (%0,8) ve Mutezile (%0,8).

Örneklemin itikadî yönelim bakımından ağırlıklı olarak Mâtürîdî olması ve diğer grupların (Eş'arî, Selefî vb.) istatistiksel karşılaştırma yapmaya imkân vermeyecek kadar az sayıda kalması nedeniyle, itikadî mezhebe göre puan karşılaştırması (fark analizi) yapılmamıştır.

Elde edilen bulgular, öğrencilerin mezhebi kimlik bilinci ve aidiyetin niteliği hakkında önemli sosyolojik ve eğitimsel veriler sunmaktadır:

Araştırmada öğrencilerin %88,3'ü kendisini fıkhî olarak "Hanefî" olarak tanımlarken, itikadî olarak "Mâtürîdî" diyenlerin oranı %67,5'te kalmıştır. Yaklaşık %20'lik bu fark ve %17,8 oranındaki "Bilmiyorum" yanıtı, öğrencilerin pratik hayata dair (fıkhî/amelî) kimliklerinin, inanç esaslarına dair (itikadî/teorik) kimliklerine göre daha baskın ve bilinir olduğunu göstermektedir. Öğrenciler "nasıl ibadet ettiğini" bilmekte, ancak inanç sisteminin "adını koymakta" zorlanmaktadır. Fıkhî mezhep aidiyetinin görece netliğiyle (%88,3 Hanefî) kıyaslandığında, itikadî mezhep farkındalığının çok daha bulanık bir tablo sergilediği açıkça görülmektedir. Bu bulgu, Türkiye ilahiyat eğitiminin mezhep öğretiminde fıkhî gelenekleri itikadî geleneklere oranla daha belirgin biçimde içselleştirdiğine işaret etmekte; öğrencilerin Hanefî fıkıh kimliğini benimsemekle birlikte bu kimliğin itikadî karşılığı olan Mâtürîdîliği henüz kavramlaştıramadığını düşündürmektedir.

Katılımcıların %67,5'i "Mâtürîdîyim" demesine karşın mezhebin en ayırt edici özelliklerinden olan yorum yöntemi ve hilâfet anlayışı alanlarında başarı oranları düşük kalmaktadır. Bu durum, itikadî aidiyetin çoğunlukla kültürel ve geleneksel aktarım yoluyla bir "etiket" olarak edinildiğini ancak bu kimliğin bilgisel ve yöntemsel yönünün yeterince içselleştirilmediğini ortaya koymaktadır. Söz konusu tablo, Türkiye bağlamında Hanefî-Mâtürîdî geleneğin fıkhî boyutunun itikadî boyutuna kıyasla sosyal bellekte çok daha sağlam yer tuttuğunu açıkça göstermektedir. Bu asimetri, öğrencilerin fıkhî kimliklerini %88,3 oranıyla açıkça Hanefî olarak tanımlarken itikadî kimliklerini aynı netlikle sahiplenememelerinde somutlaşmaktadır.

Katılımcıların çoğunluğunun Mâtürîdî olması, geliştirilen "Mâtürîdîlik Bilgi Ölçeği"nin doğru hedef kitle üzerinde (kendi mezhebini tanıması beklenen grup üzerinde) test edildiğini gösterir. Bu durum, ölçeğin geçerliliği açısından olumlu bir zemin oluşturmuştur.

7.10. Dinî Gruba Aidiyet Değişkeninin Etkisi

Katılımcıların dinî bir gruba (cemaat/tarikat vb.) aidiyet durumlarına göre genel Mâtürîdîlik bilgi puanları karşılaştırıldığında, gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur (Kruskal-Wallis $\chi^2 = 11.71$, $p = .003$).

Yapılan ikili karşılaştırmalar, farkın hangi gruplar arasında olduğunu netleştirmiştir: "Dinî bir gruba aidiyetim vardır" diyenler ile "yoktur" diyenler arasında genel bilgi puanı açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır ($p > .05$). Farkın asıl kaynağı "Belirtmek İstemiyorum" diyen gruptur. Aidiyet durumunu "Belirtmek istemiyorum" diyen katılımcıların puanları, hem "aidiyetim vardır" diyenlerden hem de "yoktur" diyenlerden istatistiksel olarak anlamlı derecede daha düşüktür ($p < .05$). İlahi Kitap, Peygamberlik, Tanrı ve Bilgi Anlayışı gibi temel boyutların neredeyse tamamında, "Belirtmek istemiyorum" grubunun puanları diğer gruplardan anlamlı derecede düşük çıkmıştır.

"Mâtürîdîlik bilgi düzeyi, öğrencilerin dinî bir gruba aidiyet durumuna göre anlamlı biçimde farklılaşmaktadır." şeklindeki Hipotez 9 kısmen desteklenmiştir. Farklılaşma vardır ancak beklenen yönde -grup üyeleri lehine- değil, çekimser kalanlar aleyhine gerçekleşmiştir.

Elde edilen bulgular, dinî sosyalleşme ve grup aidiyetinin akademik bilgi üzerindeki etkisi hakkında çarpıcı sonuçlar ortaya koymaktadır. Bir dinî gruba üye olan öğrencilerin, olmayanlara göre daha yüksek bir Mâtürîdîlik bilgisine sahip olmaması; cemaat veya gruplardaki din eğitiminin "akademik/kelâmî" bir derinlikten ziyade, muhtemelen daha "pratik/ahlaki" veya "mensubiyet" odaklı olduğunu düşündürmektedir. Grup içi eğitimler, Mâtürîdîliğin sistematik yapısını öğretmede fakülte eğitimi kadar belirleyici değildir.

Aidiyet durumunu "Belirtmek istemiyorum" diyen grubun bilgi düzeyinin en düşük seviyede olması, sosyolojik açıdan önemlidir. Bu durum, bilgi eksikliğinin veya kavramsal yetersizliğin, bireylerde bir "kimlik belirsizliği" veya "çekimserlik" yarattığını göstermektedir. Konuya vakıf olmayan veya akademik başarısı düşük olan öğrenciler, dinî/sosyal konumlarını beyan etme konusunda da özgüven eksikliği veya kaçınma davranışı sergilemektedirler.

Kendini “Var” veya “Yok” şeklinde net ifade edebilen (özgüveni yüksek) öğrencilerin bilgi düzeylerinin benzer ve yüksek olması; başarının aidiyetten ziyade, ne olduğunu bilmekle ve kendini net tanımlayabilmekle ilişkili olduğunu göstermektedir.

7.11. İlgi Duyulan Bilim Alanı Değişkeninin Etkisi

Katılımcıların ilahiyat eğitimi kapsamında en çok ilgi duydukları alanların dağılımı şöyledir: Temel İslam Bilimleri (%56) (Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelâm vb.), İslam Tarihi ve Sanatları (%23,5) ve Felsefe ve Din Bilimleri (%20,5).

Yapılan Kruskal-Wallis testi sonucunda, öğrencilerin ilgi duydukları bilim alanına göre genel Mâtürîdîlik bilgi puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur ($\chi^2(2)=16.09, p<.001$).

Başarılı Gruplar: “Felsefe ve Din Bilimleri” ile “Temel İslam Bilimleri” alanlarına ilgi duyan öğrenciler arasında genel bilgi puanı açısından anlamlı bir fark yoktur; her iki grup da yüksek başarı göstermiştir.

Düşük Puanlı Grup: “İslam Tarihi ve Sanatları” alanına ilgi duyan öğrencilerin genel bilgi puanları, hem Temel İslam Bilimleri grubundan ($p<.001$) hem de Felsefe ve Din Bilimleri grubundan ($p=.004$) istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha düşüktür.

Özellikle Mâtürîdîliği Tanıma, Bilgi Anlayışı, Varlık Anlayışı, Yorum Yöntemi ve Tanrı Anlayışı gibi teorik/soyut boyutlarda İslam Tarihi ve Sanatları grubu diğer grupların gerisinde kalmıştır. Ancak Peygamberlik ve Ahiret gibi daha genel konularda gruplar arası farklar belirgin değildir.

“Mâtürîdîlik bilgi düzeyi, öğrencilerin ilahiyat eğitimi kapsamında en çok ilgi duydukları bilim alanına göre anlamlı biçimde farklılaşmaktadır.” şeklindeki Hipotez 8 desteklenmiştir.

Elde edilen bulgular, öğrencilerin akademik yönelimlerinin ve entelektüel ilgilerinin, mezhepsel bilgi birikimi üzerinde doğrudan belirleyici olduğunu göstermektedir. Mâtürîdîlik, doğası gereği soyut düşünme, kelâmî tartışma ve sistematik temellendirme gerektiren bir alandır. Bu nedenle, ders içerikleri bu konularla doğrudan örtüşen Temel İslam Bilimleri (özellikle Kelâm ve Akaid) ve soyut düşünme pratiğine dayalı Felsefe ve Din Bilimleri alanlarına ilgi duyan öğrencilerin, daha yüksek bilgi düzeyine sahip olması beklenen ve tutarlı bir sonuçtur. İslam Tarihi ve Sanatları alanına ilgi duyan öğrencilerin puanlarının daha düşük çıkması, bu öğrencilerin zihinsel odaklarının “doktrinel/teorik”

tartışmalardan ziyade "olaysal/tarihsel" veya "estetik" konulara yönelmiş olmasıyla açıklanabilir. Bu grup, Mâtürîdîliğin karmaşık epistemolojik ve ontolojik tartışmalarına (Bilgi teorisi, Varlık, Yorum Yöntemi) diğer gruplar kadar ilgi göstermemektedir. Bu sonuç, Mâtürîdîlik bilgisinin sadece müfredatta var olmakla (pasif maruziyet) kazanılmadığını; öğrencinin o alana duyduğu aktif akademik ilginin öğrenme sürecini derinleştirdiğini kanıtlamaktadır. İlgi, bilgi birikimini tetikleyen en güçlü içsel motivasyon kaynağı olarak işlev görmektedir.

7.12. Seçmeli Ders Alma Değişkeninin Etkisi

Araştırmaya katılan öğrencilerin %24,9'u (n=91) "Kelâm ve Mezhepler Tarihi" alanında seçmeli ders aldığını belirtirken, %69,4'ü (n=254) almadığını, %5,7'si (n=21) ise hatırlamadığını ifade etmiştir.

Yapılan Kruskal-Wallis testi sonucunda, seçmeli ders alma durumuna göre öğrencilerin genel Mâtürîdîlik bilgi puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur ($\chi^2(2)=33.61, p<.001$).

"Evet, aldım" diyen grubun bilgi puanları, hem "Hayır, almadım" diyenlerden hem de "Hatırlamıyorum" diyenlerden istatistiksel olarak anlamlı düzeyde ($p < .001$) daha yüksektir. "Hatırlamıyorum" diyenler ile dersi almayanlar arasında ise belirgin bir fark bulunmamıştır.

Seçmeli ders alan öğrenciler, sadece genel puanda değil; Tanrı, Peygamberlik, Kader, Yorum Yöntemi ve Hilafet dâhil olmak üzere ölçeğin tüm alt boyutlarında dersi almayanlara göre istatistiksel olarak anlamlı derecede daha yüksek puan almışlardır.

"Kelâm ve Mezhepler Tarihi alanında seçmeli ders alma durumu, öğrencilerin Mâtürîdîlik bilgi düzeylerini anlamlı biçimde etkilemektedir." şeklindeki Hipotez 7 desteklenmiştir.

Elde edilen bulgular, Mâtürîdîlik bilgisinin inşasında formel eğitimin ve spesifik ders içeriklerinin ne denli belirleyici olduğunu kanıtlamaktadır. Seçmeli ders alan öğrencilerin açık ara farkla daha başarılı olması, Mâtürîdîlik bilgisinin "kulaktan dolma" veya "kültürel" bir malumat olmadığını; aksine ders takibi ve müfredat yoluyla kazanılan teknik ve akademik bir donanım olduğunu göstermektedir.

Bu sonuç, İlahiyat Fakültelerinde okutulan "Kelâm" ve "Mezhepler Tarihi" derslerinin içeriklerinin, öğrencilere mezhebi tanıtma ve öğretme konusunda işlevsel

olduğunu doğrulamaktadır. Dersi alan öğrencilerin, mezhebin en zor konuları olan "Yorum Yöntemi" ve "Hilafet" gibi alanlarda dahi fark yaratması, bu derslerin öğrencilere yüzeysel bilgiden ziyade sistematik bir bakış açısı kazandırdığını ortaya koymaktadır.

Seçmeli ders almak, öğrencinin o alana duyduğu akademik ilginin bir göstergesidir. Bu dersi seçen öğrenciler, kelâmî tartışmalara ilgi duydukları için ders içeriklerini daha iyi içselleştirmekte ve bu durum akademik başarıya doğrudan yansımaktadır. Dolayısıyla başarı, sadece dersin varlığıyla değil, öğrencinin derse yönelimiyle (akademik ilgi) de ilişkilidir.

7.13. Sosyal Medya Kullanım Değişkeninin Etkisi

Sosyal medyada "İnanç ve Mezhepler", "Güncel İnanç Konuları" ve "Ahlâk ve Değerler" gibi spesifik ve entelektüel içerikleri takip eden öğrencilerin genel bilgi puanları, sadece genel "Dinî Paylaşımlar" takip edenlere göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksektir (sırasıyla p_{adj} = .009, .018, .050).

"Dinî Paylaşımlar" kategorisini tercih eden (muhtemelen daha genel geçer veya popüler içerik tüketen) katılımcılar, bilgi düzeyi en düşük gruplardan birini oluşturmaktadır.

"Mâtürîdîlik bilgi düzeyi, öğrencilerin sosyal medyada ilgi duydukları dinî içerik türüne göre anlamlı biçimde farklılaşmaktadır." şeklindeki Hipotez 11 desteklenmiştir.

Elde edilen bulgular, dijitalleşen dünyada sosyal medyanın ilahiyat eğitimi üzerindeki "seçici" ve "tamamlayıcı" etkisini ortaya koymaktadır. Bu sonuç, sosyal medyanın tek başına bir bilgi kaynağı olmaktan ziyade, "takip edilen içeriğin niteliğine" göre etki ettiğini göstermektedir. Pasif bir dindarlıkla genel geçer "Dinî Paylaşımlar"a maruz kalmak akademik bilgiyi artırmazken; doktrinel tartışmalara, mezhep analizlerine ve güncel inanç problemlerine odaklanan "nitelikli dijital okuryazarlık", formel eğitimi destekleyen güçlü bir informal öğrenme aracı işlevi görmektedir. Sosyal medyada "İnanç ve Mezhepler" gibi spesifik başlıkları takip etmek, öğrencinin o alana duyduğu entelektüel merakın bir yansımasıdır. Bu merak, sadece sosyal medyada değil, derslerde ve okumalarda da öğrenciyi daha derinleşmeye itmekte ve dolayısıyla başarıyı artırmaktadır. Tezin bir diğer bulgusuna göre Mâtürîdîliği "ilk duyma kaynağı" olarak sosyal medyanın payı %0,5 gibi çok düşük bir orandır. Ancak bu başlık altındaki bulgular, sosyal medyanın bir "tanışma" mecrası olmasa da var olan bilgiyi derinleştirmek ve güncel tartışmalarla beslemek için kritik bir "sürdürme/beslenme kanalı" olduğunu kanıtlamaktadır.

7.14. Mezhebi İlk Duyma Kaynağı ve Zamanı Değişkenlerinin Etkisi

Katılımcıların Mâtürîdîlik ismini ve mezhebini ilk duydukları kaynaklar incelendiğinde; %36,9 ile "Okul" (Din Kültürü / İHL Meslek Dersleri) birinci sırada, %22,4 ile "İlahiyat Fakültesi" ikinci sırada, %15,8 ile "Aile" üçüncü sırada yer almaktadır. En düşük oran ise %0,5 ile "Sosyal Medya"dır.

Veriler, Mâtürîdîlik ile ilk temasın büyük oranda (%65 civarı) üniversite öncesinde (Aile, Okul, Cami) gerçekleştiğini göstermektedir. Analizlerde 'Lise Öncesinde' duyanların bilgi puanlarının, üniversitede duyanlardan anlamlı derecede yüksek çıkması, erken yaşta oluşan kulak dolgunluğunun (aile ve okul kaynaklı) akademik başarıya pozitif bir 'hazırbulunuşluk' sağladığını kanıtlamaktadır.

Ayrıca, sosyal medyanın 'ilk duyma kaynağı' olarak etkisinin yok denecek kadar az olması (%0,5), dijitalleşmeye rağmen örgün eğitimin (Okul) ve geleneğin (Aile) mezhep kimliği inşasında hâlâ en belirleyici, ana kaynaklar olduğunu ortaya koymaktadır."

Katılımcıların Mâtürîdîlik mezhebiyle tanışma zamanları incelendiğinde, büyük çoğunluğun üniversite öncesinde bu isme aşina olduğu görülmektedir. %39,1 Lise döneminde, %28,1 Lise öncesinde, %21,3 Üniversitede ilk kez duyduğunu belirtmiştir. %11,5 ise ne zaman duyduğunu hatırlamamaktadır.

Yapılan Kruskal-Wallis analizi sonucunda, Mâtürîdîliği ilk duyma zamanına göre öğrencilerin genel bilgi puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur ($p = .012$). Post-hoc analizlerine göre Mâtürîdîliği "Lise Öncesinde" duyduğunu belirten öğrencilerin bilgi puanları, hem "Üniversitede" duyanlardan hem de "Hatırlamıyorum" diyenlerden istatistiksel olarak anlamlı derecede daha yüksektir. Ancak, "Lise döneminde" duyanlar ile "Üniversitede" duyanlar arasında anlamlı bir fark oluşmamıştır. Bu sonuçlarla, "Öğrencilerin Mâtürîdî mezhebiyle ilk kez karşılaştıkları zamana göre bilgi düzeyinin farklılaşacağını" öngören Hipotez 10 desteklenmiştir.

Bu bulgular, Mâtürîdîlik bilgisinin inşasında "erken tanışıklığın" ve "bilişsel hazırbulunuşluğun" önemini ortaya koymaktadır: Mezhep ismini ve kimliğini henüz lise öncesi çocukluk döneminde (muhtemelen aile, cami veya yakın çevre aracılığıyla) duyan öğrenciler, üniversiteye geldiklerinde bu kavramlara karşı zihinsel bir aşinalığa sahip olmaktadır. Bu "kulak dolgunluğu", fakültedeki teorik ve akademik bilgilerin zihne daha sağlam yerleşmesine zemin hazırlamaktadır. Erken yaşta oluşan farkındalık, üniversite eğitiminde bir avantaj sağlamaktadır. Lise döneminde duyanlar ile üniversitede duyanlar

arasında fark çıkmaması, sadece ismen duymanın (lise müfredatı gibi) tek başına yeterli olmadığını; ancak lise öncesine dayanan köklü bir kültürel/ailevi aktarımın fark yarattığını göstermektedir. Mâtürîdîlik bilgisi, sadece üniversite sıralarında öğrenilen anlık bir bilgi değil; geçmişten gelen birikimle (erken maruziyet) birleştiğinde en yüksek seviyeye ulaşan kümülatif bir yapıdır. Erken dönemde atılan tohumlar, üniversite eğitimiyle birleştiğinde akademik başarıyı artırmaktadır.

7.15. Kelâmî Görüşleri Bilme ile Yöntem Bilgisi Dengesizliği

Araştırmada ilahiyat fakültesi öğrencilerinin Mâtürîdîliğe dair genel puan ortalaması 100 üzerinden 67,03 (orta düzeyde) çıkmıştır. Ancak alt boyutlar arasındaki puan dengesizliği, eğitimin niteliğine dair kritik bir asimetriyi ifşa etmektedir. Öğrenciler; "İlahi Kitap" (75,48), "Kader" (75,23) ve "Varlık" (74,13) gibi Mâtürîdîliğe dair kelâmî görüşleri bilmekte başarılıdır. Buna karşılık, Mâtürîdîliği Eş'arîlik veya Selefilik'ten ayıran en temel vasıf olan "Yorum Yöntemi" (54,71) ve "Hilafet" (52,05) alt boyutları en düşük başarı gösterilen alanlardır.

Bu durum, ilahiyat fakültelerinde Mâtürîdîlik öğretiminin kelâmî görüşleri öğretmeye yönelik "bilgi aktarımı odaklı" olduğunu, ancak bu görüşlere hangi akıl yürütme ve tevil yöntemiyle ulaşıldığına dair "süreç/yöntem odaklı" bir derinliğe henüz tam ulaşamadığını göstermektedir. Öğrenciler kelâmî görüşleri bilmektedir ancak nasıl temellendirileceğini (usûlünü) bilmemektedir. Bu durum, Mâtürîdî geleneğinin temel epistemolojik ayrımlarından biri olan kelâm öğretimi ile akaid öğretimi arasındaki farkın öğretim sürecine yeterince yansıtılmadığını düşündürmektedir. Nesefî'nin *Tebsıratü'l-edille*'sinde ve Saffâr'ın *Telhîsü'l-edille*'sinde temel delillendirme biçimleri olarak öne çıkan aklî burhân yönteminin, öğrencilere içerik aktarımının ötesinde bir düşünme pratiği olarak kazandırılamadığı söylenebilir. Bu bağlamda, yorum yöntemi boyutundaki düşük başarı oranı (%54,71) yalnızca bireysel bir bilgi eksikliği değil kelâm ve mezhepler tarihi derslerinin müfredat tasarımındaki yapısal bir sorunun göstergesi olarak değerlendirilebilir.

7.16. İlahi Kitap ve Kader Alanlarındaki Yüksek Başarı

Öğrencilerin en yüksek puan ortalamasına sahip oldukları alt boyutlar "İlahi Kitap Anlayışı" (75,48) ve "Kader Anlayışı" (75,23) olmuştur. Kader ve Kutsal Kitap konuları, sadece üniversitede değil; cami, aile ve lise din dersi müfredatlarında da en sık işlenen konulardır. Bu başlık altında, yaygın din eğitimi ile ilahiyat fakültelerindeki kelâmî konuların öğretiminin örtüştüğü noktalarda başarının arttığı ancak Mâtürîdîliğe özgü teknik

konuların (Yöntem, Hilafet) yaygın eğitimde yeri olmadığı için başarının düştüğü söylenebilir.

7.17. Nakil Merkezli Zihin Yapısı

Öğrenciler "İlahi Kitap" (%75) ve "Peygamberlik" (%73) gibi vahiy/nakil eksenli konularda en yüksek başarıyı gösterirken; akıl yürütme, tevil ve yöntem gerektiren "Yorum Yöntemi" (%54) alanında en düşük başarıyı göstermişlerdir.

Mâtürîdîlik "akıl-vahiy dengesi" üzerine kurulu olsa da öğrenciler zihinsel olarak "nassın güvenli limanına" (kitap, peygamber) sığınmayı tercih etmekte; yorum, tevil ve akıl yürütme gibi "riskli" alanlarda zorlanmaktadır. Bu durum, eğitimin öğrencilere Mâtürîdîliğin akılcı yönünü (dirayet) yeterince kazandıramadığını daha çok rivayet eksenli kelâmî görüşleri ezberletmeye yönelik bir zihin yapısını pekiştirdiğini göstermektedir. Söz konusu tablo, Mâtürîdî'nin *Kitâbü't-Tevhîd*'inde tutarlı biçimde uyguladığı aklî istidlâl yönteminin ve nasları te'vil ederken benimsediği "akıl-nakil arasındaki dengeyi koruma" ilkesinin eğitimsel karşılığını yeterince bulamadığına işaret etmektedir. Bu bağlamda öğrencilerin vahiy merkezli konularda gösterdikleri yüksek başarı ile yorum ve yöntem alanındaki zayıf performans arasındaki derin uçurum, Mâtürîdî geleneğinin köklü özelliği olan akıl-vahiy dengesinin eğitimde tersine işlediğini; bir diğer deyişle öğrencilerin Mâtürîdîliği Mâtürîdî olmayan bir zihin yapısıyla öğrendiğini paradoksal biçimde ortaya koymaktadır. Bu bulgu, Türkiye'deki kelâm derslerinin mezhep tarihi bilgisini mezhep metodolojisinin önüne yerleştiren bir içerik yapısına sahip olduğu hipotezini istatistiksel zemine oturtmaktadır.

7.18. Hilafet ve Siyaset Algısındaki Bulanıklık

Ölçeğin alt boyutları arasında en düşük başarı 52,05 puan ortalaması ile Hilafet Anlayışını Bilme Düzeyi'nde görülmüştür. Ayrıca bu boyuttaki "Bilgim Yok." cevap oranları (örneğin Madde 63 için %41,5) oldukça yüksektir.

Bu sonuç, modern ulus-devlet yapısında yaşayan öğrencilerin, klasik kelâm kitaplarındaki "Hilafet/İmamet" tartışmalarını zihinlerinde konumlandırmakta zorlandıklarını göstermektedir. Öğrenciler, Mâtürîdîliğin siyaset felsefesini (itaat kültürü, Kureyşlilik, imamın azli vb.) güncel siyasi kavramlarla bağdaştıramamakta veya bu konuyu "tarihsel bir detay" olarak görerek ilgi göstermemektedirler. Hilafet konusundaki bilgi eksikliği, ilahiyat eğitimin güncel siyaset felsefesiyle yeterince ilişkilendirilmediğinin bir göstergesidir.

8. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırma ile Türkiye'deki ilahiyat fakültelerinde öğrenim gören öğrencilerin Mâtürîdîlik mezhebine ilişkin bilgi düzeylerini belirlemeye yönelik geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı geliştirilmiştir. Geliştirilen bu ölçek aracılığıyla öğrencilerin Mâtürîdî düşüncenin temel kelâmî alanlarına ilişkin bilgi düzeyleri nicel verilere dayalı olarak incelenmiştir. Çalışma hem ölçme aracı geliştirme boyutuyla hem de geniş örnekleme dayalı alan araştırması niteliğiyle, Mâtürîdîlik literatürüne tamamlayıcı nitelikte katkı sunmaktadır.

Araştırma kapsamında geliştirilen Mâtürîdîlik Bilgi Ölçeği, kuramsal çerçeveye dayalı madde havuzu oluşturma, uzman görüşleriyle kapsam geçerliğinin sağlanması, iki aşamalı pilot uygulamalar ve ileri düzey istatistiksel analizler sonucunda nihai hâline getirilmiştir. Ölçeğin psikometrik özelliklerine ilişkin yapılan analizler, ölçeğin yüksek yapı geçerliğine ve güvenirliğe sahip olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle ölçeğin iç tutarlılığı, Cronbach's Alpha katsayısının özel bir formu olan KR-20 (Kuder-Richardson 20) güvenirlik katsayısı kullanılarak değerlendirilmiştir. Genel test için hesaplanan KR-20 güvenirlik katsayısı .953 olup, bu değer testin çok yüksek düzeyde iç tutarlılığa sahip olduğunu göstermektedir.

Açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri, ölçeğin çok boyutlu bir yapıya sahip olmakla birlikte baskın bir genel bilgi faktörü etrafında bütünleştiğini ortaya koymuştur. DFA bulgularından elde edilen uyum indeksleri ve alt boyutların genel faktörle güçlü korelasyonları Mâtürîdîlik bilgisinin öğrenciler nezdinde bütünleşik bir yapı sergilediğini göstermektedir. Bu durum, söz konusu geleneğin sistematik öğretiminin müfredata yansıdığını düşündürmektedir.

Madde Tepki Kuramı (2PL) analizleri, maddelerin büyük çoğunluğunun yeterli ayırt edicilik değerlerine ve uygun güçlük düzeylerine sahip olduğunu, Test Bilgi Fonksiyonu ise ölçeğin özellikle düşük ve orta bilgi düzeylerinde daha hassas ölçüm sağladığını göstermiştir. DIF analizleri sonucunda ise ölçeğin farklı gruplar arasında ölçme yanlılığı içermediği belirlenmiş; bu durum, ölçeğin adil ve karşılaştırılabilir ölçümler sunduğunu ortaya koymuştur.

Asıl uygulamadan elde edilen bulgular, ilahiyat fakültesi öğrencilerinin genel Mâtürîdîlik bilgi düzeylerinin orta düzeyde olduğunu göstermektedir. Ölçekten elde edilen genel puan ortalaması 40,89 olup bu değer 0-100 ölçeğine dönüştürüldüğünde 67,03'e

karşılık gelmektedir. Bu puan aralığı, ölçeğin kuramsal yapısı ve puan dağılımı dikkate alındığında orta düzey olarak değerlendirilmiştir. Mâtürîdîlik bilgi düzeyine ilişkin daha önce yapılmış doğrudan bir alan araştırması bulunmadığından söz konusu sınıflandırma istatistiksel dağılım ve ortalama puanın konumu esas alınarak yapılmıştır. Genel puan ortalamasının 67,03 düzeyinde olması, araştırmanın temel hipotezlerinden birini desteklemektedir. Bu sonuç, Mâtürîdîliğin ilahiyat eğitiminde belirli ölçüde öğretildiğini ve öğrenciler tarafından kavramsal düzeyde tanındığını ortaya koymaktadır.

Araştırma verilerinden hareketle, ilahiyat fakültesi öğrencilerinin kayda değer bir bölümü kendisini itikadî bakımdan Mâtürîdî olarak konumlandırmıştır. Fakat bu aidiyet ikrarı, çoğu zaman delillendirilmiş bir bilgiye dayanmamaktadır. Hususen, Mâtürîdîliğin tefrik edici epistemolojik yorumları olan akıl-vahiy irtibatı, haber-i vâhidin bilgi değeri, taklidin dışlanması gibi Mâtürîdîliğin bilgi ve yorum yöntemine ilişkin konularda bilgi düzeyinin sınırlı kaldığı anlaşılmıştır. Bu tablo, mezhebi aidiyetin, çoğunlukla kültürel ve geleneksel aktarım yoluyla edinildiğini, yöntem temelinin ise yeterince içselleştirilmediğini göstermektedir.

Araştırmada ilgi çeken diğer bir bulgu, birçok doktrinel soruda "Bilgim yok." cevabının dikkat çekici oranlarda tercih edilmesidir. Bu sonuç, öğrencilerin yanlış bilgi üretmekten sakınmaları açısından olumlu olarak yorumlanabilmekle birlikte, ilahiyat eğitimi alan öğrencilerin ana kelâmî meselelerde bilgi eksikliği yaşadığını ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır. Bu çerçevede "Bilgim yok." cevapları, sadece şahsi yetersizlik olarak değil, öğretim sürecinin yapısı ve sunum biçimiyle ilişkili bir durum olarak değerlendirilmelidir.

Çalışmada, iman, peygamberlik, ilâhî kitaplar ve melek inancı gibi daha temel ve öğretimde daha sık ele alınan konularda bilgi düzeyinin görece yüksek olduğu, buna mukabil yorum yöntemi ve hilâfet gibi tartışmalı inanç meselelerinde kararsızlık ve bilgi eksikliğinin belirginleştiği tespit edilmiştir. Bu durum, öğretim sürecinde bazı konuların öne çıkarılırken bazı alanların yüzeysel biçimde ele alındığını göstermektedir.

Sonuç olarak bu araştırma, ilahiyat fakültesi öğrencilerinin Mâtürîdîliğe dair bilgilerinin homojen olmadığını, mezhebin temel ilkelerinin büyük ölçüde parça parça ve dağınık biçimde öğrenildiğini ortaya koymuştur. Bununla birlikte, nicel ölçme yönteminin doğası gereği, ölçeğin tespit ettiği "bilme" ya da "bilmeme" durumunun arkasındaki kavramsal anlamlandırma süreçleri, öğrenme güçlükleri ve motivasyonel etkenler bu

araştırmanın kapsamı dışında kalmaktadır. Bu nedenle elde edilen bulgular, konunun nitel boyutlarını derinlemesine araştıracak görüşme ve odak grup çalışmalarıyla tamamlanmadıkça, ilahiyat eğitimindeki tablonun yalnızca kısmi bir fotoğrafını sunmaktadır. Mâtürîdîliğin ilahiyat eğitiminde yalnızca tarihsel bir mezhep olarak değil, sistematik bir düşünce geleneği olarak ele alınması gerektiği bu verilerin ortaya koyduğu en temel sonuç olarak öne çıkmaktadır.

Bu araştırmada elde edilen bulgular, ilahiyat fakültesi öğrencilerinin Mâtürîdîlik bilgi düzeylerinin rastlantısal ya da yalnızca demografik arka plana dayalı bir durum olmadığını; aksine zaman içinde biriken akademik deneyim, ders maruziyeti ve bireysel ilgi alanlarıyla yakından ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Yaşın ilerlemesi ve sınıf düzeyinin yükselmesiyle birlikte bilgi düzeyinde gözlenen anlamlı artış, Mâtürîdîliğe ilişkin bilginin kademeli ve kümülatif bir süreç içerisinde inşa edildiğini göstermektedir. Bu durum, mezhep bilgisinin tek seferlik kazanımlardan ziyade, eğitim süreci boyunca farklı dersler ve öğrenme bağlamları aracılığıyla derinleştiğine işaret etmektedir.

Kelâm ve mezhepler tarihi alanında seçmeli ders alan öğrencilerin daha yüksek bilgi düzeyine sahip olmaları, ders içeriklerinin ve öğretim sürecinin bilgi kazanımı üzerindeki belirleyici etkisini ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra öğrencilerin ilgi duydukları bilim alanları ve sosyal medyada takip ettikleri dinî içerik türleriyle bilgi düzeyleri arasında gözlenen ilişkiler, bireysel entelektüel yönelimin ve gönüllü öğrenme kanallarının da mezhebe ilişkin bilgi birikimini desteklediğini göstermektedir. Buna karşılık, coğrafi bölge gibi dışsal demografik değişkenlerin bilgi düzeyi üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunmaması, Mâtürîdîlik bilgisinin daha çok bireyin akademik ilerleyişi ve zihinsel ilgileriyle şekillendiğini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede araştırma sonuçları, Mâtürîdîlik bilgisinin ilahiyat eğitiminde süreklilik arz eden, ders temelli ve ilgiyle beslenen bir öğrenme sürecinin ürünü olduğunu açık biçimde ortaya koymaktadır. Bu kapsamda araştırma bulgularından hareketle aşağıdaki öneriler önemli hâle gelmiştir:

Mâtürîdî kelâm mezhebinin öğretimi, yalnızca iman, peygamberlik ve âhiret gibi temel konulara yeri geldikçe değinilen bir çerçeveyle sınırlandırılmamalıdır. Bunun yerine mezhebin bilgi, varlık, iman ve ahlâk perspektifi, kendi iç tutarlılığı ve kuramsal bütünlüğü içerisinde sistematik biçimde ele alınmalıdır. Bu çerçevede ilahiyat fakültelerindeki kelâm müfredatının Mâtürîdî düşüncenin birincil kaynakları olan Mâtürîdî'nin *Kitâbü't-Tevhîd* ve *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'ı ile Nesefî'nin *Tebsıratü'l-edille* ve Saffâr'ın *Telhîsü'l-edille* gibi temel

metinlerini merkeze alacak biçimde yeniden yapılandırılması düşünülmelidir. Bu doğrultuda öğrencilere yalnızca sonuç bilgilerin aktarılmasıyla yetinilmemeli; Mâtürîdîliğin düşünce üretme biçimi, aklî delillendirme yöntemi ve kelâmî meseleleri ele alış tarzı da kazandırılmaya çalışılmalıdır.

Akıl-vahiy ilişkisi, iman-amel ayrımı ve kader-irade dengesi gibi temel meseleler, ezber bilgiye dayalı bir yaklaşımdan ziyade, çözümleyici, karşılaştırmalı ve tartışmaya açık öğretim yöntemleriyle ele alınmalıdır. Bilgi düzeyini ölçen araçların yanı sıra öğrencilerin kavramsal anlama, yorumlama ve gerekçelendirme becerilerini ortaya koyabilecek değerlendirme yöntemlerine de yer verilmelidir.

Gelecek çalışmalarda, öğrencilerin Mâtürîdîliğe dair bilgi eksikliklerinin nedenlerini daha derinlemesine ortaya koyabilmek amacıyla mülakat ve odak grup çalışmaları gibi nitel araştırma yöntemlerinden yararlanılmalıdır. Bunun yanında, ilahiyat fakültelerinde Mâtürîdîliğe ilişkin içeriklerin farklı dersler arasında dağınık biçimde ele alınması yerine, bütüncül bir program yaklaşımıyla yapılandırılması düşünülebilir. Ayrıca öğretim elemanlarının, Mâtürîdîliği yalnızca tarihsel bir mezhep olarak değil, güncel dinî ve ahlâkî problemlere çözüm üretebilen canlı bir düşünce geleneği olarak öğretmeleri önerilebilir.

Bu çalışma, Mâtürîdîliğe ilişkin bilgi düzeyinin ölçülmesine yönelik özgün bir ölçek geliştirmiş ve bu ölçek aracılığıyla ilahiyat öğrencilerinin mezhepsel bilgi durumlarını kapsamlı biçimde ortaya koymuştur. Elde edilen sonuçlar, ilahiyat eğitiminin içerik ve yöntem bakımından yeniden ele alınmasına ve bu noktada yöntem öğretimine yoğunlaşılması gerektiğine işaret etmektedir.

KAYNAKLAR

Ak, Ahmet. *Mâtürîdî Kaynaklarda Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.

Alalwani, Abdulrahman Taha Bdaiwi. *Mâtürîdî'de İrâde ve Meşîet*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.

Ateş, Nimet. *Mâtürîdî'nin Düşünce Sisteminde Ahlak*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.

Aygün, Fatma. *Mâtürîdî'ye Göre Allah'ın Varlığını Aklen Bilmenin İmkânı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.

Aziz, Aysel. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri*. Ankara: Nobel Yayınları, 6. Basım. 2010.

Bakkal, Mustafa Cihad. *Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân Adlı Eserinde Esbâb-ı Nüzûl*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.

Balcı, Ali. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler*. Ankara: Pegem Akademi, 2007.

Bebek, Adil. *Mâtürîdî'de Günah Problemi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1989.

Beyâzîzâde Ahmed Efendi. *İşârâtü'l-merâm min ʿibârâti'l-İmâm*. thk. Muhammed Zahid el-Kevseri. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007.

Bezzazi Hafızüddin Muhammed. *Menakibu Ebi Hanife.* Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi, 1981.

Bilgin, Ömer Faruk. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ın Dirâyet Tefsiri Açısından Tahlili*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Muvazzah İlm-i Kelâm*. İstanbul: Muallim Neşriyat, 2022.

Bulut, Halil İbrahim. *Dünden Bugüne Siyasi-İtikadi İslam Mezhepleri Tarihi.* Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012.

Büyüköztürk, Şener-Çakmak, Ebru Kılıç-Akgün, Özcan Erkan-Karadeniz, Şirin-Demirel, Funda. *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi, 20. Basım, 2016.

Brodersen, Angelika. *Bilinmeyen Kelâm*. çev. Özcan Taşçı. İstanbul: Albaraka Yayınları, 2022.

Brown, Timothy A. *Confirmatory factor analysis for applied research*. New York: Guilford Press, 2 ed., 2015.

Cessâs, Ebû Bekr. *Aḥkâmü'l-Ḳurʾân*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.

Çakır, Erhan. "*Tefsirde Bir İlke Olarak Tevakkuf -Ebû Mansûr Mâturîdî Örneği"*. *İslami Araştırmalar Dergisi* 29/3 (2018), 626-641.

Çelik, Esra. *Ebû Mansûr Mâtürîdî'de İyilik ve Kötülük Problemi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.

Çetin, Maksut. *Mâtürîdîliğin Siyaset (Hilâfet/İmâmet) Anlayışı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.

Demir, Osman Nuri. *Mâtürîdî'de İnsan Tasavvuru*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.

Doğan, Hacı İsmail. *Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ile Nûreddin es-Sâbûnî'nin Nübüvvet Anlayışlarının Mukayesesi*. Sivas: Sivas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.

Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit. *el-ʿÂlim ve'l-müteʿallim*. çev. Abdülvehhab Öztürk. İstanbul: Şamil Yayınları, 2019.

Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit. *İmam-ı A'zâm'ın Beş Eseri (el-Fıkhu'l-Ekber).* çev. Mustafa Öz. İstanbul: İFAV Yayınları, 2018.

Erjan, Kalmahan. *Mâtürîdî'de Peygamberlik*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003.

Eş'arî, Ebü'l-Hasen. *Makālâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfü'l-musallîn*. thk. H. Ritter. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1963.

Fahreddin er-Râzî. *Münâzarât*. thk. Fethullah Huleyf. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1966.

Gengil, Veysel. *Tefsir-Te'vil Ayrımı Bağlamında Mâtürîdî'de Tefsirin İmkânı Meselesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.

Gülverdi, Selim. *Mâtürîdî'ye Göre Gayb Meselesi*. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.

Günaydın, Fatma. *Mâtürîdî'nin Kelâm Sisteminde Peygamberlerin İsmeti*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.

Gürbüz, Sait - Şahin, Faruk. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2018.

Hambleton, Ronald K. - Hariharan Swaminathan. *Item Response Theory: Principles and Applications*. Boston: Kluwer-Nijhoff Publishing, 1985.

Hasançebi, Burcu vd. "Madde Güçlük İndeksi ve Madde Ayırt Edicilik İndeksine Dayalı Çeldirici Analizi". *Gümüşhane Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi* 10/1 (2020), 224-240. https://doi.org/10.17714/gumusfenbil.615465

Işık, Harun. *Mâtürîdî'ye Göre Kaza ve Kader*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.

Jusupov, Mairambek. *Mâtürîdî'nin Te'vîlât Adlı Eserinde Hadis Anlayışı (Nisâ Sûresi Örneği)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.

Karasar, Niyazi. *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayınları, 31. Basım, 2017.

Karataş, Ali. *Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ında Kur'ân'ı Kur'ân'la Tefsir*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.

Kılıç, Mehmet Şükrü. *İlk Dönem Sünnî Kelâmında Ulûhiyet Anlayışı: Tahâvî ve Mâtürîdî Örneği*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.

Kızılkaya, Talip. *Mâtürîdî'de İlâhî Hikmet ve İnsan Fiilleriyle İlişkisi*. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.

Koçar, Musa. *Mâturîdî'de Allah-Âlem İlişkisi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2004.

Kubat, Mehmet. *İslam Mezhepler Tarihi.* İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2015.

Kur'an-ı Kerim Meali. Haz. Hayrettin Karaman, Ali Özek, İbrahim Kâfi Dönmez, Mustafa Çağrıcı, Sadrettin Gümüş ve Ali Turgut. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018.

Kutlu, Sönmez. *"Ebu Mansur El-Maturidi'nin Mezhebi Arka Planı".* İmam Maturidi ve Maturidilik : Tarihi Arka Plan, Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Maturidilik Mezhebi. ed. Sönmez Kutlu. 127-146. (Ankara: Otto Yayınları, 2018),

Kutlu, Sönmez - Onat Hasan, *İslam Mezhepleri Tarihi.* Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.

Kutlu, Sönmez. "Zeydilik, İsmailiyye, İmamiyye". *İslam Düşünce Ekolleri Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006.

Kutlu, Sönmez. *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*. Ankara: Otto Yayınları, 2016.

Lim, Hwanggyu vd., "Detecting differential item functioning among multiple groups using IRT residual DIF framework". *Journal of Educational Measurement* 61(2024), 656-681. https://doi.org/10.1111/jedm.12415

Maden, Gülhan. *Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ında Makāsıd Eksenli Tefsir Yöntemi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.

Malkoç, Mehmet. *Klasik Dönem Mâtürîdiyye'de Kıyamet ve Âhiret*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Kitâbü't-Tevḥîd*. thk. Muhammed Aruçi-Bekir Topaloğlu. Ankara: İSAM Yayınları, 2003.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. thk. Ahmet Vanlıoğlu. İstanbul: Mizan Yayınları, 2011.

Mavil, Kılıç Aslan. *Klasik Dönem Mâtürîdiyye Kelâmında Te'vîl Anlayışı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.

Nebati, Mahmut. *Mâtürîdîlik'te Kur'an ve Sünnet'in Belirleyiciliği: Bilgi, Mucize ve Kabir Azabı Örnekleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.

Nesefî, Ebû'l-Muîn. *Tebsıratü'l-edille.* thk. Hüseyin Atay-Şaban Ali Düzgün. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Nesefî, Ebû'l-Muîn. *et-Temhîd fî usûli'd-dîn*. thk. Ali Tarık Ziyat Yılmaz. İstanbul: İSAM Yayınları, 2020.

Öcal, Mustafa. "Din Bilimleri Araştırmalarında Anketli Çalışmaların Önemi". *Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri Sempozyumu*. 165-172. Bursa: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2003.

Öğük, Emine. *Mâtürîdî'nin Düşünce Sisteminde Şer-Hikmet İlişkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.

Önal, Recep. *Mâtürîdî'ye Göre İslâm Dışı Dinler*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.

Oral, Osman. *Mâtürîdî'nin Hikmet Anlayışı*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.

Ouedraogo, Souleymane. *Tarihselci Düşünce Bağlamında Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'an'ında Cennet*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2025.

Özcan, Hanefi. *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1985.

Özcan, Hanefi. *Mâtürîdî Düşüncede Bilgi ve İnanç Problemi*. Ankara: İSAM Yayınları, 2018

Özaykal, Kayhan. *Teolojik-Etik ve Epistemoloji*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017

Özdeş, Talip. *Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân Adlı Eserinin Tefsir Metodolojisi Açısından Tahlili ve Tanıtımı*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.

Özen, Şükrü, "Mâtürîdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/146-151. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Özmen, Kerim. *Mâtürîdî ve Kādî Abdülcebbâr'ın Tefsirlerinde Müteşâbih Âyetlerin Yorumu*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.

Peker, Hüseyin. *Din Psikolojisi.* İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2012.

Pezdevî, Ebü'l-Yüsr Muhammed. *Ehl-i Sünnet Akaidi.* çev. Şerafettin Gölcük. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1994.

Rudolph, Ulrich. *Al-Māturīdī and the Development of Sunnī Theology in Samarqand*. Leiden: Brill, 2015.

Sabırlı, Esat. *Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân İsimli Tefsirinde Mu'tezilî Söylemin Eleştirisi*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.

Sâbûnî, Nûreddin. *el-Bidâye fî uṣûli'd-dîn*. çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1979.

Saffâr, Ebû İshâk. *Telhîsü'l-edille li-kavâ'idi't-tevhîd*. nşr. Hişâm İbrâhim Mahmûd. Kahire: Dârü's-Selâm, 2010.

Sarıkaya, Mehmet Saffet - Ümit, Mehmet. *İslam Mezhepler Tarihi.* Ankara: Nobel Yayınları, 2020.

Şekeroğlu, Sami. *Mâtürîdî'de Ahlak Problemi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.

Şola, Hanefi. *İmâm Mâtürîdî'nin Din-Şeriat İlişkisi Bağlamında Toplumsal Düzen ve Hukuk ile İlgili Ayetlere Yaklaşımı*. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.

Taşdelen, Mehmet. *Mâtürîdî'nin Düşüncesinde Emr bi'l-Ma'rûf ve Nehy ani'l-Münker*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.

Topaloğlu, Bekir. "Mâtürîdî Kelâmında Allah Tasavvuru". *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik Sempozyumu,* 63-76. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1981,

Topaloğlu, Bekir. "*İmam Mâtürîdî'nin Kelâmi Görüşleri, Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ı ve Tefsir İlmindeki Yeri*". İmam Mâtürîdî ve Te'vîlâtü'l-Kur'ân. ed. Hatice K. Arpaguş vd. 44-58. İstanbul: İFAV Yayınları, 2019.

Topaloğlu, Bekir. *Kelâm İlmi: Giriş.* İstanbul: Damla Yayınları, 1981.

Topaloğlu, Bekir. "Mâtürîdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/151-157. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Tunç, Mehmet Fatih. *Mâtürîdî'de Din-Siyaset İlişkisi*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.

Verim, Osman. *Mâtürîdî'nin Kelâm Anlayışında Mükâfat ve Ceza*. İzmir: Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2025.

Yalçınkaya, Mustafa. *Mâtürîdî'de İman-Amel İlişkisi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Nübüvvet." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 33/279-285. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Mâturîdî'nin Tabiat ve İlliyete Bakışı". *Büyük Türk Bilgini İmam Mâturîdî ve Mâturîdîlik-Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı*. 54-64. İstanbul: İFAV, 2012.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Mâtürîdiyye." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 28/165-175. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Yazıcıoğlu, Yahşi-Erdoğan, Samiye. *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Detay Yayıncılık 2. Basım, 2007.

EKLER

EK-1: AYBÜ Etik Kurul İzni

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu

Sayı : E-84892257-300-317721 06.11.2024
Konu : Etik Kurul Sonucu (Abdullah DEMİR)

Sayın Abdullah DEMİR
ANKARA

Üniversitemiz Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'na 01.10.2024 tarihinde **"İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Matüridilik Algısı"** başlıklı yapmış olduğunuz başvurunuz Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulunca incelenmiştir.

Söz konusu çalışmanız 17.10.2024 tarihli Etik Kurul toplantısında değerlendirilmiş olup *08/482* karar no ile **"proje etik açısından uygun bulunmuştur"** kararı verilmiştir.

Bilgilerini rica ederim.

Dr. Öğr. Üyesi Esin KIVRAK KÖROĞLU
Öğretim Üyesi

Doç. Dr. Bahar İNKAYA
Öğretim Üyesi

Doç. Dr. Hakan DULKADİROĞLU
Öğretim Üyesi

Doç. Dr. K. Büşra KAYNAK EKİCİ
Öğretim Üyesi

Doç. Dr. Halime Şenay GÜZEL
Öğretim Üyesi

Prof. Dr. Suat ERDEM
Öğretim Üyesi

Dr. Öğr. Üyesi İrem ŞENGÜL
Öğretim Üyesi

Doç. Dr. Asuman ÇUKUR
Öğretim Üyesi

Doç. Dr. Bayram SİNKAYA
Öğretim Üyesi

Prof. Dr. Zafer ÇELİK
Etik Kurul Başkanı

Dr. Öğr. Üyesi İpek METE
Öğretim Üyesi

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

38680195 - 38680195 - 38680195 - 3

Anket Uygulanması Planlanan Üniversiteler ve Fakülteleri

1) Afyon Kocatepe Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

2) Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

3) Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

4) Antalya Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

5) Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

6) Denizli Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

7) Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

8) Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

9) Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

10) Hakkari Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

11) İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

12) Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

13) Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

14) Malatya İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

15) Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

16) Mersin Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

17) Rize Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

18) Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

19) Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

20) Şanlıurfa Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

21) Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Matüridilik Algısı Araştırması				
No.	**Maddeler**	**Seçenekler**		
1	Yaşınız			
2	Cinsiyetiniz			
3	Lise Türünüz			
4	Üniversiteniz/Fakülteniz			
5	Sınıfınız			
6	Yaşamınızın büyük bölümünü geçirdiğiniz bölge			
7	Fıkhî mezhebiniz			
8	İtikadî mezhebiniz			
9	Dinî bir gruba aidiyetiniz	Aidiyetim vardır.	Aidiyetim yoktur.	Belirtmiyorum.
10	İlahiyat Eğitimi Kapsamındaki En Çok İlgi Duyduğunuz Bilim Alanı			
11	Kelam ve Mezhepler Tarihi alanlarında seçmeli ders alma durumunuz	Evet, aldım.	Hayır, almadım.	Hatırlamıyorum.
12	Sosyal medyada en çok ilgi duyduğunuz dinî içerik			
13	Matüridi mezhebini ilk duyma zamanınız			
14	Matüridi mezhebini ilk duyma kaynağınız			
15	Ebû Mansûr el-Matüridi sizin için ne ifade ediyor?			
1	Ebû Mansûr el-Matüridî, bir itikadî mezhep imamıdır.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
2	Ebû Hanîfe'nin fikirleri, Matüridî kelâm düşüncesine kaynaklık etmiştir.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
3	Ebû Hanîfe'nin kelâm ilmini terk edip yalnızca fıkıh ile meşgul olduğu iddiası, Matüridî kelâm anlayışına göre doğru değildir.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
4	Aşağıdaki eserlerden hangisi Matüridî geleneğe aittir?	Te'vîlâtü'l-Kur'ân	Saffetü't-Tefâsîr	Keşşâf
5	Matüridiliğe göre tekvin Allah'ın sıfatlarından biridir.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
6	Türkiye'de en çok Matüridilik yaygındır.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
7	Matüridiliğin bilgi anlayışına göre vahiy ile akıl birbirlerinin yerine geçmez.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
8	Matüridiliğin bilgi anlayışına göre insan, aklıyla Yaratıcı'nın varlığına ulaşabilir.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
9	Matüridiliğin bilgi anlayışına göre iyilik ve kötülük yalnızca vahiy ile bilinebilir; akıl bu konuda yeterli değildir.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
10	Matüridiliğin bilgi anlayışına göre Kur'an'da her şeyin bilgisi yer almaz.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
11	Matüridiliğin bilgi anlayışına göre haber-i vahide dayanarak bir kimse tekfir edilemez.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
12	Matüridiliğin bilgi anlayışına göre taklit, bir düşünceyi ispatlamak ya da reddetmek için geçerli bir delil değildir.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
13	Matüridiliğin bilgi anlayışına göre ilham, bir düşünceyi ispatlamak ya da reddetmek için geçerli bir delildir.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
14	Matüridiliğin bilgi anlayışına göre rüya, bir düşünceyi ispatlamak ya da reddetmek için geçerli bir delil değildir.	Evet	Hayır	Bilgim yok.

15	Matüridiliğe göre fiziksel (cismanı) olmayan varlıklar, gerçektir.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
16	Matüridiliğe göre Allah dışında her şey, özü itibarıyla sonludur (muhdestir).	Evet	Hayır	Bilgim yok.
17	Matüridiliğe göre varlıkların meydana gelişi, ilahi iradeye bağlıdır.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
18	Matüridiliğe göre müteşâbih âyetler, açık anlamlı (muhkem) âyetler esas alınarak te'vil edilir.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
19	Matüridiliğe göre âyet ve sahih hadislerde yer alan "Allah'ın eli" vb. şeklindeki haberî sıfatlar, akla ve nakle uygun biçimde yorumlanır.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
20	Matüridiliğe göre "Kim bir mümini kasten öldürürse, cezası cehennemde ebedî kalmaktır." (en-Nisâ 93) âyeti, diğer ilgili âyetlerle birlikte değerlendirilir; bu nedenle, "kasten öldüren herkesin mutlaka cehennemlik olduğu" şeklinde genel bir hükme varılmaz.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
21	Matüridiliğin yorum anlayışına göre Hz. Âdem'in çocuklarının nasıl çoğaldığı konusunda Kur'an'da açık bir bilgi bulunmadığından ve bu konuda başka bir kesin bilgiye ulaşmak da mümkün olmadığından, bu hususta konuşmaktan kaçınmak (tevakkuf etmek) gerekir.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
22	Matüridiliğe göre Allah'ın varlığı, akıl yoluyla temellendirilebilir.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
23	Matüridiliğe göre "Allah'ın 99 ismi" ifadesi, Allah'ın isimlerinin sadece bu sayıyla sınırlı olmadığını; O'nun bundan daha fazla isme sahip olduğunu belirtir.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
24	Matüridiliğe göre ihtiyaçların yalnızca Allah'tan dilenmesi gerekir; doğrudan türbeden istemek doğru değildir.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
25	Matüridiliğe göre dünyada Allah'ın görülmesi mümkün değildir.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
26	Matüridiliğe göre tekvîn, ezelî bir sıfattır.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
27	Matüridiliğe göre Allah'ın sıfatları, zatının aynısıdır	Evet	Hayır	Bilgim yok.
28	Matüridiliğe göre Allah bir mekânda bulunmakla nitelenemez.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
29	Matüridiliğe göre "yedullah" gibi müteşâbih Kur'an ifadeleri, Allah'ı yaratılmışlara benzetmekten kaçınmak için mecazi anlamda yorumlanır.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
30	Matüridiliğe göre Allah, kulunu gücünün yetmeyeceği bir işle sorumlu tutmaz.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
31	Matüridiliğe göre peygamberlik, Allah'ın hikmeti gereği zorunlu bir kurumdur.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
32	Matüridiliğe göre peygamberlerin sayısı kesin olarak bilinmemektedir.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
33	Matüridiliğe göre peygamberlikle görevlendirilenler arasında kadınlar yer almaz.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
34	Matüridiliğe göre peygamberler, Allah'tan aldıkları vahyin aktarımında hata yapmazlar.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
35	Matüridiliğe göre peygamberler, vahiy dışı konularda yanılma gibi insani durumlar yaşayabilirler.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
36	Matüridiliğe göre Hz. Muhammed'in peygamberliğinin en büyük delili, Kur'an'dır.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
37	Matüridiliğe göre Hz. Muhammed'in risâletini bildiği hâlde inkâr eden bir Hristiyan cennete giremez.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
38	Matüridiliğe göre hiçbir şeyh, bir peygamberden üstün olamaz.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
39	Matüridiliğe göre Allah, dilediği kullarına keramet verebilir.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
40	Hz. Muhammed son peygamberdir.	Evet	Hayır	Bilgim yok.

41	Matüridiliğe göre ilahi kitaplar, Allah'ın insanlar üzerindeki rahmetinin bir göstergesidir.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
42	Matüridiliğe göre suhuflar, Allah'ın peygamberlerine vahiy yoluyla gönderdiği ilâhî metinlerdir.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
43	Matüridiliğe göre kelamullah, kelâm-ı lafzî ve kelâm-ı nefsî olmak üzere iki şekilde anlaşılır.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
44	Matüridiliğe göre Kur'an, edebî açıdan bir mucizedir.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
45	Matüridiliğe göre melekler, Allah'ın emirlerini yerine getiren varlıklardır.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
46	Matüridiliğe göre melekler, günah işlemezler.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
47	Matüridiliğe göre melekler, kendi kabiliyetleriyle gelecekte olacakları bilemezler.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
48	Matüridiliğe göre cinler, insan zihninin bir kurgusu olup gerçekte var olmayan (sembolik) varlıklardır.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
49	Matüridiliğe göre Şeytan'ın insan üzerinde doğrudan zorlayıcı bir etkisi yoktur.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
50	Matüridiliğe göre imanda aslolan kalp ile tasdiktir.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
51	Matüridiliğe göre inkar edilmediği ve hafife alınmadığı sürece şirk ve küfür dışındaki günahlar, kişiyi dinden çıkarmaz.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
52	Matüridiliğe göre günahlar, imanın özüne zarar vermez.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
53	Matüridiliğe göre ibadetler, imanın kuvvetini artırabilir	Evet	Hayır	Bilgim yok.
54	Matüridiliğe göre takliden inanan kişinin imanı geçerli değildir.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
55	Matüridiliğe göre kader, imanın şartları arasında yer alır.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
56	Matüridiliğe göre fiillerin yaratılması (halk) Allah'ın kudretiyle gerçekleşir fakat fiili seçme, ona yönelme ve onu benimseme (rıza) insana aittir.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
57	Matüridiliğe göre insanın cüz'î iradesi zihnî bir fonksiyon olup yaratılmamıştır.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
58	Matüridiliğe göre ecel, değişmez.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
59	Matüridiliğe göre kabir azabı vardır ve bu cezayı hak eden kimseler için geçerlidir.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
60	Matüridiliğe göre Hz. Îsâ'nın kıyametten önce bedenen dünyaya ineceğini inkâr eden kimse tekfir edilmez.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
61	Matüridiliğe göre Mehdî inancı, iman esasları arasında yer almaz.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
62	Matüridiliğe göre Allah'ın izin verdiği kimseler, âhirette şefaat edebilir.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
63	Matüridiliğe göre müminler âhirette Allah'ı göreceklerdir.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
64	Matüridiliğe göre toplumsal düzeni sağlamak için bir yönetim otoritesinin kurulması, dinen zorunludur.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
65	Matüridiliğe göre ilk dört halifenin fazilet (üstünlük) sırası, halifelik sırasıyla aynıdır.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
66	Matüridiliğe göre yöneticiye (ulü'l-emr) itaat, dinin veya aklın açıkça yasakladığı bir konuda geçerli değildir.	Evet	Hayır	Bilgim yok.
67	Matüridiliğe göre büyük günah işlediği bilinen bir yöneticinin arkasında namaz kılmak, isyanı önleyerek toplumsal düzeni korumak açısından caizdir.	Evet	Hayır	Bilgim yok.

EK-2: Mâtürîdîlik Bilgi Ölçeği

Sayın Katılımcı,
Bu anket, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde yürütülen "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Mâtürîdîlik Bilgi Düzeylerinin İncelenmesi" başlıklı doktora tezi kapsamında hazırlanmıştır. Araştırma, AYBÜ Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun kararı ile etik açıdan uygun bulunmuştur. Araştırma, Türkiye genelindeki 7 coğrafi bölgede yer alan 21 İlahiyat Fakültesinde uygulanmak üzere planlanmıştır. Anketin tamamlanması yaklaşık 8-10 dakika sürmektedir.
Çalışmaya zaman ayırarak verdiğiniz katkı için teşekkür ederiz.

Ramazan PEHLİVANOĞLU
AYBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi

Dr. Abdullah DEMİR (Birinci Danışman)
AYBÜ İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Dr. Süleyman ABANOZ (İkinci Danışman)
Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Katılımcı Onayı
Kişisel Verilerin Korunması Kanunu uyarınca:
Çalışmaya katılım tamamen gönüllülük esasına dayanmaktadır.
Araştırmanın güvenilirliği, soruları içten ve samimi biçimde yanıtlamanıza bağlıdır.
Anket formunda ad soyad ve telefon numarası gibi kişisel veri talep edilmemektedir.
Veriler anonim olarak değerlendirilecek ve istatistiksel analizlerde grup düzeyinde raporlanacaktır.
Elde edilen tüm veriler yalnızca bilimsel amaçlarla kullanılacak, üçüncü kişilerle paylaşılmayacaktır.
Katılımcı, isterse anketin herhangi bir aşamasında katılımı sonlandırma hakkına sahiptir.
( ) KVKK bilgilendirme metnini okudum ve kabul ediyorum.
( ) KVKK bilgilendirme metnini okudum ve kabul etmiyorum.

KATILIMCI ARKA PLAN BİLGİSİ

Yaşınız:
18-20
21-23
24-26
27-29
30 ve Üzeri

Cinsiyetiniz:
Erkek
Kadın

Lise Türünüz:
Genel Lise
İmam Hatip Lisesi
Mesleki ve Teknik Lisesi

Üniversiteniz Fakülteniz:
Afyon Kocatepe Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Antalya Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Denizli Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Hakkâri Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Malatya İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Mersin Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Rize Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Şanlıurfa Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Diğer

Sınıfınız:

Hazırlık
1. Sınıf
2. Sınıf
3. Sınıf
4. Sınıf

Yaşamınızın Büyük Bölümünü Geçirdiğiniz Bölge:

Akdeniz Bölgesi
Doğu Anadolu Bölgesi
Ege Bölgesi
Güneydoğu Anadolu Bölgesi
İç Anadolu Bölgesi
Karadeniz Bölgesi
Marmara Bölgesi

Fıkhî Mezhebiniz:

Caferilik
Hanefilik
Hanbelilik
Malikilik
Şafiilik
Kendimi herhangi bir mezhebe ait hissetmiyorum

İtikadî Mezhebiniz:

Eş'arilik
Mâtürîdîlik
Mutezile
Şia
Selefilik
Kendimi herhangi bir mezhebe/yönelime ait hissetmiyorum.
Bilmiyorum
Eş'arilik

Dinî Bir Gruba Aidiyetiniz:

Dinî bir gruba aidiyetim vardır.
Dinî bir gruba aidiyetim yoktur.
Belirtmek istemiyorum.

	İlahiyat Eğitimi Kapsamındaki En Çok İlgi Duyduğunuz Bilim Alanı:
	Felsefe ve Din Bilimleri (Din Felsefesi, Din Sosyolojisi, Din Psikolojisi, Din Eğitimi, Dinler Tarihi, Mantık)
	İslam Tarihi ve Sanatları (İslam Tarihi, Türk-İslam Edebiyatı, Dinî Musiki vb.)
	Temel İslam Bilimleri (Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelâm vb.)
	Kelâm ve Mezhepler Tarihi Alanlarında Seçmeli Ders Alma Durumunuz:
	Evet, aldım. Hayır, almadım. Hatırlamıyorum.
	Evet, aldım. Hayır, almadım. Hatırlamıyorum.
	Evet, aldım. Hayır, almadım. Hatırlamıyorum.
	Sosyal Medyada En Çok İlgi Duyduğunuz Dinî İçerik Türü:
	Ahlâk ve Değerler
	Dinî Paylaşımlar
	Güncel İnanç Konuları
	Felsefî Tartışmalar
	İnanç ve Mezhepler
	İbadet ve Fıkıh
	Siyer ve Peygamberler Tarihi
	Tasavvuf ve Maneviyat
	Mâtürîdî Mezhebini İlk Duyma Zamanınız:
	Lise öncesinde
	Lise döneminde
	Üniversitede
	Hatırlamıyorum.
	Mâtürîdî Mezhebini İlk Duyma Kaynağınız:
	Aile
	Arkadaş Çevresi
	Basılı / Elektronik Kitap
	Cami / Kur'an Kursu
	Dinî Sohbet Ortamı
	İlahiyat Fakültesi
	Medya (Gazete / TV / Radyo)
	Okul
	Sosyal Medya (Instagram / YouTube / X vb.)
	MATÜRİDİLİĞİ TANIMA DÜZEYİ
1	**Mâtürîdî kelâm ekolünün kurucu imamı aşağıdakilerden hangisidir?**
	Ebû Mansûr el-Mâtürîdî
	Ahmed b. Hanbel
	Ebü'l-Hasen el-Eş'arî
	Kādî Abdülcebbâr
	Bilgim yok.
2	**Mâtürîdî kelâm düşüncesinin şekillenmesinde Ebû Hanîfe'nin itikadî fikirleri belirleyici bir rol oynamıştır.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.
3	**Ebû Hanîfe'nin kelâm ilmini terk ettiği iddiası Mâtürîdî anlayışa göre doğru değildir.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.

4	**Aşağıdaki eserlerden hangisi Mâtürîdî geleneğe aittir?**
	Te'vîlâtü'l-Kur'ân
	Saffetü't-Tefâsîr
	Keşşâf an Hakāʾiki't-Tenzîl
	Mefâtîhu'l-Gayb
	Bilgim yok.
5	**Türkiye'de en çok Mâtürîdîlik yaygındır.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.
	BİLGİ ANLAYIŞINI BİLME DÜZEYİ
6	**Mâtürîdîliğin bilgi anlayışına göre vahiy ile akıl birbirlerinin yerine geçmez.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.
7	**Mâtürîdîliğin bilgi anlayışına göre insan, aklıyla Yaratıcı'nın varlığına ulaşabilir.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.
8	**Mâtürîdîliğin bilgi anlayışına göre iyilik ve kötülük yalnızca vahiy ile bilinebilir; akıl bu konuda yeterli değildir.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.
9	**Mâtürîdîliğin bilgi anlayışına göre Kur'an'da her şeyin bilgisi yer almaz.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.
10	**Mâtürîdîliğin bilgi anlayışına göre haber-i vahide dayanarak bir kimse tekfir edilemez.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.
11	**Mâtürîdîliğin bilgi anlayışına göre taklit, bir düşünceyi ispatlamak ya da reddetmek için geçerli bir delil değildir.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.
12	**Mâtürîdîliğin bilgi anlayışına göre ilham, bir düşünceyi ispatlamak ya da reddetmek için geçerli bir delildir.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.
13	**Mâtürîdîliğin bilgi anlayışına göre rüya, bir düşünceyi ispatlamak ya da reddetmek için geçerli bir delil değildir.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.

	VARLIK ANLAYIŞINI BİLME DÜZEYİ
14	**Mâtürîdîliğe göre fiziksel (cismani) olmayan varlıklar, gerçektir.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.
15	**Mâtürîdîliğe göre Allah dışında her şey, özü itibarıyla sonludur (muhdestir).**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.
16	**Mâtürîdîliğe göre varlıkların meydana gelişi, ilahi iradeye bağlıdır.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.
	YORUM ANLAYIŞINI BİLME DÜZEYİ
17	**Mâtürîdîliğe göre müteşâbih âyetler, açık anlamlı (muhkem) âyetler esas alınarak te'vil edilir.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.
18	**Mâtürîdîliğe göre âyet ve sahih hadislerde yer alan "Allah'ın eli" vb. şeklindeki haberî sıfatlar, akla ve nakle uygun biçimde yorumlanır.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.
19	**Mâtürîdîliğe göre "Kim bir mümini kasten öldürürse, cezası cehennemde ebedî kalmaktır." (en-Nisâ 93) âyeti, diğer ilgili âyetlerle birlikte değerlendirilir; bu nedenle, "kasten öldüren herkesin mutlaka cehennemlik olduğu" şeklinde genel bir hükme varılmaz.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.
20	**Mâtürîdîliğin yorum anlayışına göre Hz. Âdem'in çocuklarının nasıl çoğaldığı konusunda Kur'an'da açık bir bilgi bulunmadığından ve bu konuda başka bir kesin bilgiye ulaşmak da mümkün olmadığından, bu hususta konuşmaktan kaçınmak (tevakkuf etmek) gerekir.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.
	TANRI ANLAYIŞINI BİLME DÜZEYİ
21	**Mâtürîdîliğe göre Allah'ın varlığı, akıl yoluyla temellendirilebilir.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.
22	**Mâtürîdîliğe göre "Allah'ın 99 ismi" ifadesi, Allah'ın isimlerinin sadece bu sayıyla sınırlı olmadığını; O'nun bundan daha fazla isme sahip olduğunu belirtir.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.
23	**Mâtürîdîliğe göre ihtiyaçların yalnızca Allah'tan dilenmesi gerekir; doğrudan türbeden istemek doğru değildir.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.

24	**Mâtürîdîliğe göre dünyada Allah'ın görülmesi mümkün değildir.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.
25	**Mâtürîdîliğe göre Allah'ın sıfatları zâtından ayrı düşünülemez, ancak zâtının aynısı da değildir.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.
26	**Mâtürîdîliğe göre tekvin sıfatı, Allah'ın fiillerine ilişkin ezelî bir sıfattır.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.
27	**Mâtürîdîliğe göre Allah bir mekânda bulunmakla nitelenemez.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.
28	**Mâtürîdîliğe göre "yedullah" gibi müteşâbih Kur'an ifadeleri, Allah'ı yaratılmışlara benzetmekten kaçınmak için mecazi anlamda yorumlanır.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.
29	**Mâtürîdîliğe göre Allah, kulunu gücünün yetmeyeceği bir işle sorumlu tutmaz.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.
	PEYGAMBERLİK ANLAYIŞINI BİLME DÜZEYİ
30	**Mâtürîdîliğe göre peygamberlik, Allah'ın hikmeti gereği zorunlu bir kurumdur.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.
31	**Mâtürîdîliğe göre peygamberlerin sayısı kesin olarak bilinmemektedir.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.
32	**Mâtürîdîliğe göre peygamberlikle görevlendirilenler arasında kadınlar yer almaz.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.
33	**Mâtürîdîliğe göre peygamberler, Allah'tan aldıkları vahyin aktarımında hata yapmazlar.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.
34	**Mâtürîdîliğe göre peygamberler, vahiy dışı konularda yanılma gibi insani durumlar yaşayabilirler.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.

35	**Mâtürîdîliğe göre Hz. Muhammed'in peygamberliğinin en büyük delili, Kur'an'dır.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.

36	**Mâtürîdîliğe göre Hz. Muhammed'in risâletini bildiği hâlde inkâr eden bir Hristiyan cennete giremez.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.

37	**Mâtürîdîliğe göre hiçbir şeyh, bir peygamberden üstün olamaz.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.

38	**Mâtürîdîliğe göre Allah, dilediği kullarına keramet verebilir.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.

39	**Hz. Muhammed son peygamberdir. *Kontrol Sorusu**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.
	İLAHİ KİTAP ANLAYIŞINI BİLME DÜZEYİ
40	**Mâtürîdîliğe göre ilahi kitaplar, Allah'ın insanlar üzerindeki rahmetinin bir göstergesidir.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.

41	**Mâtürîdîliğe göre suhuflar, Allah'ın peygamberlerine vahiy yoluyla gönderdiği ilâhî metinlerdir.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.

42	**Mâtürîdîliğe göre kelâmullah, kelâm-ı lafzî ve kelâm-ı nefsî olmak üzere iki şekilde anlaşılır.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.

43	**Mâtürîdîliğe göre Kur'an, edebî açıdan bir mucizedir.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.
	MELEK ANLAYIŞINI BİLME DÜZEYİ
44	**Mâtürîdîliğe göre melekler, günah işlemezler.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.

45	**Mâtürîdîliğe göre melekler, kendi kabiliyetleriyle gelecekte olacakları bilemezler.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.

46	**Mâtürîdîliğe göre cinler, hakiki varlıklar olarak kabul edilmez.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.
47	**Mâtürîdîliğe göre Şeytan'ın insan üzerinde doğrudan zorlayıcı bir etkisi yoktur.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.
	İMAN-KÜFÜR ANLAYIŞINI BİLME DÜZEYİ
48	**Mâtürîdîliğe göre imanın aslı, kalp ile tasdiktir.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.
49	**Mâtürîdîliğe göre inkâr edilmediği ve hafife alınmadığı sürece şirk ve küfür dışındaki günahlar, kişiyi dinden çıkarmaz.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.
50	**Mâtürîdîliğe göre ibadetler, imanın kuvvetini artırabilir.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.
51	**Mâtürîdîliğe göre takliden inanan kişinin imanı geçerli değildir.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.
	KADER ANLAYIŞINI BİLME DÜZEYİ
52	Mâtürîdîliğe göre kader, imanın şartları arasında yer alır.
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.
53	**Mâtürîdîliğe göre fiillerin yaratılması (halk) Allah'ın kudretiyle gerçekleşir fakat fiili seçme, ona yönelme ve onu benimseme (rıza) insana aittir.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.
54	**Mâtürîdîliğe göre ecel değişmez.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.
	AHİRET ANLAYIŞINI BİLME DÜZEYİ
55	**Mâtürîdîliğe göre kabir azabı vardır ve bu cezayı hak eden kimseler için geçerlidir.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.
56	**Mâtürîdîliğe göre Hz. Îsâ'nın kıyametten önce bedenen dünyaya ineceğini inkâr eden kimse tekfir edilmez.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.

57	**Mâtürîdîliğe göre Mehdî inancı, iman esasları arasında yer almaz.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.

58	**Mâtürîdîliğe göre Allah'ın izin verdiği kimseler, âhirette şefaat edebilir.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.

59	**Mâtürîdîliğe göre müminler âhirette Allah'ı göreceklerdir.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.

HİLAFET ANLAYIŞINI BİLME DÜZEYİ

60	**Mâtürîdîliğe göre toplumsal düzeni sağlamak için bir yönetim otoritesinin kurulması, dinen zorunludur.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.

61	**Mâtürîdîliğe göre ilk dört halifenin fazilet (üstünlük) sırası, halifelik sırasıyla aynıdır.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.

62	**Mâtürîdîliğe göre yöneticiye (ulü'l-emr) itaat, dinin veya aklın açıkça yasakladığı bir konuda geçerli değildir.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.

63	**Mâtürîdîliğe göre büyük günah işlediği bilinen bir yöneticinin arkasında namaz kılmak, isyanı önleyerek toplumsal düzeni korumak açısından caizdir.**
	Evet
	Hayır
	Bilgim yok.